

število 11
pomlad 2013

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške
EVROPA

www.razpotja.si

Vsepovsod v življenju
so razpotja.
Sleherni človek stoji
enkrat na začetku,
na razpotjih — to je
njegova popolnost,
brez njegove zasluge.
Kje stoji na koncu — kajti
na koncu je nemogoče stati na
razpotjih — je njegova izbira
in njegova odgovornost.

—Søren Kierkegaard

miha.kosovel@razpotja.si

Europa über alles

Ni nova sveža novica, da je Evropska unija prejela Nobelovo nagrado za mir. Seveda je dejanje švedske komisije vzbudilo pomisleke. Tradicija nagrade je velevala, da jo prejmejo posamezniki, ki so s svojo aktivnostjo v nekem časovnem obdobju dosegli določen rezultat in je po eni strani pomenila priznanje, po drugi pa omogočala sredstva, da ta posameznik in njegova skupina s svojimi kompetencami nadaljujejo z delom še naprej. V tem smislu je vreči nemajhno vsoto denarja v zloglasno evromašino tako rekoč pljunek v morje. Samo za določitev postopka prevzema je najverjetneje odletelo več denarja, kot ga je pristalo.

Pridružujem se tudi tistemu segmentu kritike, ki pravi, da je bila v stilu popularnih knjižnih uspešnic o pozitivnem razmišljanju ta nagrada neke vrste pedagoški prijem, s katerim je komisija želela vse preveč razočaranim Evropejcem vzbuditi voljo in optimizem za vztrajanje v teh negotovih časih, ko nam evropska pot ni več tako samoumevna, kot je bila. In treba je reči, da ji ni uspelo. Vendar pa je vsesplošna kritika, ki je vzrojila med državljani Unije in tistimi, ki kmalu bodo, nekoliko pretirana, da ne rečem skorajda hinavska. Seveda je res, da Evropska unija ni pravljicična dežela, kjer se cedita med in mleko. Res je, da ima tako sama v svojem političnem delovanju ogromno problemov, da je zbirokratizirana in zapravljiva ter da ne zmore na višji politični ravni zagotavljati skorajda osnovnih demokratičnih standardov (ali sploh kdo ve, kako je lahko kandidiran in kako izvoljen predsednik EU?), kot tudi na ravni njenih članic, ki ne zmorejo (ali ne želijo), ene bolj, druge manj, ene nekje, druge drugje, slediti osnovnim postulatam in konkretnim zahtevam, na ka-

terih naj bi bila EU postavljena. Vendar je po drugi strani obrazložitev nagrade, če izvzamemo okoliščine podelitve, več kot primerna. Res je namreč, da je Evropska unija instances, ki je znotraj zgodovinsko problematičnega prostora uvedla neke institucionalne okvire, ki so omogočili večjo željo po združitvi kot po nasilni konfrontaciji. Dandanašnji je praktično nemisljivo, da bi bili dve evropski državi na robu vojne. Še več, že misel, da bi državljani Italije in Slovenije, Poljske in Nemčije, zganjali vojno hujskaštvo, je nekaj anahronističnega. Čeprav je celo med evro-novoprišleki, kot je npr. naša sosesda Hrvaška, velika mera evroskepticizma, moramo priznati, da Evropsko združenje ostaja tudi na daljši rok edini realni in možni horizont. In tu ne mislim zgolj na ravni geopolitike ali, kot se je nekoč reklo, realpolitike.

Dejansko je evropsko združevanje v veliki meri prehitelo lokalna povezovanja. Če bi čakali, da se Ljubljana in Rim dogovorita, bi meja med Novo Gorico in Gorico stala tam še naprej in bi se verjetno še za kak meter in kakšno žico ojačala. Če bi čakali na lokalne politike, se odnosi med Hrvaško in Slovenijo ne bi nič izboljšali in bi se še nadaljnja desetletja obmetavali z malenkostmi. Kdor meni, da so možna povezovanja tudi izven Unije, ne upošteva dejstva, da so volitve na štiri leta in da časopisi potrebujejo novice vsak dan.

Paradoksalno je edina možnost združevanja v Evropi ravno preko določene stopnje odtujenosti. Ravno ker nas »nekdo drugi« združuje, nam ni treba iti skozi razčiščevanje vseh nacionalnih in mednarodnih zgodob, ki so se napletla v povojnem obdobju. In ravno zato, ker smo prebivalci naenkrat oropani vseh teh zgodob, ki so dajale smisel našem življenju v nacionalni skupnosti, se počasi zavemo, da smo vsi v istem dreku in da je nujno potrebno medsebojno sodelovanje, da se iz njega lahko izkopljemo.

SPREMLJAJTE
REVIJO RAZPOTJA
NA SPLETNI STRANI
www.razpotja.si

IN NA DRUŽABNIH
OMREŽJIH
facebook.com/razpotja
twitter: @Razpotja

MNENJA O REVII,
KOMENTARJE NA ČLANKE
IN ODMEVE NA
TRENUTNO TEMO
POŠLJITE NA
ELEKTRONSKI NASLOV
urednistvo@razpotja.si

ZAHVALJUJEMO SE
VSEM,
KI STE NAM
S PROSTOVOLJNIM
DELOM IN
Z DONACIJAMI
POMAGALI PRI
NASTANKU TE
ŠTEVILKE.

Revija izhaja s finančno
pomočjo Mestne občine Nova
Gorica.

RAZPOTJA 11 pomlad 2013

Evropa

04 Tadej Petejan **Evropska unija na razpotju krize**

08 Marko Bucik **Evropa med iskanjem identitete
in izgradnjo prihodnosti**

14 Anže Voh Boštlic **Evropska zunanja politika na razpotju**

18 Beja Protner **Problematicnost evropskih migracijskih politik**

22 Blaž Kosovel **Bolonjska reforma ali samouničenje
evropskega visokega šolstva**

29 Martin Hergouth **Neoliberalna sinteza Evrope**

34 Dean Komel **Rop Evrope**

36 Urban Vehovar **Evropa v neizogibnem zatonu**

38 Miha Kosovel **Evropa kot periferija**

intervju

43 Mojmir Mrak: **»Če bomo hoteli, da evro obstane,
bo fiskalna unija nujna.«**

komentar

52 Luka Lisjak Gabrijelčič **O prizadeti retoriki**

53 Aljoša Kravanja **Poraz, ljubezen intelektualcev**

italija

54 Francesco Condello **Duh hodi po Italiji**

vatikan

59 Aleš Maver **Velikan za v sprotno opombo**

goriška

62 Toni Gomišček **Radič, za prijatelje regut**

refleksija

66 Miha Kosovel **Filozofija vina**

glosa

71 Aleš Maver **Nazaj na Betajnovu**

kavarna evropa

72 Marco Bruno **Ladijski dnevnik popotnika Hamleta,
vladarja nikogaršnje zemlje**

kultura

79 Nejc Gazvoda: **»Jaz sem non stop v krizi in non stop razmišljam.«**

82 Teja Močnik **Kriza ustvarjalnosti v sodobnih
slovenskih muzejskih praksah**

recenzije

84 Mirt Komel: **Diskurz in nasilje**

86 zbornik **Mediji in občinstva**

***IMPRESSUM** Razpotja številka 11, letnik IV, pomladna izdaja • **Izdajatelj: DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE, XXX.** Divizije 13a, 5000 Nova Gorica • **Glavni in odgovorni urednik: Miha Kosovel** • **Uredniški odbor:** Jerneja Grmadnik, Marijana Koren, Blaž Kosovel, Aljoša Kravanja, Luka Lisjak Gabrijelčič, Katja Pahor, Gregor Vuga • **Oblikovanje: Katja Pahor** • **Naslovnica: Istvan David** (www.davidistvan.com) • **Ilustracije: Katja Pahor** • **Fotografije, uporabljene pri kolažih na straneh 4-42 so dostopne na spletnih straneh wikimedia.org pod licenco CC Attribution 3.0; njihov avtor je Hannes Grobe.** • **Lektura:** Jerneja Grmadnik, Luka G. Lisjak, Aljoša Kravanja • **Naklada: 1.500 izvodov** • **Leto izida in natisa: maj 2013** • **Tisk: Grafis Trade** • **Cena: 0 EUR** • **ISSN 2232-2582** • Revija je vpisana v razvid medijev Ministrstva za kulturo pod številko 1607 • **Komentarje na članke in odmeve na temo lahko pošljete na elektronski naslov uredništva: urednistvo@razpotja.si** • Brezplačno naročanje na revijo: www.razpotja.si • Če želite oglaševati v reviji Razpotja, pišite na elektronski naslov uredništva. • Izid revije je finančno podprla **Mestna občina Nova Gorica.** • Revija Razpotja ne more izhajati brez vaše pomoči. **Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke.** • Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške, odprt pri NKBM: **SI56 0475 0000 1549 723** ali z namenitvijo dela dohodnine Društvu humanistov Goriške.

O Društvu humanistov Goriške, njegovih aktivnostih in dogodkih preberite na spletni strani www.dhg.si.

Evropska unija na razpotju krize

Bo iz nje izšla okrepljena ali oslabljena?

Tadej Petejan

V času, ko bi nepoučeni zunanji opazovalec lahko sklepal, da je EU s prejemom Nobelove nagrade za mir doživela vrhunec svojega bistva (ohranitev miru na stari celini po drugi svetovni vojni je eden od njenih temeljnih ciljev), pa se v resnici povezuje, ki je med tem že zdavnaj prerasla v edinstveno gospodarsko in politično skupnost, sooča z najhujšimi problemi, povezanimi z njenimi ključnimi politikami in morda celo z vprašanjem njenega obstoja.

Za razumevanje današnje EU sta ključna dva vidika, na katerih temelji delovanje integracije. Prvi, in v času krize najbolj izpostavljen, je *ekonomski vidik*. Z Rimsko pogodbo utemeljena predhodnica EU, Evropska gospodarska skupnost, je bila zgrajena na štirih svoboščinah: prost pretok blaga, delavcev, storitev in kapitala. Njeni ustanovni očetje, med njimi najvidnejša Jean Monnet in Robert Schuman, so jo utemeljili na zahodnoevropskem tržnem gospodarstvu in kapitalizmu – torej na idejah evropskega socialno-tržnega liberalizma. Ta sistem se je, kljub napovedim Karla Marxa, da bosta socializem in komunizem sčasoma prevladala nad kapitalizmom, do sedaj izkazal kot najboljši sistem, saj se je pripravil spreminjati in prilagajati trendom povečevanja socialnih ukrepov v sodobnih državah, medtem ko socializem in komunizem svojih teoretičnih ciljev nikjer nista uspela doseči tudi v praksi. Po njunem propadu v državah vzhodne Evrope na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja in razbitju bipolarnosti svetovne ureditve se je ekonomska politika EU v nekaterih pogledih (preveč) približala ameriški liberalni in neoliberalni usmeritvi. Vseeno pa sta ta dva ekonomska modela, neoliberalizem in socializem/komunizem, ki se danes v *mainstream* medijih prevečkrat označujeta kot alternativni (še bolj pa kot zmerljivki za nasprotno misleče), zgolj dve skrajnosti ekonomskih politik. EU ima svojo (zaenkrat) edino možno pot že več kot 50 let tlakovano po poti liberalizma. Ta model ni enoten, saj je vanj zajet zelo širok spekter idej: od zagovornikov državnih intervencij (Keynes) do njenih nasprotnikov (avstrijska šola, Hayek); od za-

govornikov globalizacije (Krugman) do njenih nasprotnikov (Stiglitz). Po koncu krize se mora zato EU vrniti k svojemu temelju, evropskemu socialno-tržnemu liberalizmu, in znotraj njega iskati idealno razmerje med liberalnim trgom in socialno pravičnostjo v okviru kapitalističnega modela gospodarstva, ki bo temeljil tudi na etiki in delu, ne pa zgolj na predpostavki Friedmanovega svobodnega trga. Kot skupek med seboj vedno bolj povezanih trgov mora EU odigrati zelo pomembno vlogo pri oživiljanju gospodarstva z vlaganjem v raziskave in razvoj, z vključevanjem in poenotenjem etičnih načel v finančnem kapitalizmu ter z aktivnostmi na področju varstva okolja in boja proti globalnemu segrevanju. Na ta način bo nasproti tujim trgov delovala enotno in se uveljavila kot pomemben igralec na svetovnem prizorišču, znotraj skupnosti pa bo posameznim državam članicam omogočala izkazovanje identitete z njimi lastnimi komparativnimi prednostmi in razvojnimi priložnostmi. Hkrati mora ostati odprta za ideje o alternativah, vendar zaenkrat pomembnih ekonomskih teoretikov, ki bi zagovarjali kakšen nov, drugačen ekonomski model, ni.

Drugi pomemben vidik je *politični vidik*, ki v času krize ni v ospredju razprav in analiz, saj je fokus usmerjen zgolj v ekonomsko učinkovitost protikriznih ukrepov. S tem pa je tudi prezrto vprašanje posledic, ki bi jih lahko imeli ti ukrepi na strukturo delovanja EU. Bistvenih sprememb na političnem področju pa le ni pričakovati, saj se v praksi šele uveljavljajo spremembe, ki jih je prinesla Lizbonska pogodba. Med njimi je tudi oblikovanje prvih državljskih pobud, s katerimi se med državljani s pomočjo civilnodružbenih gibanj širi zavest o evropskem državljanstvu, kar je tudi eden nujnih predpogojev za zmanjšanje demokratičnega deficita EU.

Namen prispevka pa ni ponujati idej, kako spremeniti gospodarski sistem ali problematizirati demokratični deficit EU ter analizirati vprašljivo delovanje bančnega sistema in finančnih institucij – temveč z analizo proti-kriznih ukrepov na ravni EU predstaviti alternative razvoja EU po krizi. Iz zgornjih navedb je jasno, da korenitih družbenih sprememb ni pričakovati, saj za sabo nimajo ustreznih teoretičnih in filozofskih podlag. Posamezna politična gibanja, ki si prizadevajo za spremembo po-

EU bo pisala svojo lastno zgodovino, zgodovina drugih držav in drugih zvez držav pa je lahko opomin, na kaj mora biti Evropa pozorna.

litičnega sistema iz parlamentarne v neposredno demokracijo in si s protesti pridobivajo politično moč, so v nekaterih državah na zanosu te politične moči tudi uspele na volitvah. Ker pa ta njihov »temeljni adut« niti v teoriji še ni uresničljiv, v praksi pa sploh nikoli ne bo, bo razočaranje prebivalstva ob spoznanju, da drugih primernih programov vodenja države nimajo, še toliko večje. Ne glede na to pa je povečana civilnodružbena aktivnost koristna kot spodbuda za oblikovanje kakšne druge, dolgoročno vzdržne alternative.

Globalna finančno-ekonomska in evropska dolžniška kriza

»Najbrž bo minilo precej časa, morda več let, preden bodo znane celotne posledice tega zloma, ki se bo, v manjši ali v večji meri razširil na ves svet.« (The Times)

Stavek iz leta 1837 nam skupaj s poročili o takratnem dogajanju pokaže, da je kriza neko ciklično dogajanje, katerega vzroki, ukrepi in posledice so velikokrat zelo podobni, v zadnjih dveh stoletjih pa je začetek vedno povzročen s kolapsom ene od velikih in pomembnih družb na globalnem finančnem trgu. Kriza v ZDA, ki se je s pokom nepremičninskega balona in stečajem nekaterih največjih finančnih družb pričela leta 2008, je po ameriškem kihu prehladila tudi Evropo. Evropske banke in druge finančne institucije je kriza sprva zajela zaradi naku pa nedonosnih ameriških zadolžnic (CDO-jev), nato pa je kot posledica strahu pred krizo sledil še evropski nepremičninski pok. Negotovost na finančnih trgih se je stopnjevala, banke niso več odobravale kreditov ali pa so za to zaračunavale visoke obrestne mere in tako evropskemu gospodarstvu preprečile dostop do nujno potrebnega denarja. Za razliko od ameriških družb, ki za svoje poslovanje finančno poskrbijo na kapitalstkih trgih, so evropske družbe veliko bolj vezane na bančne kredite. Finančna kriza se je začela spreminjati v gospodarsko krizo. Negativna gospodarska rast, izdatne državne pomoči finančnemu sektorju, državna jamstva, servisiranje javnega dolga in povišani izdatki za pokojnine ter zdravstveno varstvo so še dodatno povečali javni dolg, ki je v nekaterih državah z evrom že pred krizo močno presegal največjo dovoljeno vrednost, določeno s konvergenčnimi kriteriji v Maastrichtski pogodbi in v Paktu stabilnosti in rasti. Predvsem zaradi teh držav (PIGS) se je evroobmočje znašlo v hudi dolžniški krizi in povečal se je

dvom finančnih institucij ter bonitetnih hiš v njihovo sposobnost, da se same uspešno spopadejo z odplačevanjem dolga.

Ukrepi za izhod iz krize

»Proračun je potrebno uravnovežiti, ponovno napolniti državne zakladnice, treba je zmanjšati javni dolg, birokratsko aroganco bi bilo potrebno spraviti pod nadzor, tujim deželam zmanjšati pomoč, sicer se bo Rim že zelo približal stečaju. Ljudje se morajo znova naučiti delati, namesto da živijo z javno pomočjo in javnim zadolževanjem.« (Mark Tulij Cicero)

Medsebojna vpetost v projekte, ki jih je prizadela kriza (predvsem evro) je od EU terjala tudi skupne ukrepe na ravni institucij EU ali posebej, v okviru okrepljenega sodelovanja – evroobmočja. Struktura politik EU in njenih ukrepov za reševanje finančne in gospodarske krize je zelo kompleksna in obširna tematika, zato se bom omejil zgolj na ukrepe, ki bi lahko zaradi svoje narave vplivali na delovanje in strukturo EU tudi po koncu krize. Reformo pakta stabilnosti in rasti je v obliki treh ciljev opredelila projektna skupina pod vodstvom predsednika Evropskega sveta Hermana Van Rompuya: vzpostavitev EMS, krepitev nadzora nad proračunsko politiko in boljši nadzor nad makroekonomskimi neravnovesji. Nastala je nova medvladna organizacija, Evropski mehanizem stabilnosti (EMS), ki bo po zgledu Mednarodnega denarnega sklada vzdrževala krizni mehanizem za zagotovitev finančne stabilnosti v evroobmočju. Pomoč bo nudila samo kot skrajno sredstvo (*ultima ratio*) v primeru finančnih težav držav evroobmočja, pomoč pa bo vezana na izvajanje strogega programa za prilagoditev gospodarstva in javnih financ.

Ustanovljeni so bili trije novi evropski nadzorni organi: Evropski bančni organ za ohranitev stabilnosti in učinkovitosti bančnega sistema, Evropski organ za vrednostne papirje in trge ter Evropski organ za zavarovanja in poklicne pokojnine. Poleg teh je bil ustanovljen tudi Evropski odbor za sistemska tveganja, ki je odgovoren za makrobonitetni nadzor finančnega sistema v EU.

Pakt Evro plus je dokument, ki opredeljuje način, na katerega bodo države članice poskušale povečati konkurenčnost in stabilnost. Določila pakta vežejo države na področjih, ki so sicer v suvereni pristojnosti držav: davčne reforme, povišanje upo-

kojitvene starosti in vezanost plač na produktivnost.

Predlog Komisije za uvedbo skupnih *evropskih obveznic* vsebuje možnost popolne ali delne nadomestitve državnih obveznic s solidarnimi ali deljivimi jamstvi. Za njihovo izvedbo je treba bistveno okrepiti proračunsko disciplino in nadzor nad nacionalnimi proračuni s strani organov skupnosti ter spremeniti primarne akte EU. Predlog še ni zaživel, saj mu nasprotuje Nemčija kot največje evropsko gospodarstvo, ker bi v tem primeru prav ona predstavljala največje finančno kritje projekta. S 1. 1. 2013 je pričela veljati *Pogodba o stabilnosti, usklajevanju in upravljanju v Ekonomski in monetarni uniji* (EMU), t. i. fiskalni pakt. Z njim se krepí gospodarski steber EMU ter oblikuje fiskalno ali zlato pravilo, po katerem morajo biti proračuni uravnoteženi ali v presežku, strukturni primanjkljaj pa na letni ravni ne sme preseči 0,5 odstotka BDP. Izračuni nekaterih ekonomistov kažejo, da je zlato pravilo preveč restriktivno, saj javni dolg in primanjkljaj za državo nista nič slabega, če sta dobro upravljana in vzdrževana. Ne glede na to pa bo fiskalni pakt v veljavni ali njemu podobni obliki garant stabilnosti evroobmočja.

Davek na finančne transakcije bo uvedlo enajst držav članic EU. Ključen kriterij odločitve Komisije pri predlaganju davka na finančne transakcije je bil kriterij pravičnosti. Hotela je zagotoviti prispevek finančnega sektorja javnim financam (ta namreč za finančne storitve ne plačuje DDV, v začetku finančne krize pa je pridobil veliko finančno podporo s strani držav), preprečiti neželeno ravnanje na trgu (z zlorabo finančnih instrumentov, ki do sedaj niso bili obdavčeni) in preprečiti izkrivljanja konkurence na notranjem trgu (neenotna davčna politika do finančnih transakcij med državami EU).

Najnovejši izmed ukrepov je predlog vzpostavitve *bančne unije*, v okviru katere bi vse banke, ki delujejo na območju EU, spravili pod enoten evropski bančni nadzor in pod skupno evropsko bančno regulativo z namenom porazdelitve tveganja med bankami ter z namenom prekinitev povezav med državami in bankami.

Alternative razvoja EU po krizi: argentinski scenarij

Prva možna posledica krize je lahko *razpad EMU, evroobmočja in skupne valute*. Pri tem scenariju imamo zanimivo analogijo. Argentina, 1991. Ustanovi se denarni odbor, ki nacionalno valuto veže na dolar in Argentina skoraj desetletje uživa koristi in napredek. – EU, 1999. Preoblikuje se ECB in ustanovi EMU, EU pa skoraj desetletje uživa koristi in napredek. – Argentina

se znajde v krizi, zaprosi za posojila in se podvrže strogim fiskalnim ukrepom, ki pa niso preveč učinkoviti. – Tudi EU se znajde v finančni in ekonomski krizi, nekatere države prosijo za zelo draga posojila, sprva te države in nato celotna EU se podvržejo strogim fiskalnim ukrepom, ki pa niso privedli do želenih rezultatov. – Argentina, 2002. Država bankrotira, nacionalna valuta devalvira, država se sicer znajde v pomanjkanju, a se opre na močno razvito zunanjo trgovino in zelo počasi, a vztrajno, spet posega po gospodarski rasti. Ali je lahko tudi razplet krize za EU analogen razpletu v Argentini?

Bankrot evrske valute bi lahko privedel do razpada evroobmočja s prestrukturiranjem dolga ali razpustitvijo same Unije. Razpada evroobmočja si nihče ne želi, saj bi to v vsakem primeru še poglobilo finančno in ekonomsko krizo. Za takšen scenarij pa je po mnenju ekonomistov tudi zelo malo možnosti. Najhujša nevarnost je pretela v sredini leta 2011, a so banke evropskih držav, izključujoč države PIGS, uspele dovolj konsolidirati svoje finance in okrepiti sklad za stabilnost evra. Izstop (verjetneje prisilni izstop) posameznih držav članic (Grčija) iz evroobmočja in njihov bankrot bi povzročil *manjše poškodbe* v finančnem in ekonomskem stanju evropskih držav ter njihovih gospodarstev. Bankrot večjih držav, na primer Španije, bi povzročil veliko *težje poškodbe*. Vendar pa ni pričakovati, da bi EU s tem zašla v *življenjsko nevarnost*, saj so ostala gospodarstva (Italija, Portugalska) vseeno dovolj stabilna, da se trend Grčije in Španije ne bi nadaljeval z njimi.

Alternative v smeri krepitve integracije: fiskalna unija, Združene države Evrope

Druga možnost je nadaljnja krepitev EU na posameznih področjih: *fiskalna, davčna, bančna unija*, ki naj bi kulminirala v konceptu *Združenih držav Evrope*. Tudi tu si lahko pomagamo z analogijo z ameriške celine.

ZDA, 1787. Del zbranega davka v okviru zveznih držav se prične prvič zbirati v skupno zvezno rezervo. EU, 2012. Sprejeta je direktiva, ki državam članicam EU nalaga uvedbo davka na finančne transakcije. Gre za prvi davek, ki ima v EU poenoten predmet obdavčenja, in katerega del zbranih sredstev se steka v skupni proračun EU. S tem je EU uspelo na področju davčne politike ustvariti tisto, kar ji z Ustavo za Evropo ni uspelo na področju skupnostne politike: ustvarila je enega glavnih simbolov za oblikovanje federativne ureditve, ki pa ima za nadaljnje povezovanje v okviru davčne politike bolj formalen kot pa vsebinski pomen. Podobno velja tudi za področje fiskalne po-

litike. Fiskalnega pakta sicer niso ratificirale vse države članice, a vseeno ga lahko zaradi velike podpore in pričakovanja, da se bo morda razširil na celotno EU in zapisal v ustanovne pogodbe štejejo za prvi korak k fiskalni uniji. Glede na zgodovinski spomin o podobnih okoliščinah, v katerih se je EU že znašla, pa lahko upravičeno dvomimo, da bo pripravljenost na nadaljevanje razvoja poglobljenega sodelovanja po koncu dolžniške in finančno-ekonomske krize še naprej na tako visoki ravni, kot je sedaj. Ne glede na razvoj teh politik po koncu krize, je sprejetje fiskalnih ukrepov, izvajanje najnujnejših strukturnih reform ter izboljšanje konkurenčnosti gospodarstva za rešitev dolžniške krize in krize skupne evropske valute *conditio sine qua non* za nadaljnji razvoj EU.

ZDA, 1929. Zvezne države uživajo visoko stopnjo samostojnosti in med prebivalci prevladuje občutek, da je pripadnost posamezni državi pred pripadnostjo skupnosti. Vendar se federacija znajde v veliki krizi, ukrepi predsednika Hooverja pa ne delujejo. Zato novi predsednik Roosevelt sprejme *New Deal*, ki državo popelje iz krize, a hkrati močno okrepi centralno oblast nasproti posameznim zveznim državam z razširitvijo zveznih pristojnosti ...

Ukrepi EU sicer res krepijo moč evropskih nadzornih organov, ne prevzemajo pa nalog in pristojnosti nacionalnih organov. Besedna zveza Združene države Evrope se pojavlja bolj v politične namene kot v kakšnih resnih razpravah o prihodnosti. Nekateri jo omenjajo kot neko bodoče dejstvo, v katero nas bodo vodile vedno bolj razširjene skupnostne politike; drugi, evroskeptično usmerjeni, pa pred takšno federativno ureditvijo svarijo. Številne države se namreč ne strinjajo s hitro harmonizacijo in unifikacijo in se v danem trenutku tudi ne bi bile pripravljene odpovedati tolikšnemu delu svoje suverenosti.

Evropa več hitrosti?

Tudi za razumevanje pomena te sintagme se moramo ozreti nekoliko nazaj v zgodovino. EU, 1. 1. 1999. Posamezne države članice uvedejo skupno valuto, evro. Monetarna unija kot eden temeljnih in najvidnejših projektov EU je nastala na temelju okrepljenega sodelovanja, na podlagi katerega se je uveljavil izraz Evropa dveh (več) hitrosti. Evropa dveh hitrosti namreč ni enotna. Občutimo jo pri monetarni politiki, pri Schengenskem sporazumu, pri obrambni politiki, pri prostem pretoku delovne sile ... Države, ki delujejo v sklopu enega okrepljenega sodelovanja, niso nujno tudi v krogu držav drugega okrepljenega sodelovanja. Zato iz celostnega pogleda na EU vidimo, kot

da bi bila sestavljena iz več posameznih skupnosti z različnimi *hitrostmi*. Idejo o Evropi dveh hitrosti je že leta 1974 predstavil nemški kancler Willy Brandt, a je pravno zaživela šele leta 1999 kot postopek okrepljenega sodelovanja z Amsterdamsko pogodbo. Po mnenju dr. Mateja Avblja s Fakultete za evropske in državne študije so ključni razlogi za željo po okrepljenem sodelovanju v velikosti EU, njenem poglobljanju ter v spremembi glasovalnega sistema v organih EU iz soglasja v večinski sistem. Vprašanje, kam vodijo ukrepi EU, namenjeni reševanju evroobmočja, je že samo po sebi retorično. Ta projekt je namreč od samega začetka projekt okrepljenega sodelovanja, zato ti ukrepi delitev med državami ohranjajo, z novimi organi (Evropski mehanizem stabilnosti, nadzorni organi) in novimi akti (pakt Evro Plus, reforma pakta za stabilnost in rast) pa se bo ta razlika zgolj še povečevala.

Zgodovinski specifikum Evropske unije

EU je zaradi specifičnih zgodovinskih lastnosti z vidika povezovanja držav trenutno svojevrsten *sui generis* v zgodovini meddržavnih povezav. EU bo pisala svojo lastno zgodovino, zgodovina drugih držav in drugih zvez držav pa je lahko opomin, na kaj mora biti Evropa pozorna. In še v nečem je sedanje stanje EU neprimerljivo s katerimi koli zgodovinskimi okoliščinami: čas za ukrepanje se ne meri več v letih in desetletjih, temveč v mesecih, tednih, dnevih. Iskanje kompromisov znotraj sedemindvajseterice, ki se širi še na države jugovzhodne Evrope, tega ne omogoča. Takšni dogovori bi privedli le do najmanjših skupnih imenovalcev med državami članicami, kar pa gotovo ni dovolj, če hoče evropsko gospodarstvo ostati konkurenčno. Sodobni trendi globalizacije EU ne omogočajo vrnitve v preteklost, ko je sama (poleg ZDA) igrala ključno vlogo v svetovnem gospodarstvu in je lahko to gospodarsko politiko solidno izvajala tudi razdrobljena na bolj ali manj velike države Stare celine. Če želi EU še naprej igrati pomembno vlogo, mora okrepiti posamezne skupnostne politike, revitalizirati skupnost in uspešno prebroditi krizo, četudi za dosego tega obstaja velika verjetnost krepitve povezovanja v okviru koncepta okrepljenega sodelovanja, ali pa kar v sklopu sedemnajsterice (držav članic evroobmočja), k čemur pozivajo tudi številni evropski politiki in ugledni pravniki. V nasprotnem primeru bodo – če Evropa ne sprejme ustreznih ukrepov in reform, ki bi okrepili njeno skupnostno politiko in enotno nastopanje – hitro rastoči azijski, južnoameriški in še zlasti trg ZDA močno prehiteli trg EU, s tem pa tudi politično marginalizirali njen pomen. ●

Evropa med iskanjem identitete in izgradnjo prihodnosti

Marko Bucik

Sodobna politična arhitektura Evrope je bila v veliki meri zgrajena na pogorišču vojn, ki so skozi stoletja za seboj puščale množice trupel, uničena življenja in razdejanje neslutnih razsežnosti. Dehumanizirana absurdnost avtokracij je svoje prebivalce v želji po prevladi nad sosednjimi narodi pošiljala v morilske pohode tako rekoč brez prestanka. Vojna je bila za staro celino stanje normalnosti, obdobja miru so bila zgolj začasna prekinitev.

Pohlep in želja po svetovni nadvladi sta najmočnejše evropske države gnala preko oceanov in celin, v osvajanje tujih ozemelj in prisvajanja njihovih bogastev. Dolga stoletja so bogastva Afrike, Indije in Latinske Amerike napajala požrešnost domnevno »razvite« in »civilizirane« Evrope, ki je tako lahko v izobilju proizvajala najbolj napredne mislece ter oblikovala najbolj razvita gospodarstva. Dvajseto stoletje je prineslo streznitev. Nerazumljiv vzpon politike medsebojnega sovraštva in večvrednosti je pripeljal staro celino na rob propada in nakazal potrebo po temeljitem premisleku o prihodnosti celine, ki še enega obdobja nebrzdane samodestruktivnosti po vsej verjetnosti ne bi preživela.

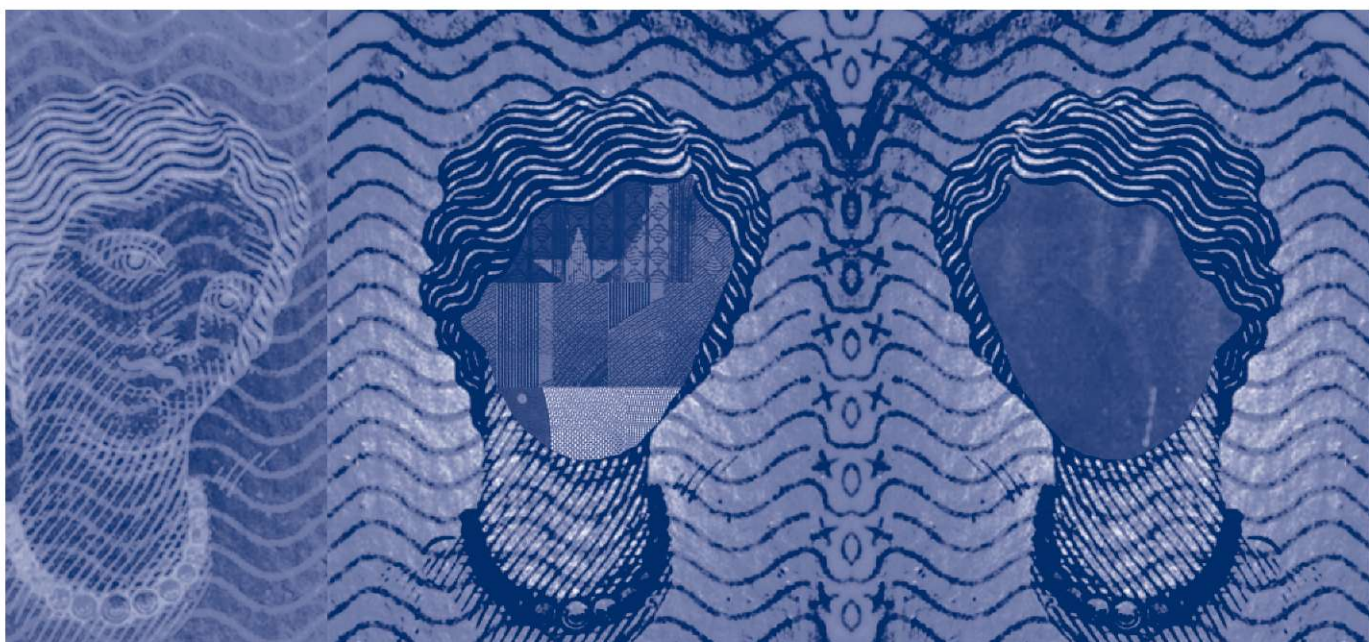
Rodila se je ideja evropskega gospodarskega in političnega sodelovanja, ki naj bi dotedanje smrtne sovražnike združila v obnovi uničenega in postavljanju okvirov novega, boljšega, trajnega.

Obdobje po drugi svetovni vojni je tako zaznamoval pragmatizem evropskih političnih elit, ki so kljub ideološkim razhajanjem uspele zgraditi soglasje o Evropi kot celini miru in medsebojne solidarnosti. Zahodna Evropa je v času hladne vojne doživela izjemen gospodarski razcvet ter duhovni preporod. Država blaginje, človekove pravice in zaščita manjšin so služile kot garant notranje družbene kohezivnosti, medtem ko sta postopno odpravljanje carin in uvedba enotnih standardov krepila čezmejno gospodarsko sodelovanje in povečala pretok dobrin. Še pomembneje, desetletja miru in izobilja so počasi, a vztrajno pričela oblikovati nadnacionalno kulturno identi-

teto Evropejstva, ki je nudila plodna tla za nadaljevanje vizije združevanja.

Gospodarska skupnost, oblikovana na koncu 50. let preteklega stoletja, se je vztrajno širila. Šest ustanovnih članic – Francija, Nemčija, Italija, Belgija, Luksemburg in Nizozemska – je do sredine 80-ih let medse sprejela še Dansko, Veliko Britanijo, Irsko, Grčijo, Španijo in Portugalsko. Slednje tri so po propadu avtoritarnih režimov v evropskem združevanju našle trdno oporo za konsolidacijo novo oblikovanih parlamentarnih demokracij in razvoj svojih gospodarstev. Evropski finančni solidarnostni mehanizmi so, kljub svojemu omejenemu obsegu, predstavljali prelom z zgodovino vojn ter simbolizirali novo Evropo medsebojne podpore in nesebičnega širjenja blaginje. Kmalu po padcu berlinskega zidu so se skupnosti – takrat že poljudno imenovani Evropski uniji (EU) – pridružile še Finska, Švedska in Avstrija, zlom komunizma pa je pripeljal tudi do združitve Zahodne in Vzhodne Nemčije. Medtem, ko so na ozemlju nekdanje Jugoslavije divjale vojne, so Evropski voditelji pričeli priprave na najboljše in najzahtevnejšo širitve Unije dotlej – pristopna pogajanja so v Evropski projekt vključila sedem držav nekdanjega Vzhodnega bloka – Češke, Slovaške, Madžarske, Poljske, Estonije, Latvije in Litve – ter Slovenije, Malte in Cipra. Deseterica se je EU pridružila v soju ognjemetov maja 2004, tri leta kasneje sta vstopili še Romunija in Bolgarija.

Modra zastava z dvanajstimi zvezdami je tako postala simbol združevanja, kljub temu, da je desetletje vojn na Zahodnem Balkanu na televizijske zaslone Evrope in sveta prislikalo grozote, ki so se naivno zdele stvar preteklosti. Posnetki množičnih grobišč in koncentracijskih taborišč so oživili spomine na podobe izpred petdesetih let. Taiste podobe, ki jih je evropsko združevanje skušalo preoblikovati v politično determiniranost za izgradnjo nadnacionalne demokratične strukture, znotraj katere bi lahko vsi evropski narodi sobivali v sožitju in blaginji. Vukovar, Knin, Mostar, Sarajevo in Srebrenica so grobo prekinili najdaljše obdobje miru v sodobni evropski zgodovini in služili kot kruto opozorilo Evropi: sovraštvo, nacionalizem,

politična norost in brezglavo nasilje ostajajo med nami. Vendar pa je bilo še pomembnejše spoznanje, da je pot političnega in gospodarskega združevanja pravilna, njeno nadaljevanje pa nujno.

Vgrajena trenja

Tudi če odmislimo vojne na Zahodnem Balkanu in sedanjo gospodarsko krizo, seveda zgodovina EU ni zgolj zgodovina uspehov, temveč predvsem vzponov in padcev. Danes se verjetno malokdo spomni, da sta le nekaj let po ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo, neslavno propadla poizkusa vzpostavitve politične in obrambne unije. Povsem razumljivo sta bila za mnoge oba predloga utopična. Manj kot deset let po zaključku druge svetovne vojne, rane namreč še niso bile dovolj zaceljene.

Vendar je ta kmalu pozabljeni začetni neuspeh nakazal razhajanja med dvema skupinama evropskih mislecev in politikov, ki v svojem bistvu ostaja enak tudi danes. Na eni strani so stali zagrizeni zagovorniki hitrejšega evropskega integriranja, ki so želeli obstoječo skupnost čim prej preoblikovati v politično federacijo z močnimi osrednjimi nadnacionalnimi institucijami. Njihov idejni oče, italijanski politični mislec in borec proti fašizmu Altiero Spinelli, je trdil, da pot k večnemu miru na stari celine vodi zgolj preko oblikovanja demokratične evropske federacije, ki bi omejila suverenost nacionalnih držav in vzpostavila večnacionalne osrednje institucije. Verjel je na-

mreč, da dokler se bodo nacionalne politične elite – predvsem tiste v Rimu, Parizu in Bonnu (kasneje tudi Londonu) – vsaka zase egoistično borile za doseganje ozkih nacionalnih interesov, namesto za evropsko skupno dobro, nevarnost vnovične vojne ne bo odpravljena. Prav tako se je bal, da bo čas zabrisal spomin na tragične razsežnosti druge svetovne vojne in tako preprečil radikalno preobrazbo stare celine. Zato je bila hitrost evropskega združevanja zanj ključnega pomena.

Na drugi strani so stali bolj pragmatični politiki, ki so zagovarjali počasnejši ritem povezovanja. Verjeli so, da osrednja celica politične legitimnosti in moči ostaja nacionalna država ter da je federacija oddaljen cilj, ki bo dosežen zgolj postopoma. Pomembneje se jim je zdelo korak za korakom graditi institucionalno arhitekturo, ki bo najprej združila evropska gospodarstva in konsolidirala nacionalne demokracije ter šele s časom pripeljala Evropo do točke, ko bosta politična združitev in prenos suverenosti samoumevna ter tudi mogoča.

Tovrstno trenje med federalisti in zagovorniki medvladnega sodelovanja je bilo v zadnjih desetletjih stalnica političnih razhajanj o prihodnosti evropskega integriranja. Federalisti so nedvomno uspeli določiti smer, tako imenovani statisti pa hitrost gibanja. Nacionalne države so se tako v procesu gospodarskega združevanja postopoma odrekale nekaterim atributom suverenosti, osrednje evropske institucije pa so pridobivale vedno več pristojnosti. Redna vrhunška srečanja evropskih voditeljev so zblíževala politične elite, birokratska organiziranost pa

je skrbela tako za socializacijo državnih uradnikov, kot tudi za oblikovanje in zaščito evropskega interesa. EU je postajala okvir, v katerem so se razreševali spori, določali demokratični standardi, oblikovale skupne evropske politike, postopoma pa tudi vse bolj prostor, v katerem so države pričele koordinirati svoje zunanje in obrambne politike. Evropejci so se lahko svobodno gibali po celotni EU, študirali na tujih univerzah ter iskali nove poslovne izzive. Sicer po obsegu skromen evropski proračun je postal orodje za financiranje skupnih projektov ter, še pomembneje, mehanizem za solidarnostni prenos sredstev od razvitejših k manj razvitim državam, v želji, da se nekega dne razlike povsem odpravijo. Le nekaj desetletij po najhujši vojni 20. stoletja je evropsko združevanje tako prišlo do točke, ko se vrnitev v temno obdobje vojn ni zdelo več verjetna.

Sedanje dileme

Nedvomna izjemnost dosežkov pa se je na prehodu v novo tisočletje soočila z nekaterimi negativnimi trendi in neizogibnimi institucionalnimi neravnotežji. Pet glavnih dejavnikov je tako bistveno zaznamovalo obdobje pred izbruhom sedanje gospodarske krize.

Prvič, mlajše generacije Evropejcev, ki so odrasle v desetletjih miru, gospodarskega razcveta in vedno večje osebne svobode, so povsem razumljivo vlogo in namen EU dojemale bistveno drugače kot generacije pred njimi, ki so preživele vojne in trpele pomanjkanje. Politične elite so zato skušale EU predstaviti kot političen projekt, ki evropskim državam zagotavlja ekonomski

imenovalca. Z muko sprejete odločitve so bile tako velikokrat resda edine možne, vendar zaradi tega tudi nujno nepopolne. Tretjič, evropska politična identiteta je pričela zaostajati za kulturno. Medtem, ko so ustanovne članice bile vajene tesnega medsebojnega sodelovanja že več kot petdeset let, so se nove članice šele dodobra pričele privajati na delitev nedavno pridobljene suverenosti. Na žalost je zato širitev EU v očeh mnogih (zmotno) postala ovira na poti k napredku. Za številne federaliste pa tudi ovira na poti k poglobljanju političnega integriranja. Četrtrič, dolga desetletja je bila EU v veliki meri projekt evropskih političnih elit, državljani so namreč na njihove evropske politike vplivali le posredno. V očeh ljudi je tako EU vse bolj postajala tehnokratski aparat, na delovanje katerega so lahko vplivali le na evropskih volitvah vsakih pet let. Zaradi težko razumljivih in netransparentnih mehanizmov odločanja, majhne izpostavljenosti pritisku medijev, je »Brusel« postal sinonim za brezbarvno in brezosebno birokracijo, čeprav so taisti »Brusel« usmerjali doma voljeni predstavniki ljudstva. Ta občutek nedemokratičnosti in nemoči se je vedno znova izrazil preko nizke udeležbe na evropskih volitvah ter se še okrepil ob neupoštevanju negativnih izidov referendumov, tako v Franciji in na Nizozemskem leta 2005, kot tudi leta 2008 na Irskem. Tako imenovani »demokratični deficit« je tako danes verjetno najpogostejša besedna zveza, ko pogovor nanese na EU. Nenazadnje, zaradi neizpodbitnih uspehov, je bila EU dolga desetletja brez pravih nasprotnikov. V zadnjem obdobju pa je postala tarča kritik političnih skupin na levici, tako zaradi ne-

Vukovar, Knin, Mostar, Sarajevo in Srebrenica so grobo prekinili najdaljše obdobje miru v sodobni evropski zgodovini in služili kot kruto opozorilo Evropi: sovraštvo, nacionalizem, politična norost in brezglavo nasilje ostajajo med nami. Vendar pa je bilo še pomembnejše spoznanje, da je pot političnega in gospodarskega združevanja pravilna, njeno nadaljevanje pa nujno.

razvoj, vpliv v svetu ter okvir za soočanje z izzivi globalizacije. EU so, marsikdaj s stisnjenimi zobmi, prikazovale kot »nujno zlo« v luči pomanjkanja alternativ.

Drugič, zaradi vedno večjega števila držav združenih v EU, njihove raznolikosti ter trenj med zagovorniki federalizacije na eni strani in državne suverenosti na drugi, so bile pomembne evropske institucionalne spremembe in posamezne politike vedno bolj pogosto sprejete na podlagi najmanjšega skupnega

ravnotežja med pravili skupnega evropskega trga in tradicionalno zaščito delavskih pravic, kot tudi zaradi podpore svetovni globalizaciji finančnih in trgovinskih tokov. Selitve podjetij in služb, predvsem iz starih držav članic v nove, ter upad industrijske proizvodnje zaradi naraščajočega pritoka cenejših izdelkov iz Azije so razumljivo razočarali veliko ljudi. Na drugi strani pa je EU zaradi že omenjenega demokratičnega deficita v očeh mnogih pričela izgubljati legitimnost. To je okrepilo

predvsem politične skupine na desnici, ki so se pričele boriti za omejitve obsega in moči EU ter vračanje nekaterih pristojnosti v okvir nacionalnih držav.

Sedanja kriza

Z izbruhom sedanje gospodarske krize je duh ušel iz steklenice. Vse naštete dileme, s katerimi se je EU soočala v preteklem obdobju, so se okrepile in močno zamajale podpora dosedanji ureditvi.

Argument, da je EU prostor, ki zagotavlja ekonomsko blaginjo in varnost, se je sesul v prah. Medtem, ko so povojne generacije pridobitve političnega in gospodarskega združevanja občutile neposredno z dvigom življenjskega standarda, se sedanja generacija sooča z bedo brezposelnosti, revščine in izgubo vere v boljšo prihodnost. Grško gospodarstvo se je od začetka krize skrčilo za četrtno, brezposelnost je že preseгла 25 odstotkov. Prav tako je brez službe vsak četrti prebivalec Španije, mladina izgublja vsakršno upanje na boljši jutri in zaupanje v politiko, tako domačo kot evropsko. Nič kaj prijetna ni slika tudi drugod: na Irskem, Portugalskem, Madžarskem, v Italiji, Latviji, na Cipru, v Sloveniji ... Prihodnja leta ne obetajo nič boljšega. Obstoječi mehanizmi solidarnosti EU so se izkazali za povsem nemočne v luči pritiska sil globalizacije in izjemnega obsega težav, s katerimi se soočajo številna evropska gospodarstva. EU je tako v očeh mnogih vse prej kot garant varnosti in blaginje. V zadnjih letih je postala kvečjemu simbol nedemokratične tehnokratske oblasti, ki prevelik pomen pripisuje suhoparnim statistikam, premalo pozornosti pa namenja dobrobiti ljudi. Kriza je povsem razgalila tudi nepopolno institucionalno zasnovo evra. Skupna valuta, katere začetki segajo v 70. leta prejšnjega stoletja, je bila vedno v svojem bistvu pomemben političen projekt, tako rekoč kronanje evropskega združevanja. Dokonča uvedba evra je tako dobila zeleno luč predvsem zaradi strahu francoskega predsednika Mitterranda, da bo enotna Nemčija po padcu berlinskega zidu porušila ravnotežje moči med velikimi silami znotraj EU. Mitterrand je francoski pristane na združitev pogojeval z oblikovanjem skupne evropske valute, ki bi nepovratno odpravila nemško marko in Nemčijo za vedno trdno zasidrala v proces evropskega združevanja. Že takrat so nekateri opazovalci opozarjali, da je načrtovanje evra preveč politično osnovano in zato pomanjkljivo. Uvedba skupne valute brez istočasnega prenosa gospodarske in fiskalne politike na evropsko raven je namreč v ekonomsko upravljanje evroobmočja vgradila neravnotežje, ki se je porušilo ob iz-

bruhu sedanje krize. V grobem so bili za to krivi trije razlogi. Prvi je širše narave; politična identiteta EU je bila v trenutku snovanja evra prešibka, da bi lahko na njej zgradili popolno valutno območje in potrebne demokratične mehanizme, ki bi z njim upravljali. Želje za prenos gospodarskega upravljanja na evropsko raven ni bilo, še manj so bili takratni voditelji pripravljene iz svojih rok izpustiti upravljanje s fiskalno politiko. Drugi razlog je povezan s samim upravljanjem monetarne politike; gospodarstva znotraj evroobmočja so si bila namreč tako različna, da enotna obrestna mera številnim izmed njih bodisi ni ustrezala bodisi jim je dajala napačne vzpodbude. Neizpodbitni prednosti evra – znižanje transakcijskih stroškov in poceni dostop do mednarodnih kapitalskih trgov – sta tako paradoksalno postali njegovi največji hibi. Čezmerno javno in zasebno zadolževanje, večinoma na račun neproduktivne potrošnje, je pripeljalo številne države na rob bankrota. Namesto da bi se razlike zmanjševale, so se večale. Tretji razlog pa je bila odsotnost nadzornih in korekcijskih mehanizmov. V luči vedno slabšega javnofinančnega položaja nekaterih članic evroobmočja se je sprožilo le malo alarmov, še manj je bilo na voljo gasilnih aparatov enkrat, ko se je ogenj razširil. Kasnejše *ad-hoc* rešitve so sicer preprečile najhujše, vendar bo trajno škodo zelo težko popraviti. Res je, politika je umetnost možnega. Vendar je bila uvedba evra iz današnjega vidika zaradi vgrajenih pomanjkljivosti neodgovorna.

Kdo je odgovoren za krizo?

Reševanje evra je še dodatno poglobilo tudi problem demokratičnega deficita v EU. Večina odločitev o programih pomoči in institucionalnih spremembah evroobmočja je bila sprejeta na celovečernih zasedanjih za zaprtimi vrati. Vodilno vlogo pri načrtovanju ukrepov je (razumljivo) prevzela Nemčija, medtem ko so ostale države, vključno s Francijo in Italijo, postale predvsem nemočne opazovalke in zgolj izvajalke nemških odločitev. S tem se je vezno tkivo skupnega projekta nedvomno razrahljalo, legitimnost pa neizogibno zmanjšala.

Številni teoretiki evropskih integracij so problem demokratičnega deficita do nedavnega zavračali, češ da bistvene pristojnosti ostajajo v rokah posameznih držav. Andrew Moravcsik iz ameriške univerze Princeton je tako vedno znova opozarjal, da najpomembnejši atributi sodobne države blaginje ostajajo v rokah demokratično voljenih nacionalnih parlamentov, medtem ko EU določa zgolj okvir gospodarskega sodelovanja. Tovrstni ustavni dogovor med evropskimi narodi pa je bil s kri-

Ključnega pomena je, da se voditelji pričnejo zavedati pomena izgradnje evropske politične identitete.

zo porušen. Pet let po njenem izbruhu EU korenito vpliva na delovanje in obseg države blaginje, predvsem v državah evroobmočja. Njene politike sedaj zaradi reševanja evra izdatno vplivajo na nekaj bistvenih državnih podsistemov: trg delovne sile, pokojninsko in zdravstveno zavarovanje ter šolstvo. Zaradi domnevne nujnosti sprememb je bilo časa za posvetovanje in legitimiranje novega prenosa suverenosti malo. Posledice na lastni koži seveda najbolj občutijo državljani tistih držav, ki so zašle v javnofinančne težave in sedaj na podlagi dogovorov o finančni podpori EU, Evropske centralne banke (ECB) in Mednarodnega denarnega sklada (MDS) uresničujejo programe za zmanjševanje državnih izdatkov. Vendar račun za nepopolno oblikovanje skupne valute v različnem obsegu plačujemo vsi. Prav tako nas lahko z vidika demokratičnosti skrbi nedavna napoved ECB, da bo na trge dolžniških papirjev posameznih držav posegala zgolj pod pogojem, da bodo slednje uresničevale kredibilen program reform. To je problematično iz dveh razlogov. Po eni strani je s tem ECB pričela izvajanje monetarne politike vezati na odločitve demokratično izvoljenih oblasti suverenih držav ter se postavila v položaj, ko bo morala presojsati ali so te politike pravilne ali ne. Centralna banka, vsaj javno, tega ne bi smela početi. Po drugi strani pa ECB s tem ogroža lastno neodvisnost, saj si je le težko predstavljati, da na določeni točki ob presojanju reformnih programov ne bo podlegla političnim pritiskom najmočnejših držav evroobmočja.

Ob tem je pomembno opozoriti tudi na dejstvo, da odgovornosti za krizo ni prevzel nihče. Res je sicer, da so ceno krize z izgubo volitev plačale številne nacionalne vlade, vendar je sestava evropskih institucij ostala tako rekoč nespremenjena. Evropsko komisijo tako še danes vodi predsednik, ki je svoj prvi mandat nastopil davnega leta 2004, na samem vrhuncu krize pa so mu evropski voditelji celo ponovno izrazili zaupanje in mu podelili še drugi mandat. Evropski parlament, ki ostaja edina neposredno voljena institucija EU, je na žalost – in nikakor po svoji krivdi – odigral povsem marginalno vlogo. Odsotnost kazenskih ovadb za povzročitelje finančnega kolapsa ter odsotnost prevzemanja politične odgovornosti je med ljudmi zgolj poglobila nezaupanje tako v pravičnost ekonomskega sistema kot tudi v delovanje demokracije na ravni posameznih držav in znotraj EU.

Evroobmočje je po petih letih reševanja evra dobilo povsem nov obraz ter postalo gonilna sila nadaljnega združevanja. Skupna valuta je zaenkrat preživela, a za ceno dejstva, da se sedemnajsterica počasi, a vztrajno spreminja v federalno jedro EU, medtem ko države izven evroobmočja vse bolj postajajo drugorazredne članice z veliko manj možnosti vplivati na obliko prihodnjega integriranja. EU dveh hitrosti je tako postala realnost. Uresničile so se torej napovedi tistih federalistov, ki so že dlje časa opozarjali na nevzdržnost obstoječega institucionalnega okvirja, ki je (naivno) želel pod eno streho združiti preveč različnih interesov in potreb.

Izbruh krize je dokončno odplaknil tudi domnevno ideološko nevtralnost EU. Evropsko združevanje je bilo že od svojih začetkov podrejeno ekonomski teoriji prostega pretoka blaga, storitev in kapitala, vendar so bili zaradi manjših razlik med ustanovnimi članicami pritiski šibkejši, posledice za delavski razred pa blažje. Predvsem z zadnjim širitvenim valom pa so se notranje razlike povečale in prav slednje so – vzporedno z liberalizacijo svetovne trgovine, katere pomemben zagovornik je bila tudi EU – krepile pritisk na državo blaginje in tradicionalno zaščito delavskih pravic. Nasprotovanje dogmi o nujnosti dodatne liberalizacije trgov in privatizacije javnih storitev je prvič preraslo v širši upor v času kampanje za sprejetje Evropske ustave leta 2005. Vse bolj očitno je postajalo, da ekonomska teorija ni odražala praktične realnosti vse večje brezposelnosti in dohodkovne neenakosti. Izbruh krize in odziv nanjo je na žalost razblinil vse dvome. Namesto da bi EU s skupnimi močmi sanirala propadajoči finančni sektor, korenito reformirala njegovo delovanje, gospodarstvo zagnala s skupnimi izdajami evroobveznic ter s tem preprečila panični odziv svetovnih trgov, je rešitev raje iskala v krčenju pristojnosti države in njenih izdatkov. Res je, slabo in neodgovorno vodenje nekaterih držav je bistveno prispevalo k vzpostavitvi neravnotežij, vendar je k slednjim prav tako bistveno prispevala tudi nebrzdana zasebna potrošnja in boj za čim večje (špekulativne) dobičke. Z intelektualno omejenim – in ideološkim – odzivom je EU povsem legitimno postala tarča očitkov o sledenju neoliberalni ekonomski logiki, ki trdi, da je država problem, ne pa del rešitve.

Iskanje poti naprej

Seveda bi bilo nekritično valjenje krivde na EU zmotno. V luči krize izjemnih razsežnosti je bilo maneverskega prostora malo, nabor rešitev pa nujno omejen. Napak bi bilo za napake predhodnikov kriviti sedanje evropske voditelje. Vendar pa so za-

dnja leta razkrila, da lahko kratkoročno razmišljanje še dodatno okrepi neravnotežja znotraj EU, ki bodo čez čas postala nerešljiva. Zato se zdi smiselno stopiti korak nazaj in razmisliti o tem, kaj je res bistveno, če želimo na dolgi rok zagotoviti preživetje najuspešnejšega projekta nadnacionalnega povezovanja v zgodovini človeštva.

Prvič, ključnega pomena je, da se voditelji pričnejo zavedati pomena izgradnje evropske politične identitete. V veliki meri je njena odsotnost namreč kriva za pomanjkanje solidarnosti med posameznimi narodi znotraj EU, na kar jasno kaže dejstvo, da reševanje evra v očeh državljanov predstavlja igro ničelne vsote. V takšnem stanju duha ne moremo pričakovati, da bodo nemški, finski ali nizozemski davkoplačevalci pripravljeno plačevati za domnevne napake drugih ter da bo doseženo soglasje o nujnosti davčnih transferjev znotraj EU, tako kot je popolnoma razumljivo, da se slednji zaradi razlik v stopnji razvoja prelivajo znotraj držav. Odsotnost politične identitete prav tako preprečuje, da bi se EU izvila iz primeža slabih kompromisov, ki ostajajo nujni zaradi medsebojnega nezaupanja, ki se je s krizo samo okrepilo. Politične razprave se morajo zato izogniti poenostavljanju, stereotipom in večvrednostnemu zaničevanju, odločitve pa morajo služiti kot dokaz, da evropske narode več združuje, kot jih deli.

Drugič, to, da EU izgublja legitimnost, je dejstvo, ki ga voditelji ne bi smeli jemati zlahka. V demokratičnih ureditvah imajo namreč zadnjo besedo ljudje in njihovo nezadovoljstvo lahko kaj kmalu prerase v destruktivno spiralo nezaupanja, ki lahko privede do zavračanja še tako smiselnih in nujnih rešitev. Zato je bistvenega pomena, da tako institucionalne spremembe kot tudi tiste politike, ki bistveno vplivajo na življenje ljudi, pridobijo neposredno podporo na volitvah. Čas iskanja nerazumljivih kompromisov na celonočnih zaprtih zasedanjih je – ali si to želimo priznati ali ne – nedvomno mimo. Prav tako je zmotno iskanje domnevno apolitičnih »tehničnih« odrešiteljev. Upravljanje z državo je vedno in povsod politično.

Tretjič, politični dogmatizem je neproduktivna podlaga za iskanje soglasij, priseganje na neizogibnost dosedanjih ekonomskih predpostavk pa intelektualni redukcionizem. Ne glede na to, kako močno si nekateri želijo zabrisati izvor krize, je slednji nedvomno povezan z dereguliranjem kapitalskih trgov in umikom države. Globalizacija v teoriji resda veča ekonomsko učinkovitost, vendar v praksi brez korekcijskih mehanizmov povzroča večanje dohodkovne neenakosti in s tem političnih trenj. Evropska razprava mora zato ponuditi svež razmislek

o novih pristopih, ki bodo presegli grobe statistične poenostavitve.

Četrto, ne smemo si delati utvar glede posledic nadaljnega poglobljanja EU, ki se zdi v luči krize, sedanje mednarodne (ne) ureditve in krepitve novih gospodarstev Azije, Afrike in Južne Amerike neizogiben. Prenos suverenosti na nadnacionalne institucije prinaša svojevrstne nevarnosti, saj lahko posameznim državam omeji ideološko svobodo odločanja o lastni prihodnosti. Primer evra je zgovoren. Članice evroobmočja se šele sedaj pričenjajo zavedati obsega obveznosti, ki so jih nase prevzele ob njegovem sprejetju. Konkurenčni pritiski in odprava neravnotežij – na žalost vsaj deloma tudi s krčenjem državnih izdatkov – bodo v prihodnjih letih zahtevali še večje odrekanje. Zato je nujno, da EU sprejme novo »družbeno pogodbo«, ki bo utrdila demokratične mehanizme in jasno začrtala pristojnosti posameznih političnih ravni. Pri tem povezovanje ne sme postati mehanizem izključevanja, evroobmočje pa mora ostati trdo zasidrano v skupnem okviru EU. Nadaljnje povezovanje bo nujno vodilo k oblikovanju evropske federacije, vendar mora istočasno tudi vnesti varovalke pred (ideološko) prevlado nekaterih držav. Federalizem se lahko sicer sprevrže v hegemonijo močnejšega.

Nenazadnje, reševanje evra in nadaljevanje evropskega združevanja mora nujno zagotoviti obstanek države blaginje kot najpomembnejšega civilizacijskega dosežka sodobne Evrope. V nasprotnem primeru je reševanje evra zaman, saj na dolgi rok ne bo politično vzdržno. Prav tako ne bo politično vzdržno nadaljevanje evropskega združevanja, ki je bilo v svojem bistvu vedno namenjeno širjenju blaginje, ne pa krčenju demokratične izbire.

Evropa se je tako šestdeset let po začetku najpomembnejšega političnega projekta nadnacionalnega združevanja v zgodovini človeštva znašla na razpotju. Napačno bi bilo pristati na poenostavljeno razumevanje, da so izzivi zgolj ekonomske narave. V svojem bistvu so namreč izrazito politični. Evropski voditelji morajo zato zbrati dovolj modrosti in moči, da ljudem povrnejo zaupanje v projekt, ki je staro celino povlekel iz stoletij vojn v obdobje gospodarskega razcveta in svobode. Ob tem ne smejo zanemariti dejstva, da je sedanja gospodarska kriza nevarno načela tudi vero ljudi v pravičnost in trajnost sedanje oblike kapitalizma in demokracije. V nasprotnem primeru bodo neverjetni dosežki preteklih desetletij kmalu utonili v pozabo, dinamiko nadaljnega (ra)združevanja pa bosta v veliki meri določala strah in boj za golo preživetje. ●

Evropska zunanja politika na razpotju

Anže Voh Boštic

Slovenski mediji o evropski zunanji politiki zelo malo poročajo. Če je povprečen Slovenec na vsakem koraku bombardiran z novicami o arbitrarnem sporazumu, težavah hrvaških varčevalcev v zvezi z nekdanjo Ljubljansko banko, plinskimi terminali v tržaškem zalivu in zgodami in nezgodami slovenske manjšine v naši severni sosedbi, je treba novice o evropski zunanji politiki v medijih iskati z lupo. Mogoče se v kakšno novico o dogajanju na Kosovu ali v Bosni prikrade izjava kakšnega evropskega predstavnika. To pa je tudi vse. No, morda bi se še kdo spomnil, da je bil nekaj časa predstavnik Evropske unije v Bosni koroški Slovenec Valentin Inzko.

Čeprav je evropska zunanja politika pri nas obrobna tema, precej vpliva na naše življenje. Ne nazadnje je njen najpomembnejši del širitvena politika, ki nam bo omogočila, da se bomo v bližnji prihodnosti lahko vsako poletje na preljubo hrvaško obalo peljali, ne da bi bili primorani čakati v koloni na meji. Popolnega odprtja trgov bi se lahko veselil tudi kdo izmed naših izvoznikov.

Tisti, ki se malo poglobljeva zanima za evropsko zunanjo politiko, najverjetneje ve, da je ta že nekaj časa na razpotju. Čeprav je zunanja politika EU večplastna (kot se za tako veliko tvorbo, kot je Unija, spodobi), se zdi, da je na mnogo področjih zašla v konceptualne, pa tudi praktične težave. Preden pa se lahko lotimo opisa teh težav, moramo najprej ugotoviti, kaj evropska zunanja politika sploh je oziroma katerim ciljem sledi.

Odgovor na ključne izzive našega časa ali hladna preračunljivost?

Drugi člen pogodbe o Evropski uniji med drugim pravi, da EU temelji na vrednotah spoštovanja človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države, človekovih pravic, pa tudi svobodne trgovine. V odnosih s preostalim svetom Unija te vrednote spodbuja, zasleduje pa tudi svoje interese. Drugi člen Unijo še zavezuje, da prispeva k miru in varnosti v svetu, trajnostnemu razvoju zemlje, solidarnosti in medsebojnemu spoštovanju med narodi, odpravi revščine, zaščiti člove-

kovih pravic, predvsem otrok, in spoštovanju ustanovne listine Združenih narodov.

Z drugim členom si je Unija nedvomno zastavila visokoteleče cilje. Zasledovanje teh ciljev po mnenju vplivnega političnega teoretika Iana Mannersa EU definira kot »normativno silo«. Torej silo, ki si z gospodarsko močjo, diplomatsko aktivnostjo in ostalimi miroljubnimi metodami prizadeva za širjenje svojih načel – norm – v druge, predvsem nedemokratske in slabše razvite države. Uporaba sile za doseganje teh ciljev ne pride v poštev. EU je tako po mnenju Mannersa precej potreben akter v mednarodni skupnosti, saj naj bi njena načela in njeno delovanje ponujali odgovore na štiri katastrofalne pojave v globalni ureditvi, ki bodo usodno krojile bližnjo prihodnost sveta: propadanje neoliberalne ekonomske ureditve, globalno segrevanje, uresničevanje Milenijskih ciljev Združenih narodov, in nezmožnost mednarodnega sodelovanja med državami, z namenom spopasti se z ostalimi tremi težavami. Manners sicer priznava, da EU še nima dovolj »orodij« za holistično spopadanje s temi cilji zunanje politike.

Drug vpliven teoretik, Zaki Laidi, je manj optimističen od Mannersa. Meni, da je samooklicana promocija norm, kot so demokratizacija, vladavina prava, človekove pravice itd. le orodje EU, s katerim kompenzira dejstvo, da nima lastne vojske. Edini način za uveljavljanje lastnih političnih interesov za EU tako predstavlja »siljenje« spoštovanja omenjenih norm državam v mednarodni skupnosti zato, da bi te države igrale po njenih pravilih. Namen promocije norm tako ni reševanje svetovnih problemov, ampak preprosto zasledovanje lastnih interesov. Na primer: ko želi Evropska unija oziroma kakšna njena članica svoje izdelke izvažati v državo v razvoju, poskuša v tej državi uveljaviti normo svobodnega trga. Ko postanejo izdelki katere izmed držav v razvoju prevelika konkurenca evropskim podjetjem, Unija uveljavi normo spoštovanja človekovih pravic, na primer spoštovanja ustreznih pogojev za delo, in tako na podlagi te norme prepove uvoz določenega izdelka iz države v razvoju s slabšim delovnimi pogoji na svoj trg. Z drugimi besedami, EU norme uporabi takrat, ko ji pridejo prav.

Resnica je najverjetneje nekje vmes. Kot poudarjajo nekateri drugi politologi, se Unija za norme v zunanji politiki zavzema takrat, ko obstaja verjetnost, da jih bodo druge države tudi

upoštevale. Drugače pa je nanje pripravljena tudi pozabiti. Takšne »strateške kalkulacije« na dolgi rok sicer slabijo evropsko zunanjo politiko, opozarjajo ti avtorji.

Kot je razvidno iz kratkega teoretičnega pregleda zunanje politike EU, je ta že v svojem bistvu na razpotju. Kdaj je pametno slediti svojim normam in jih poskusiti uveljaviti tudi v odnosu s tretjimi državami, in kdaj jih je bolj prikladno pozabiti in poskušati doseči svoj interes na drugačen način (na primer s pogojevanjem razvojne pomoči)? Takšna razdvojenost je opazna tudi v praktičnem delovanju Unije.

V praksi bi lahko Evropsko zunanjo politiko razdelili v tri sklope. Prvi je širitev, katere del smo bili do vstopa v Unijo tudi mi. Druga je Evropska sosedstva politika, ki vključuje države severne Afrike, vzhodne Evrope in Kavkaza. Tretji sklop obsega odnose z ostalimi državami in mednarodnimi institucijami.

Birokratski pristop, ki ne deluje

Širitev EU je dejavnost, na kateri zunanja politika Unije stoji ali pade (zato bom temu sklopu namenil največ pozornosti). Če namreč Uniji svojih norm ne uspe uveljaviti v okviru širitve, kjer države kandidatke v primeru njihovih izpolnjevanj čaka bogata nagrada – vstop v EU in s tem dostop do denarja iz strukturnih skladov – potem obstaja velika verjetnost, da Uniji svojih norm ne bo uspelo uveljaviti nikjer. Z vidika EU sta racionalna razloga za politiko širitve predvsem dva: zagotoviti stabilnost neposredne sosesčine EU, kar bi okrepilo samo varnost trenutnih držav članic, in odprtje novih trgov državam

članicam EU. K tem dvem razlogom lahko dodamo še tretjega, ki je z vidika tega članka najpomembnejši: preizkus, ali na normah utemeljena zunanja politika res (lahko) deluje.

Vodilo politike širitve so tako imenovani Kopenhagenski kriteriji, ki jih mora izpolnjevati vsaka država, ki želi postati nova članica EU. Ti se delijo na politične, ekonomske in pravne. Politični kriteriji so stabilnost institucij, ki so potrebne za ohranitev demokracije v državi, vladavine prava, spoštovanja človekovih pravic in zaščite manjšin. Ekonomski so obstoj delujočega trga in sposobnost države, da tekmuje v gospodarskem okolju EU. Pravni pa so sprejetje skupnega pravnega reda EU (t. i. *acquis communautaire*), torej sposobnost izpolnjevanja zavez evropskega pravnega reda na področju politične, ekonomske in monetarne unije.

Podobnost med političnimi in ekonomskimi kriteriji ter prej opisanimi cilji zunanje politike je očitna. Kriteriji so tudi logični – nedemokratske države brez vladavine prava so bolj nestabilne od demokratičnih, v državah brez prostega trga pa bi podjetja članic EU le stežka izkoriščala ekonomske prednosti širitve. Zanimiv pa je tretji kriterij, prevzemanje pravnega reda EU. Kriterij je seveda samoumeven. Napačno pa je, da poskuša EU v okviru širitvenega procesa države politično in ekonomsko stabilizirati predvsem s pospešenim sprejemanjem evropskega pravnega reda v njihove domače zakonodaje. Proces je izrazito asimetričen: EU ukazuje, kakšne pravne akte mora država sprejeti, države kandidatke za članstvo v klubu pa bodisi izpolnjujejo ukaze, bodisi obtičijo sredi procesa. EU

Z ustanovitvijo Evropske zunanje službe, nekakšnega zunanjega ministrstva EU, je sicer Unija želela pridobiti na zunanjepolitični moči. A vse bolj se zdi, da so bila svarila ob ustanovitvi službe, da bo slednja le še en birokratski behemot, bolj ali manj pravilna.

sicer državam kandidatkam nudi določeno finančno in tehnično pomoč, a ta najpogosteje služi predvsem prilagajanju zakonov držav kandidatki evropskemu pravnemu redu, medtem ko z ostalimi oblikami pomoči EU varčuje. Pomoči pri dejanskem uveljavljanju novih zakonov je malo. Ob tem samo vprašanje demokratičnosti takega delovanja EU na tem mestu ne želim nasloviti, saj je to tema za poseben spis.

Kako se je ta legalistični pristop k širitvi obnesel? Najprej si oglejmo rezultate v državah, ki so se Uniji pridružile leta 2004, in med katerimi smo bili tudi mi. Ta širitev je bila po mnenju mnogih precej uspešna, saj so se države integrirale brez večjih problemov. A tudi tu se pojavljajo določeni problemi, kar lahko opazimo na lastnih izkušnjah. Če smo bili do leta 2004 v iskanju poti v EU (in NATO) poenoteni in smo pospešeno prilagajali zakonodajo, zdaj opažamo pomanjkanje strateških ciljev države, in kar je morda še huje, opažamo, da institucije pravne države, ki sicer temeljijo na dobri in evropsko primerljivi zakonodaji, v praksi ne delujejo. Težko bi bilo sicer vso krivdo zvaliti na EU, a dejstvo je, da praktičnim aspektom uveljavljanja zakonodaje na tem področju vse do danes nismo posvečali dovolj pozornosti. Podobno se godi tudi drugim državam »generacije 2004«.

Druga postojanka širitvene politike sta bili Bolgarija in Romunija. Tu se je širitvena politika odrezala precej slabše. Kljub prevzemu pravnega reda obe državi pesti korupcija in pomanjkanje vladavine prava. Težave so tako hude, da jima EU od časa do časa odtegne evropska sredstva. Glede na kazalce demokratičnosti, vladavine prava, učinkovitosti vlade in birokracije, nadzora nad korupcijo in politične stabilnosti, sta se državi ob vstopu v EU leta 2007 odrezali precej slabše kot generacija 2004. Razmere na teh področjih od takrat v obeh državah stagnirajo ali se slabšajo. Državi sta se stanje trudili izboljšati do vstopa v EU, nato pa ne več. Primera Bolgarije in Romunije sta tako nazorno pokazala, kolikšno moč ima Evropska unija v odnosu do držav, dokler te še niso članice EU. Za končno nagrado – predvsem denar iz evropskih strukturnih skladov – so pripravljene storiti marsikaj. Nato pa reformna vnema pade. Če sta Bolgarija in Romunija jasno pokazali razpoke v politiki

širitve, jih države zahodnega Balkana širijo. Za razliko od Hrvaške, ki se bo skozi zadnja vrata zrinila v Unijo (mimogrede, Hrvaška se sooča z manj korupcije, ima več vladavine prava, bolj učinkovito vlado in birokracijo ter je stabilnejša od Bolgarije in Romunije), se ostale države kandidatke od cilja oddaljujejo. Njihovi politični kazalci se v zadnjih letih povečini celo slabšajo, kar kaže na to, da je širitvena doktrina EU odpovedala. Prevzemanje pravnega reda v tako nestabilnih državah, kot so države zahodnega Balkana, za zagotavljanje stabilnosti ni dovolj, povrh pa še slabi že tako šibko demokracijo v regiji. Vse reforme se sprejmejo na ukaz, nato pa jih institucije omenjenih držav niso sposobne izvajati.

Širitvena politika se je tako znašla na razpotju: ali nadaljevati s trenutno legalistično doktrino, ali pa razviti nove načine za stabilizacijo držav zahodnega Balkana, pri katerih bi imele besedo tudi države kandidatke. Ti novi načini bi bili nedvomno bolj zapleteni kot uvažanje zakonodaje, in predvsem dražji. Vključevali bi lahko vse od več podpore razvoju civilne družbe, gospodarskih spodbud itd. Take programe Unija sicer že izvaja, a jih je premalo in nimajo dovolj sredstev. EU je sicer v letih 2007–2013 državam kandidatkam za članstvo v EU (Albaniji, Bosni, Srbiji, Črni Gori, Makedoniji, Kosovu, Turčiji in Hrvaški) skupno namenila dobrih 11 milijard evrov, a to je manj, kot je bilo namenjeno državam, ki so se Uniji pridružile leta 2004 in 2007. Pomoč pogosto temelji na tehnični pomoči zasebnih podjetij, kar pomeni, da EU zasebnim strokovnjakom plača za izobraževanje lokalnih birokratov. V praksi ti tuji strokovnjaki za čas financiranja opravljajo delovne naloge namesto lokalnih birokratov, nato pa odidejo, tako da je njihov učinek na razvoj državne uprave praktično nič. Zaradi gospodarskih težav Unije je sicer širitev postala tretjerazredna skrb, tako da se sprememb v kratkem še ne gre nadejati.

Fiasko evropske sosedске politike

Drugi sklop zunanjih politik EU je tako imenovana Evropska sosedska politika (ESP).

Uveljavljanje norm Unije je tu že težje, saj se države, vključene v ESP, ob izpolnjevanju norm EU ne morejo nadejati članstva v

Uniji in s tem dotoka sredstev iz bogatih strukturnih skladov. Glavni cilji ESP so »spodbujanje prosperitete, stabilnosti in varnosti« v neposredni sosesčini Unije (v severni Afriki, vzhodni Evropi in na Kavkazu). V praksi naj bi to pomenilo denarno pomoč Unije v zameno za reforme, kot so demokratizacija, izboljšanje vladavine prava, tržne ekonomije in trajnostnega razvoja. Unija je v letih 2007–2013 za ESP namenila skupno okoli 12 milijard evrov.

Na nesrečo Unije je Arabska pomlad razgrnila neučinkovitost ESP, vsaj kar zadeva njen južni del. Unija je že pred vstajami predvidevala, da bi lahko razmere v severni Afriki privedle do nestabilnosti. To je bil tudi eden izmed razlogov za razvoj ESP. A dejanske politike EU se političnih težav v državah ESP niso lotevale. EU je namreč svoja sredstva državam ESP bila pripravljena dati le v zameno za ekonomsko sodelovanje z Unijo, medtem ko političnih in socialnih reform od držav ESP po večini ni zahtevala. V slabšem položaju so sicer bile države ESP, ki za Unijo niso bile tako pomembne, predvsem tiste brez naravnih virov. Tiste, od katerih je Unija imela korist, pa so se izognile pogojevanju pomoči EU s političnimi reformami. Najverjetneje največja sramota ESP je bila prodaja orožja Libiji pred državljansko vojno.

Čeprav je državo Moamer Gadafi vodil v precejšnjem nasprotju z normami EU in normami njene zunanje politike, mu je Unija dobavljala oborožitev, in to ne zaradi potrebe po graditvi obrambnih zmogljivosti države, temveč zato, da bi lahko libijska policija in vojska lažje ustavili dotok ekonomskih migrantov iz podsaharske Afrike v EU. Ob začetku vojne v Libiji se države članice EU nato niso mogle zediniti glede vojaškega posredovanja, kar je še dodatno pokazalo, kako neučinkovita je zunanja politika Unije ob ključnih vprašanih tako imenovane trde politike, torej vprašanih varnosti.

Tudi pri sosedski politiki se je EU torej znašla na razpotju. Stare metode območja, vključenega v ESP, niso stabilizirale, na kar kažejo vrenja v severni Afriki in stagnacija vzhodnih držav (mimogrede, članica ESP je tudi Sirija). Novih metod za promocijo svojih norm Unija nima na voljo. V reševanju konflikta v Siriji ima postransko vlogo, v Libiji so vojaško posredovale le nekatere države članice. Tudi zunanja politika, ki temelji na strateških kalkulacijah, je precej tvegana, saj lahko takšna politika kaj kmalu postane dejavnik nestabilnosti. Kot se je že pokazalo, ko je EU strateško kalkulirala in ni zavrgla pogojevanja pomoči z naravnimi viri bogatejšim državam ESP v zameno za lastne gospodarske koristi.

Dršenje v globalno irelevantnost

Tretji sklop zunanje politike Unije obsega ostale aktivnosti, od civilnih do vojaških misij (prve so namenjene na primer pomoči pri reformi policije, vojske, sodišč, ... druge pa ohranjanju miru v obliki mirovnih operacij), razvojne pomoči državam v razvoju, odnosom z ostalimi razvitimi državami in še kaj. Ta del zunanje politike je na razpotju že od vsega začetka. Močnejše države članice EU, ki so tudi nekdanje kolonialne sile, želijo namreč svoje interese v svetu uveljavljati tudi takrat, ko ti niso v skladu z normami, ki jih želi promovirati Unija. Slednji so tako pripravljene delegirati bodisi le tiste pristojnosti, ki so v interesu vseh držav članic, bodisi dejavnosti v pozabljenih delih sveta, kjer močnejše države članice nimajo svojih interesov. Primer slednjega je delegiranje politične godlje na Kosovu. Na postranski pomen EU kaže tudi primerjava razvojne pomoči Unije in držav članic. Če je leta 2007 EU na primer za razvoj demokracije, civilne družbe, zagotavljanja človekovih pravic namenila 135 milijonov evrov, je le Švedska v istem letu za podobne namene namenila kar 400 milijonov evrov. Države članice tako niso pripravljene delegirati razdajanja razvojne pomoči Uniji, saj jo uporabljajo kot orodje za doseganje svojih lastnih interesov. Tako je razvojna politika multinivojska – en nivo tvorijo sredstva EU, ostale pa denar držav članic. Takšna razdrobljenost dajanja pomoči pa manjša njeno učinkovitost. Z ustanovitvijo Evropske zunanje službe (EVS), nekakšnega zunanjega ministrstva EU, konec leta 2010, je sicer Unija želela pridobiti na zunanjepolitični moči. A vse bolj se zdi, da so bila svarila ob ustanovitvi službe, da bo slednja le še en birokratski behemot, bolj ali manj pravilna. Države članice so si za vodjo evropske zunanje službe postavile Catherine Ashton, birokratino s praktično nič zunanjepolitičnimi izkušnjami. Izbira jasno kaže, kakšno težo države članice dajejo novoustanovljeni EVS. Ob tem ne gre pozabiti, da je ta najnovejši birokratski dodatek državljanke EU lani stal slabih 500 milijonov evrov, letos pa si EVS želi še več sredstev.

Kratka analiza zunanje politike EU nas ne pripelje do vzpodbudnega zaključka: ne glede na to, katero področje zunanje politike vzamemo pod drobnogled, se zdi, da je ta zašla v resno krizo. Birokratske rešitve se kažejo kot neuspešne, novih idej praktično ni, države članice pri oblikovanju zunanjih politik Unije sodelujejo s figo v žepu. Glede na notranje težave, s katerimi se danes sooča EU, se položaj njene zunanje politike ne bo izboljšal kmalu. Tako lahko pričakujemo le nadaljnje dršenje mednarodne pomembnosti Unije v irelevantnost. ●

Problematicnost evropskih migracijskih politik in območja sivine, ki jih ustvarjajo

Beja Protner

Ko govorimo o Evropski uniji in mejah, največkrat slišimo pripoved o odpiranju meja med državami članicami in o poenostavljenem gibanju ljudi. Vendar pa ima ta zgodba še drugo plat, ki jo državljani evropskih držav, ki uživamo ugodnosti razširjajoče se skupnosti, pogosto pozabljamo. Mnogi avtorji opozarjajo, da se hkrati z odpiranjem meja znotraj Evropske unije njene zunanje meje zaostrujejo, zato nekateri govorijo o Evropi kot »trdnjavi«, ki s pomočjo strogih migracijskih politik svoja vrata zapira migrantom iz tako imenovanih »tretjih držav«. Pri tem imamo opravka s hierarhizacijo državljanstev oziroma biopolitično klasifikacijo izvora ljudi na svetovni ravni. Kljub temu pa se v Evropsko unijo nenehno priseljujejo novi ljudje z različnimi ozadji, željami in cilji. Zanje evropske migracijske politike pomenijo ovire na poti do pridobitve določenega legalnega statusa v državi, kjer živijo. Njihova naporna pot do ponovne pridobitve statusa odseva krutost in absurdnost evropskih migracijskih politik.

Življenja migrantov v Evropi so ujeta v birokratsko kolesje, ki jim onemogoča vključitev in participacijo v družbi in zaznamuje vsak trenutek njihovega vsakdana. Zaradi rigidnosti in ekskluzivnosti migracijske zakonodaje mnogi migranti živijo na robu družbe brez kakršnegakoli pravnega statusa, torej brez vseh pravic. Restriktivne migracijske zakonodaje naj bi služile nadzoru in zmanjševanju nelegalnih aktivnosti, vendar v praksi proizvajajo ilegalnost skozi mehanizme izključevanja, ki vodijo v situacijo, ki jo je Étienne Balibar poimenoval »evropski apartheid«.

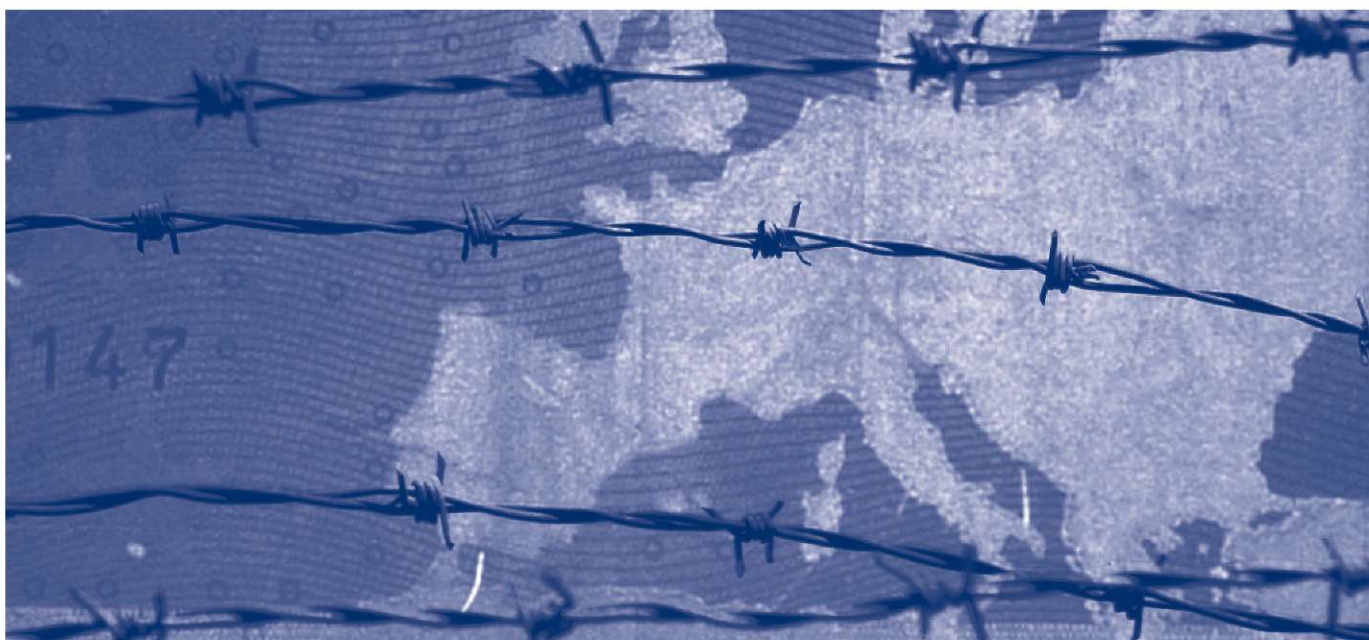
Zakaj je pravni status pomemben?

Pravni statusi prebivalcev v državi si sledijo v hierarhičnem zaporedju od »nedokumentiranih tujcev« do »državljanov« in prinašajo hierarhično klasifikacijo populacije. Od teh statusov

je namreč odvisen nabor pravic in dolžnosti ljudi v odnosu do države, v kateri živijo. Pravice zanje v praksi pomenijo možnosti in priložnosti ter stopnjo vključenosti in participacije v družbi. Meje med centrom in periferijo, javnim in privatnim ter legalnim in nelegalnim potekajo skozi osrčja tudi »najuspešnejših« evropskih liberalnih držav, kot sta zapisali Veena Das in Deborah Poole. Margine, ki jih te meje ustvarjajo, so nespregledljiva značilnost evropskih držav. Izguba pravnega statusa pomeni tako rekoč pravno smrt, pri čemer je vse, kar ljudem ostane, le »golo življenje«. Tako postanejo Agambenov »homo sacer«, človek brez političnega vpliva, ki nima nobene besede pri vprašanju njegovega lastnega življenja in smrti, izključen iz zakonov in hkrati ujet v njih. Ljudje brez statusa so v vsakdanjem življenju prepuščeni milosti in nemilosti drugih, saj sami nimajo pravic. Nimajo možnosti legalne zaposlitve, niso upravičeni do zavarovanj in denarnih nadomestil, nimajo pravice do pravnega lastništva in nimajo možnosti za višjo izobrazbo. Tako nemočni včasih naletijo na pomoč, spet drugič pa na izkoriščanje in mučenje. Diskriminacija, depriviligiranost in družbena izključenost globoko zaznamujejo življenja ljudi, ki postanejo boj za preživetje in za pridobitev statusa, ki bi jim omogočil dostojnejše življenje.

Premislek o državljanstvu

Državljanstvo je status, ki se nahaja na vrhu spoznanja poti migrantov in obljublja polno članstvo v skupnosti. Pogoji za pridobitev državljanstva se med posameznimi evropskimi državami nekoliko razlikujejo, vendar te razlike za naš argument niso bistvene, saj ga nikjer ni mogoče pridobiti zlahka, predpisi pa so v vseh državah podrejeni splošnim zahtevam Evropske unije. Politike državljanstva v Sloveniji so ene najstrožjih, kot ugotavlja Mojca Pajnik. Prvi pogoj je desetletno bivanje v državi, ki si ga lahko razlagamo kot kriterij vztrajnosti želje po prebivanju v Sloveniji, kljub temu, da to pomeni, da so kandidati za državljanstvo teh deset let živeli kot drugorazredni prebivalci in niso uživali polnih pravic, so pa vsakodnevno prispevali v državno blagajno. Podobno si lahko razlagamo drugi

pogoj, preklic dotedanjih državljanstev, kot dokaz lojalnosti novi državi. Potem je tukaj še preizkus znanja slovenskega jezika. Naj omenim, da ta velja tudi za ljudi, ki so se šolali v Sloveniji v slovenskem jeziku, kar dokazuje absurdnost predpisov, ki niso v stiku z dejansko situacijo posameznih proslincev za državljanstvo. Predvsem pa tovrstni zakoni dokazujejo, da je državljanstvo vezano na nacionalnost, kot bom razložila v nadaljevanju. Pomembno je tudi, da nov državljan državi ne bo predstavljal finančnega bremena, kar mora dokazati z zadostnimi finančnimi sredstvi. Prav tako pa ne sme predstavljati »nevarnosti« za red in mir, čemur priča pogoj nekaznovanja z več kot letom dni zapora.

Vsaka sprememba statusa »državljan« na nacionalni ali transnacionalni ravni vpliva na položaj tujcev v določeni državi. Najvišji status se kaže kot nekaj svetega ali kot nagrada, saj izgleda, da si ga tisti, ki ne more zadostiti predpisanim pogojem, pač ne zasluži. Bodisi zato, ker ni vložil dovolj truda in volje, bodisi zato, ker že sam po sebi ni primeren kandidat za člana naše »svete« (nacionalne) skupnosti. Kot je trdil Étienne Balibar in je na primeru Slovenije ugotavljala Mojca Pajnik, je problem takega položaja državljanstva v tem, da je to izgubilo politično dimenzijo. Koncept socialnega državljanstva države blaginje predvideva enake pravice za vse člane skupnosti, vendar so pri tem migranti izpuščeni, saj je »politično« postalo izenačeno z »nacionalnim«. Državljanstvo je postalo status in administrativni kriterij, ki nakazuje privilegirano članstvo v

nacionalni skupnosti, ki si ga je potrebno pri-/za-sluziti. Kot tako namesto participaciji in sodelovanju v politični skupnosti služi razmejevanju teritorijev in prebivalstva znotraj teritorijev ter legitimaciji meja nacionalnih držav in moči elit znotraj njih. Zato tudi ne obstaja nekaj, čemur bi rekli evropsko državljanstvo (razen v smislu hierarhije državljanstev na svetovni ravni, kjer so državljanji držav Evropske unije v bistveno boljšem položaju od drugih, ko pride do vprašanja svobode gibanja in vizumskih režimov).

Državljanstvo kot privilegirani status proizvaja svoje nasprotje – apatridnost oziroma »brezdržavnost« (ang. »statelessness«) kot de facto »Drugost« in neenakost. Po definiciji Hannah Arendt to pomeni popolno izključenost iz lastne skupnosti, kot se je to pripetilo Judom v Tretjem rajhu in izbrisanim prebivalcem v Sloveniji. Vendar lahko pojem »brezdržavnosti« razumemo tudi v širšem smislu, kot ga je definirala Margaret Somers – kot izključenost ali odsotnost iz javne sfere, kar velja za prebivalce (ne glede na to, ali imajo državljanstvo ali ne), ki so v marginalnem položaju – migrante, reveže, brezposelne in druge.

Migracijske politike in administrativni krog

Vzpenjanje po »administrativnih stopnicah« pravnih statusov je izredno negotova, draga in utrujajoča pot, polna zapletov in absurda. Mojca Pajnik imenuje politike, ki urejajo zaposlitev, bivanje, dostop do socialnih transferjev in storitev ter pridobitev državljanstva, »strategija pogojne krožnosti«, saj je pri

tem eno dovoljenje pogoj za pridobitev drugega. Za pridobitev dovoljenja za bivanje je potrebno delovno dovoljenje, dovoljenje za stalno bivanje zahteva osebno delovno dovoljenje, pogoj za državljanstvo je dovoljenje za stalno bivanje, za prijavo na borzi dela je potrebno osebno delovno dovoljenje, za zdravstveno zavarovanje je potrebno dovoljenje za stalno bivanje, za dostop do neprofitnih stanovanj je potrebno državljanstvo in tako dalje. Poleg tega so postopki tako dolgotrajni, da morajo prosilci včasih znotraj istega postopka večkrat predložiti isti dokument, ker mu je vmes potekel rok veljavnosti. Takšna zakonodaja za migrante predstavlja oviro, ki jim onemogoča pridobitev kakršnekoli varnosti. V nekaterih evropskih državah, na primer v Španiji, imajo nedokumentirani migranti možnost regularizacije in legalizacije svojega bivanja, kar jim prinese nekatere osnovne pravice. Vendar so številke nedokumentiranih migrantov v teh državah še vedno ogromne. Poleg tega pa občasne regularizacije, ki jih motivira potreba po poceni delovni sili, niso sistemska rešitev problema kriminalizacije migrantov in njihove družbene izključenosti, njihova pot do polne participacije v družbi pa je še dolga.

Administrativni krog, v katerega so ujeti migranti, je še toliko bolj frustrirajoč, ker v svetu birokracije ni prostora za osebne zgodbe in specifične situacije ljudi. Kot je zapisala Barbara Benzec, migracijske politike temeljijo na popolni desubjektivaciji migrantov, njihovih želja, osebnosti, hrepenenj in življenjskih pričakovanj. Tako se na primer v situaciji izbrisanih prebivalcev v Sloveniji, ki so bili podvrženi migracijskim politikam, nihče ni oziral na dejstvo, da so tukaj bivali že vrsto let in bili del družbenih mrež, da so se šolali v slovenskih šolah, ali da so se tukaj celo rodili in živeli vse življenje. Postopki so bili zanje enaki kot za tiste, ki so v državo prispeli pravkar. Talal Asad vidi izvor tega, čemur v popularnem jeziku pravimo »neživljenjskost zakonov«, v samem konceptu liberalne države, kjer sta država in državljan abstrahirana. Ker naj bi bili vsi državljani obravnavani enakovredno, so vsi obravnavani brezbrizno. To pa ustvarja praznino med zakoni in njihovo aplikacijo, ki jo lahko zapolni sum, v skladu s katerim lahko potem uradniki delujejo po lastni volji. Enakopravnost, splošnost in abstraktnost zakonov pomeni negotovost, kot ugotavlja Asad.

Negotovost migrantov za »varnost« Evrope

V popularnem in znanstvenem svetu je dokaj poznan (sicer nekoliko zavajajoč) koncept »trdnjave Evrope«, ki poskuša preprečiti vstop migrantom iz tako imenovanega »tretjega sveta«.

Mike Haynes vidi Evropo kot »zamišljeno skupnost«, zgrajeno okoli mistične ideologije, ki legitimira vključenost določenih populacij in izključenost drugih ter zarisuje meje, ki jih lahko prosto prečkajo dobrine in kapital, ne pa tudi ljudje. Po padcu železne zaves so se v Evropi začeli razvijati čedalje strožji režimi vstopa v države in tendenca proti vse bolj ekskluzivnim in avtoritarnim migracijskim politikam ter zapiranje zunanjih meja Evropske unije pred vstopim migrantov, nekoristnih za trg. Nekateri govorijo o Evropi kot »zagrajeni skupnosti« (ang. gated community), ki je odprta le za strateško izbrane migrante, ki ne predstavljajo grožnje. Cilj migracijskih politik namreč ni preprečiti migrantom vstop v Evropo, ampak selektivno vključevanje migrantov v skladu s potrebami evropskega trga dela. Ne gre za preprečevanje mobilnosti, ampak za njeno nadzorovanje in prilagajanje potrebam trga, kar ustvarja hierarhične kategorije populacije, od katerih je odvisen dostop do pravic in javnih virov. William Walters pri tem opozarja na diskurz o »varnosti«. Današnje vlade predstavljajo državo kot »dom«, ki varuje in mora biti varovan. Država, razumljena kot »dom«, nudi varno zavetje in zaščito le svojim »naravnim« članom (torej državljanom po rojstvu), navzven pa kaže željo po osvajanju, podrejanju in udomačevanju sil, ki naj bi ogrožale domače zavetje. Za te tendence evropskih držav Walters uporablja termin »domopolitike« (domopolitics). »Zaščita« oziroma »varnost« »civiliziranega« območja udobja ekonomske blaginje, javne varnosti in družbene identitete, ki naj bi ga ogrožali imigranti, je ključen koncept, ki vodi in legitimira evropske migracijske politike. Diskurzivna retorika političnih elit ustvarja pozitivno podobo doma na eni strani in grozljivo podobo kaotične zunanosti na drugi. Temu se pridružujejo še orientalistični diskurzi o potencialnih imigrantih (na primer o Romih, muslimanih, Afričanih, Balkancih in drugih nezaželenih diskurzivno ustvarjenih skupinah) ter sila negativni diskurzi o problematičnosti imigrantov. Diskurzi, ki služijo legitimaciji izključevanja »Drugega«, so del mitične pripovedi o suverenosti in moči države, ki vodi v »institucionalni razidem«, kot je zapisal Balibar. Izključeni »drugi« služijo ideji o enotnosti tako narodov kot Evrope. Evropska unija sledi kolonialistični modernistični logiki deljenja ljudi na »normalne Nas« in »deviantne Druge« skozi diskurz o »potrebi po skupnjevanju« (ang. the need to »communitify«), ugotovljata Hank van Houtum in Roos Pijpers.

Posledice želje po zaščiti domačega udobja so vse bolj drastične, včasih tudi strahotne. Frank Düvell opominja, da (lahko)

izključevanje na podlagi omejitev priseljevanja tudi ubija, kot se je to pokazalo v primeru evropskih Judov v 40. letih in v primerih »smrti na meji« tisočih ljudi, ki so poskušali vstopiti v Evropsko unijo ali v Združene države Amerike. Prav tako so lahko usodne deportacije in vrnitve v državo izvora, če migranti ne morejo dokazati, da jim pritiče status begunca. Poleg tega lahko v smrt vodijo tudi razmere, v katerih včasih živijo migranti, saj včasih zaradi revščine ne morejo zadovoljiti osnovnih življenjskih potreb. V vsakem primeru apatridnosti pa lahko govorimo o legalni in politični smrti (redukciji osebe na »golo življenje«) ter družbeni smrti (izolaciji od javne sfere). Migranti kot družbeni sloj, ki je prikrajšan za vse pravice, so neke vrste obuditev srednjeveških izobčencev, kot pravi Düvell.

Migranti in nelegalna ekonomija

V Evropi obstaja težnja po spodbujanju legalne migracije določene količine (poceni) delovne sile, ki je potrebna. Vendar pa strogost migracijskih politik poleg tega ohranja sivo ekonomijo. Zaradi administrativnih ovir (in osebne diskriminacije) imajo migranti težave pri dostopu do delovnih dovoljenj in iskanju legalne zaposlitve, zato je zanje pogosto edina možnost zaslужka na črnem trgu. Pri tem so delavci brez vsake zaščite in varnosti, prepuščeni izkoriščanju in izsiljevanju. Delodajalec jim lahko odreka plačilo in samovoljno spreminja delovni čas ter jim grozi s prijavo na policiji in deportacijo. Pogosto delajo in živijo v obupnih razmerah, ki so podobne suženjstvu, kot to velja za delavce na plantažah v Španiji in Grčiji. Če se pritožujejo ali zaradi izmučenosti niso več dovolj produktivni, lahko delodajalci uresničijo svoje grožnje in zlahka najdejo zamenjavo zanje. Salvatore Palidda izpostavlja paradoksalnost trga dela v evropskih državah: ekonomsko dominantne države se po eni strani borijo proti nelegalnemu delu, po drugi strani pa slednje ostaja pomemben del njihove ekonomije. Nelegalni delavci so namreč izkoriščani s strani korporacij, ki prinašajo državi dobiček, delavci brez zavarovanj niso finančno breme za državo, njihovo lovljenje pa je posel za varnostno industrijo. Zaposlovanje nedokumentiranih migrantov je dobičkonosno tudi za družbeno vključene državljane, ki jih zaposlujejo, saj imajo ti pri tem nižje stroške. S tem črni trg predstavlja konstitutivni del produkcije bogastva. Neoliberalna politična ekonomija je osnovana na politikah razlik in jih ohranja v obliki neenakosti pravic, plač in stopenj reprodukcije. Govorimo lahko o komodifikaciji migrantov, kjer trg vodi selekcijo migrantov, človeška bitja pa so označena kot človeški viri. V tem »tržnem funda-

mentalizmu« so tudi socialne pravice odvisne od participacije na trgu dela, saj je delovno dovoljenje pogoj za druga dovoljenja in pravice migrantov v državi, kot dokazuje Mojca Pajnik.

Kaj pa prihodnost?

Migranti v Evropi živijo v negotovosti, izključenosti in brez varnosti, ker naj bi bil njihov »dom«, ki to nudi, nekje drugje. To je posledica koncepta državljanstva, ki je vezan na nacionalnost. Ko se migranti podajo na dolgo pot po administrativnih stopnicah pravnih statusov, ki določajo stopnjo njihove participacije in vključenosti v družbo, naletijo na »strategijo pogojne krožnosti«, začaran krog, ki jih ohranja v negotovosti in nelegalnosti, na marginah države. Tam so tudi najbolj dobičkonosni za državo, zato lahko trdimo, da so restriktivne migracijske politike v službi neoliberalne ekonomije. Poleg tega pa »brezdržavne« populacije kot izključeni »drugi« in negativni diskurzi, ki se nanje nanašajo, ohranjajo pri življenju fikcijo o enotnosti tako nacionalnih držav kot Evrope.

Dejstvo je, da se ljudje selimo, in to se ne bo spremenilo. Migracijskega režima, ki ne bi proizvajal izključenosti tistih, ki ne izpolnjujejo njegovih kriterijev, ni mogoče najti. Ne glede na to, kako liberalen in human bi ta bil, bi bil sprejemljiv le do takrat, ko ignorira posledice za tiste, ki so zavrženi. Potrebna je torej alternativna rešitev in sprememba v samem jedru migracijskih politik, v definiciji državljanstva. Kar manjka, je povezava med ekonomskim in političnim članstvom, ki bi prispevek k družbi povežala z vzajemnim dostopom do političnih in družbenih virov. Zato Balibar predlaga demokratično, ekspanzivno in vključujočo zasnovo državljanstva, ki temelji na *droit de cité*. To pomeni, da je državljanstvo konstruktivni proces pridobivanja konkretnih pravic skozi družbeno aktivnost in pogajanja, ki vodijo do emancipacije. V nasprotju z obstoječo situacijo, kjer so pravice in možnosti participacije odvisne od pravnega statusa, bi tako aktivna participacija ljudi v družbenem prostoru – ne glede na njihovo nacionalnost – vodila v pridobitev državljanstva.

Vprašanje migracij ni stvar zunanjih zadev in varnostnih politik, ampak je središče evropskih demokratičnih mehanizmov, kot pravi Barbara Bezec. V prihodnosti bomo videli, ali smo v Evropi sposobni uresničiti demokratičnost in svobodo gibanja, s katerima se tako radi bahamo, ter razviti koncept aktivnega državljanstva, ali pa bomo še naprej (po)ustvarjali svoje sive cone nelegalnosti in hkrati govorili o migracijah kot »problemu« ter gojili ksenofobijo. ●

Bolonjska reforma ali samouničenje evropskega visokega šolstva

Blaž Kosovel

Zadnje čase veliko poslušamo o pomembnosti dane vrednosti znanja, kako mora biti tudi znanje uporabno na način, da ga lahko tržimo. Po drugi strani pa poslušamo kritike na račun Bolonjske reforme že vse od njene uvedbe (oziroma »implementacije«). Nemara smo že naveličani poslušati razprave o tem, čeprav konec koncev nismo kaj veliko zares izvedeli. Vseeno bo pričujoči prispevek kot eno izmed evropskih razpotij obravnaval ravno spremembo, ki se je dogodila z uvedbo Bolonjske reforme. Pri vsem skupaj pa univerza ni nikakršna žrtev, temveč tvorni dejavnik spremembe, čeprav se javno izreka proti njej.

Humboldtova univerza

Univerza je nastala v srednjem veku kot institucija, ki se ukvarja z znanjem zaradi znanja samega, hkrati pa je bila to skupnost učiteljev in študentov. Slednji so v te hrame modrosti zaradi relativne dostopnosti prihajali iz cele Evrope. S krizo sholastike v poznem srednjem veku pa se težišče vse bolj preveša na stran učitelja, s čimer postane univerza vse bolj rigidna in nepripravljena na kakršnekoli spremembe onkraj ustaljenih študijskih programov. To se zlasti kaže v razmerju do nove renesančne intelektualne elite, ki goji individualistični ideal samotnega humanista, in kasneje do nove empirične znanosti (»naravne filozofije«), ki deluje povsem izven univerzitetne sfere. Intelektualno življenje se tako preseli na akademije, v salone in druge, predvsem privatno organizirane oblike znanstvenega raziskovanja in intelektualne socializacije, kjer ostane vse do konca 18. oziroma začetka 19. stoletja. Tedaj se je v Nemčiji začel oblikovati prenovljeni model univerze, ki je postala tako izobraževalna kot tudi raziskovalna institucija. To, da je univerza izobraževalna institucija, pomeni, da podaja obstoječe znanje svojim študentom; to, da je raziskovalna, pa pomeni, da hkrati presega meje taistega obstoječega znanja. Ta pristop je privedel v oblikovanje velikih znanstvenih laboratorijev in knjižnic, kjer so študenti lahko raziskovali, v nasprotju z manj-

šimi privatnimi prostori, v katerih so delovali njihovi angleški in francoski kolegi.

Prusija je bila prva država, ki je temeljito prenovila svoj sistem visokega izobraževanja na podlagi teh načel, berlinska univerza pa je služila kot glavni laboratorij in hkrati izložbeno okno te reforme. Njen idejni oče, pruski državni uradnik in jezikoslovec Wilhelm von Humboldt, je pri tem sledil razsvetljenkim principom napredka in univerzalnega pojma Človeka, združenim z idejo kulture. Humboldt je predpostavljal, da znanje ni nekaj statičnega, saj je njegovo bistvo v tem, da se stalno razvija in širi. Da bi pa lahko omogočali razvoj znanja, mora biti znanstveno izobraževanje hkrati učenje in raziskovanje in ne samo učenje. To pa pomeni, da osrednja figura ne sme biti učitelj, temveč študent, ki lahko odslej sam raziskuje in odkriva nova dognanja, profesor pa mu je pri tem le v pomoč. Namen univerze tako ni več le ponavljati obstoječe znanje, ampak še posebej spodbujati samostojno mišljenje in posledično novo znanje.

Študent kot subjekt univerze

Študent je torej novi subjekt univerze, posebitev Človeka, ki uresničuje idejo univerzalnega napredka. In čeprav je znanje univerzalno, se ta Človek hkrati realizira posamično v vsaki specifični kulturi. Bistvo šolanja zato poleg znanstvenega razvoja temelji na idealu izobraženega državljana, ki je hkrati predstavnik svojega naroda. Posameznik kot nosilec nacionalne kulture oziroma mesto, kjer se (obča) kultura naroda lahko (partikularno) udejanji. Tako kot znanje tudi nacionalna kultura ni neka nespremenljiva univerzalija, ki je nastala na začetku vekov, temveč se razvija v času. In ravno tako tudi razvoj kulture ni abstrakten. Za to so potrebni posamezniki, ki osvojijo dotedanje znanje in so ga sposobni samostojno nadgraditi. Enostavno rečeno: vsak narod potrebuje na univerzi šolane ljudi, da lahko njegova kultura napreduje. Prav tako pa se vsak narod zaveda, da je izobražen predstavnik ravno njegova posebitev. Ta proces šolanja se v nemščini imenuje *Bildung* (dobeseden prevod bi bil »oblikovanje«), kultiviranje posameznika, osebni razvoj, dosežen s čim širšim povezovanjem

Humboldt univerzo postavi kot področje avtonomnega učenja, raziskovanja in študiranja, kar pomeni, da si cilje postavlja sama. Še posebej je ob tem zanimiva njegova pripomba, da mora ta proces pluti med Scilo golega (intelektualnega) užitka in Karibdo praktične uporabnosti. Oboje so torej ekstremi, ki se jih je potrebno izogibati, če želimo zares doseči svoj namen.

znanj v koherentno celoto. Ta celota se je nekoč imenovala *splošna izobrazba*.

Znanstveni razvoj kot objekt, kot temelj univerze se realizira v kulturi kot bistvu univerze. Univerza je bila s tem zapisana razsvetlenskemu projektu razvoja človeštva, hkrati pa je bila nosilka posamične kulture. Kulture, ki je bila hkrati objekt in razvoj. Objekt kot enotnost vseh vednosti, ki jih na univerzi poučujejo. Razvoj kot proces kultiviranja posameznika.

Univerza je torej področje avtonomnega učenja, raziskovanja in študiranja, kar pomeni, da si cilje postavlja sama. Še posebej je ob tem zanimiva Humboldtova pripomba, da mora ta proces pluti med Scilo golega (intelektualnega) užitka in Karibdo praktične uporabnosti. Oboje so torej ekstremi, ki se jih je potrebno izogibati, če želimo zares doseči svoj namen.

Humboldtov model so počasi prevzele skorajda vse ostale države (v ZDA tudi zelo hitro, najpočasneje se je to zgodilo v Franciji in Angliji), prav tako je temelj slovenskega visokošolskega šolstva in je ostal v večji meri nespremenjen. Ključna sprememba je bila, da so univerze odprle svoja vrata tudi nižjim razredom in ženskam. Takšna univerza je bila temelj celotnega znanstvenega razvoja Evrope in posledično tudi njene nadvlade nad ostalim svetom.

Osnovna Humboldtova ideja namena šolanja ni bila vedno v polni meri realizirana, saj te ideje niti sami rektorji niso več razumeli ali pa je niso več želeli razumeti najbolje. Posledica je zaton univerze v zadnjih desetletjih, ki je v največji meri ravno posledica lastnega samorazumevanja.

***Magna Charta Universitatum* – univerze morajo služiti družbi**

To nerazumevanje se pokaže z dokumentom, poimenovanim *Magna Charta Universitatum Europaeum*. Podpisana je bila ravno tako v Bologni, in sicer leta 1988 ob 800-letnici tamkajšnje najstarejše univerze na svetu.¹ S to dvostransko listino so se

rektorji evropskih univerz v pričakovanju schengenskega sporazuma zavezali k dolgoročnemu medsebojnemu sodelovanju »med evropskimi narodi v veri, da se morajo ljudje in države bolj zavedati kakšno vlogo bodo univerze poklicane igrati v spreminjajoči in vedno bolj mednarodni družbi.« (Listino je sicer doslej podpisalo že 755 univerz v 80. državah. V Sloveniji so jo podpisale univerze v Ljubljani, Mariboru in Novi Gorici). *Magna Charta* vnovič potrди Humboldtova načela, poudari avtonomijo univerze kot institucije, hkrati pa kot enega izmed izhodišč zapiše naslednje: »univerzitetna naloga širjenja znanja med mlajšimi generacijami posledično nakazuje, da v današnjem svetu univerze služijo družbi kot celoti; in da kulturna družbena in ekonomska prihodnost potrebuje še posebej znatno vlaganje v nadaljevanje izobraževanja«.

Znotraj poudarkov o avtonomiji se torej kar naenkrat pojavi zahteva po služenju univerze družbi. Zadeva se nato ponovi še pri temeljnih principih: »Poučevanje in raziskovanje mora biti na univerzah nerazdružljivo, v kolikor njihov namen ni zaostajati za spremenljivimi potrebami in zahtevami družbe ter napredovanju v znanstveni vednosti«. To, da univerze služijo družbi, pomeni, da ne zaostajajo za njenimi spremenljivimi potrebami in zahtevami. Tukaj se takoj zastavi vprašanje: če univerza ne služi družbi, komu pa naj potem služi? Odgovor je podal ravno Humboldt, na katerega se sklicujejo tudi rektorji v istem dokumentu: univerza mora služiti izobraževanju svojih študentov, ne pa družbi. Šele široko izobražen posameznik lahko nato spreminja družbo. Če univerza služi neposredno družbi, ne izobražuje več avtonomnih posameznikov, temveč le še konformne posameznike, ki bodo lahko služili družbi. S tem pa na svoji temeljni ravni izgubi svojo avtonomijo. V dokumentu, kjer rektorji poudarjajo avtonomijo, univerzalnost vednosti in preseganje meja, hkrati vpeljejo služenje družbi. Vse to pa se zgodi v strahu pred izgubo denarja. Kot namreč na-

¹ To, ali je res najstarejša na svetu, je stvar debate, glede na njeno strukturo in vprašanja, ali je koncept univerze res primarno evropski. Primerjali bi ga namreč lahko z dvema starejšima muslimanskima izobraževalnima institucijama, in sicer v Fezu in Kairu. Obe ustanovi, ki se danes sicer imenujeta »univerza«, še danes delujeta.

Univerza mora služiti izobraževanju svojih študentov, ne pa družbi. Šele široko izobražen posameznik lahko nato spreminja družbo. Če univerza služi neposredno družbi, ne izobražuje več avtonomnih posameznikov, temveč le še konformne posameznike, ki bodo lahko služili družbi.

vedejo v izhodišču, je kulturna družbena in ekonomska prihodnost odvisna od znatnega vlaganja v izobraževanje. Rektorji, ki čutijo, da bo najverjetneje denarja vse manj, v strahu pred izgubo svojih pozicij to panično prevedejo v recipročno situacijo: mi vam služimo, vi pa nas (še vedno) financirate. In kar se je rektorjem najverjetneje zdela zelo dobra diplomatska poteza, je v bistvu začetek konca Humboldtove univerze, saj postane *Magna Charta* osrednji dokument, na katerega se reformatorji evropskega visokega šolstva sklicujejo in s katerim legitimirajo svoje počette. Namesto da bi se univerza zares prenovila od znotraj, pride zahteva po reformi od zunaj.

Bolonjska reforma – izobraževanje kot mednarodna konkurenčnost

Enajst let po *Magni Charti*, leta 1999, evropski ministri za izobraževanje podpišejo Bolonjsko deklaracijo (v imenu Slovenije jo podpiše Pavle Zgaga). V njej se prvič pojavi pojem »evropsko področje visokošolskega izobraževanja« (*European Higher Education Area*) in »Evropa znanja«, hkrati pa ni besednjak nič kaj znanstven, temveč poln managerskih pojmov: izzivi, kompetence, faktorji, cilji, rast, zavedanje, konkurenčnost, implementacija, obogatitev itd. Pojmi, torej, ki do tedaj niso bili del šolskega sistema, ampak podjetništva.

Oboroženi z novim besednjakom reformatorji proizvedejo naslednjo trditev: »Še posebej pa moramo biti osredotočeni na cilje povečane mednarodne konkurenčnosti evropskega sistema visokošolskega izobraževanja. Vitalnost in učinkovitost vsake civilizacije lahko izmerimo s privlačnostjo, ki jo ima njena kultura za ostale države. Zato moramo zagotoviti, da evropski visokošolski izobraževalni sistem pridobi enako mednarodno veljavo kot naša izjemna kulturna in znanstvena tradicija«.

Izobraževanje postane vprašanje konkurenčnosti, civilizacija pa zadeva vitalnosti in učinkovitosti. A še bolj kot to je zanimiv zadnji stavek, kjer ministri kulturno in znanstveno tradicijo označijo kot izjemno; kot lahko sklepamo iz konteksta, pa tega ne trdijo za izobraževalni sistem. Ministri torej ugotavljajo, da imamo izjemno zgodovino, a ne preveč izjemno sedanost, zaradi česar moramo staviti na izjemno prihodnost. To pa stori-

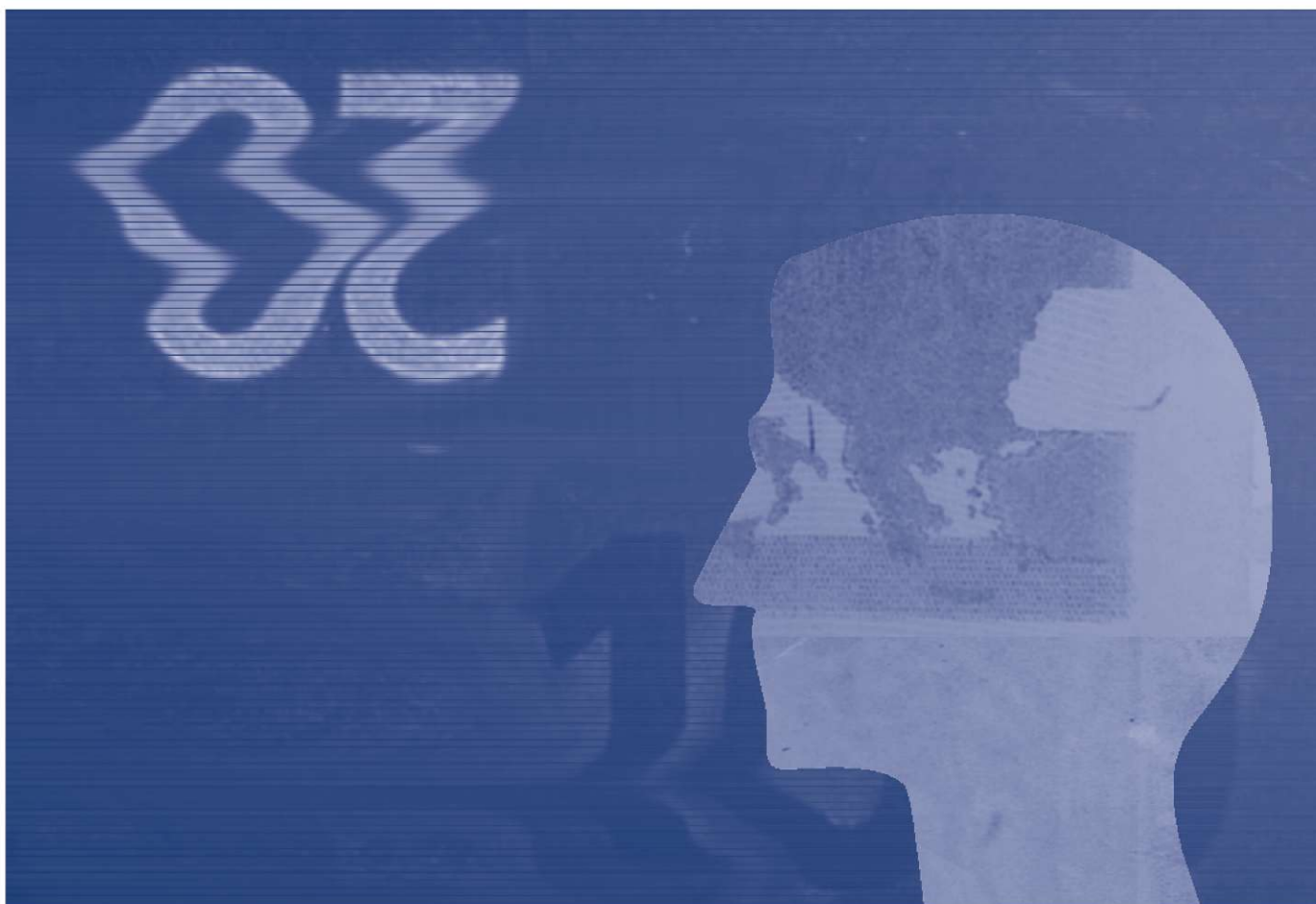
mo tako, da jo naredimo učinkovito in konkurenčno. Pri tem rokohitrstvu pa pozabijo, da evropska izjemna kulturna in znanstvena tradicija ni bila izjemna glede na kriterije učinkovitosti in konkurenčnosti temveč je postala takšna zato, ker je sledila lastnim ciljem.

Mogoče moramo evropske voditelje pohvaliti vsaj za priznanje, da Evropa ni več vodilna sila na področju izobraževanja, a kaj, če so za izboljšanje stanja predpisali napačno zdravilo. Še posebej problematično pa je, da so od zdravila zahtevali, da bo delovalo takoj.

In kakšno zdravilo so v bistvu predpisali? Enotni evropski visokošolski prostor mora slediti skupnemu evropskemu gospodarskemu prostoru: vsi izobraževalni nazivi morajo biti poenoteni, da s tem spodbujajo zaposlitev v katerikoli državi EU. Težava seveda nastopi, da so poenotenje dosegli z znižanjem števila let študija. Seveda se takoj zastavlja vprašanje, zakaj o poenotenju stopenj niso razmišljali že rektorji v *Magni Charti*, a nanj pač ne moremo odgovoriti. Bolj zanimivo pa je, da je namen poenotenih stopenj promovirati »mednarodno konkurenčnost evropskega visokošolskega sistema«. Prav tako pa mora biti »tudi prva stopnja študija relevantna za evropski trg dela kot primerna kvalifikacija«. Vendar, ali na kakšen način znižani kriteriji res promovirajo mednarodno konkurenčnost? Ministri torej ugotavljajo, da evropski šolski sistem ni niti mednarodno kompetitiven niti tako izjemen kot evropska tradicija, rešitev zagate je znižanje osnovne stopnje študija na tri leta, to znižanje zahtevnosti pa mora hkrati promovirati mednarodno konkurenčnost evropskega šolstva in biti primerna za evropski trg dela (feljtonist Bernard Nežmah bi na tem mestu najbrž dodal celo vrsto vprašajev oziroma klicajev).

Hiter, pozitiven in aktiven prispevek

Kot sem že omenil, Bolonjska deklaracija omeni *Magno Charto* ravno na obeh zgoraj predstavljenih točkah, torej, da so rektorji že »sprejeli izziv in prevzeli ključno vlogo pri izgradnji evropskega prostora visokošolskega izobraževanja« tudi s temeljnimi principi iz *Magne Charte*. To je za podpisnike Bolonjske deklaracije »najbolj pomembno, zato ker univerzitetna neodvisnost

in avtonomija zagotavljata, da se visokošolsko poučevanje in raziskovanje nenehno prilagajata spremenljivim potrebam, družbenim zahtevam in napredovanju znanstvene vednosti«. Avtonomija in prilagajanje družbenim potrebam sta torej dve plati istega kovanca.

A če rektorji v *Magni Charti* vzhičeno govorijo o potrebi, da se morajo ljudje in države zavedati pomembne vloge, ki jo bodo univerze bile poklicane igrati, z Bolonjsko reformo dočakajo ta klic, ki pa ni metafizični klic iz sveta idej, saj jo k pomembni vlogi pokličejo kar taisti ljudje in države, seveda po svojih lastnih pravilih. Proti koncu deklaracije reformatorji zapišejo: »Od univerz znova pričakujemo, da bodo nemudoma in pozitivno odgovorile ter da bodo aktivno prispevale k uspešnosti naših prizadevanj«. Odgovor mora biti hiter in pozitiven, še posebej pa ne pasiven. Družbena poklicanost je tu dokončna, univerze jo morajo sprejeti nase, saj je nikakor ne morejo zavrniti. Rektorji bi morali biti veseli, da bodo končno lahko igrali svojo pomembno vlogo ...

Vendar: zakaj rektorji te svoje vloge niso že prej začeli igrati? Mogoče zato, ker o svoji pomembni vlogi sploh niso zares razmišljali in so le spali na lovorikah »izjemne kulturne in znanstvene tradicije« in mislili, da bo omemba služenja družbi dovolj za ohraniti *statusa quo* v obliki svojih pozicij in finančnih prilivov? Zakaj niso tudi dejavno iskali možnosti uresničitve principov, zapisanih v *Magni Charti*? So morda domišljavo čakali, da se jim bodo ljudje in države prišli prikloniti ali pa so mislili, da jih dejansko že uresničujejo?

Zunaj univerz se družba dejansko spreminja in postaja tudi vse bolj mednarodna v smislu, da evropska družba ni več *alfa in omega* sveta. A namesto, da bi se z vprašanjem, kako naj evropske univerze igrajo osrednjo vlogo pri ohranjanju primata evropske družbe ukvarjali rektorji, so se tega lotili ljudje in države izven univerzitetne sfere. Rezultat: univerzo so želeli izkoristiti za gospodarski napredek. A kot rečeno, so se tega lotili zelo amatersko, predvsem pa z drugačnim pojmovanjem znanja.

WC krtačka in znanje z dodano vrednostjo

Celotna ideja za Bolonjsko reformo je namreč poskus odgovora na vprašanje, kako posnemati ekonomski *boom*, ki se je zgodil v ZDA pod Clintonom. Ta *boom* je temeljil predvsem na razvoju interneta in informacijske tehnologije, še posebej pa na vse večji liberalizaciji trga in finančnih storitev.

Prav v tem obrobju je vse večja moč korporacij v politiko vnela managerski besednjak, ki pa ni samo enostavno preimenoval pojave, ampak jih je tudi prevrednotil. Med drugim se spremeni tudi pomen znanja, ki se začne meriti po svoji dodani vrednosti, družba pa postane družba znanja. Namen Bolonjske reforme je bil enak: da Evropa postane družba znanja.

A družba znanja ne pomeni, da je družba bolj pametna. Daleč od tega. Gre za to, da postane znanje gospodarsko produktivno. Na dodani vrednosti temelječa družba znanja pomeni, da gospodarstvo temelji na visoko izobraženem kadru, ki razvija visokotehnološke produkte. Znanje se torej kaže kot inovacija, kot nekaj aplikabilnega in specifičnega, nikakor pa ne abstraktnega. To znanje je zato v prvi vrsti tehnološko in tehnično znanje. Znanje, ki je lahko merljivo kot dodana vrednost zato, ker se izmeri kot višji izkupiček pri prodaji izdelka. To je končni fazi podjetniško znanje, znanje malih obrtnikov. Ali drugače: to ni znanost, to ni vednost, to je le vedno drugačno specifično znanje.

Kaj to točno pomeni in v kakšne banalnosti lahko pripelje, nam je pokazal že ne-več-minister-za-mnoge-zadeve in še vedno redni profesor ljubljanske univerze, ko je kot kandidat za ministra za razvoj v prvi Janševi vladi na poslanskem zagovoru koncept dodane vrednosti predstavil na primeru dveh različnih straniščnih krtačk. Na eni strani je imel navadno belo ščetko za 1,33 evra, na drugi strani pa lepo oblikovano, živo pobarvano, nedvomno pa tudi iz boljšega materiala izdelano ščetko za 30 evrov. V svojem zagovoru, zakaj Slovenija sploh potrebuje ministrstvo za razvoj, je nato dejal, da je gospodarstvo v družbi obilja postavljeno pred izziv, kako si takšne izdelke, kot je tista dražja WC ščetka, izmisliti, kako nato take izdelke prodati, hkrati pa tudi kako vzgojiti ljudi, da bodo take izdelke kupovali. Kako torej vzgojiti ljudi, da bodo sploh pripoznali dodano vrednost dražje ščetke in jo tudi plačali. Kako torej ustvariti čim boljše potrošnike. Izbor izdelka seveda ni mogel biti boljši (čeprav je sledilo izjemno roganje nekaterih poslancev, ki pa je kazalo le na popolno nerazumevanje tega, kaj je prihajajoči

minister sploh želel povedati),² saj je pokazal koncept v vsej svoji goloti: dodana vrednost ni nič vzvišenega, nič velikega, konec koncev tudi nič pomembnega. Dodana vrednost je le način večjega zaslužka. In prav nič drugega.

Sedanost neke iluzije

Ta popolnoma tehnični vidik znanja postane v zadnjem desetletju dogma. Od tu do služenja univerze družbi je le korak. Evropske vodilne glave tako menijo, da bodo s takšnim pristopom naredile korak v pravo smer. Vendar ker te glave niso modre, temveč le ozko specialistično usmerjene, pri tem ne vzamejo v zakup, da je vsak gospodarski *boom* pač le *boom*, ki se nekoč konča, prav tako pa ne pomislijo, da so visokotehnološki poklici zelo omejeni, hkrati pa mnogi zahtevajo tudi veliko poceni delovne sile, ki bo vse te inovacije sestavila skupaj. Evropski velmožje so očitno razmišljali po enostavni logiki več izobraženih–več zaposlitev–več dodane vrednosti–več denarja–višja gospodarska rast. Kot da bi izobrazba že sama po sebi ustvarjala zaposlenost, še posebej pa zaposlenost, ki prinaša visoko dodano vrednost. Če bi ta logika držala, potem danes ne bi bili soočeni z največjim številom brezposelnih z visokošolsko izobrazbo.

Poleg tega pa je za takšno obliko gospodarstva potreben podjetniški duh, ne smemo pa tudi pozabiti na kapital. Ravno tako pa je vsaj zanimivo, zakaj pri vsem poudarjanju izobraževanja za potrebe evropskega trga dela niso že v Bolonjski reformi uvedli zahteve po nujnem učenju podjetništva za vse študente, poseben predmet pa bi se lahko ukvarjal le z načini črpanja evropskih sredstev in pisanja razpisov. Takšno poseganje v avtonomijo univerz bi bilo minimalno, nedvomno pa izjemno produktivnejše od spremembe celotnega koncepta visokega šolstva.

Če ne drugega, že samo zaradi znižanja kriterijev reformatorji niso dosegli zastavljenih ciljev. Pri tem pa niso bili nič kaj skromni, saj so se leta 2000 odločili, da mora EU postati »najbolj dinamičen in kompetitiven ekonomski blok na svetu« do leta 2010, torej v desetih letih. V želji, da ne bi zamudili tega roka, so zato od univerz že leto poprej zahtevali, da reformno implementirajo takoj. Ali z drugimi besedami: da naj nemudoma aktivno prispevajo k uspešnosti njihovih prizadevanj.

Univerze so se sicer bolj ali manj pritoževale nad zahtevami, a ker direktive Evropske unije ne poznajo negativnega

² Video je dosegljiv na youtubeu pod naslovom »Žiga Turk – WC krtački v parlamentu«.

Namesto samostojnega subjekta, ki se zaveda vse kompleksnosti sveta, se je torej ambicija poučevanja znižala le še na pragmatično in tehnološko reševanje problemov, kjer je bistvo ravno v poenostavljanju in borbi proti vsakršni kompleksnosti nasploh, čeprav gre za hitro spreminjajočo se družbo.

odgovora, so na koncu izsilili spremembo, mnoge univerze, popolnoma nepripravljene za ta izziv, pa so svoje nove bolonjske programe spackale skupaj dobesedno čez noč. A glej ga zlomka: še preden prva generacija dodobra zaključi šolanja program, že začenjajo ugotavljati, da reforma ne bo dosegla zastavljenega cilja. Še več, čeprav naj bi bila prva bolonjska stopnja relevantna za evropski trg dela kot primerna kvalifikacija, se je na koncu izkazalo, da to ne drži zares. Mnoga podjetja širom po Evropi so začela zavračati nove diplomante kot neprimerne. Poleg tega se je v zadnjih letih tudi zmanjšalo število prostih služb, tako da na koncu v Evropi nimamo ne dodane vrednosti ne dobre izobrazbe ne gospodarske rasti.

Univerza odličnosti

Namesto borbe za svojo avtonomnost so torej evropske univerze raje posnemale ameriške in tudi same prevzele managerski besednjak, s tem pa postale le še ena oblika korporacij med ostalimi. Če si namreč pogledamo spletne strani vsake univerze, lahko vidimo, da se bistveno ne razlikuje od spletnih strani drugih podjetij: ravno tako ima svojo »vizijo in poslanstvo«, svojo »družbeno odgovornost«, svoje »cilje« in svojo »strategijo razvoja«. Ravno tako pa se tudi trudi doseči čim višjo »stopnjo odličnosti«. Iz univerze razuma in univerze kulture je nastala univerza odličnosti.

Težava z odličnostjo pa je že spet v tem, da je vezana na kriterije, ki večinoma nimajo nikakršne zveze z dotedanjimi principi univerze. V prvi vrsti je odličnost vedno kvantitativna in ne kvalitativna, saj gre vedno za seštevek točk, ki na koncu prinese oznako kvalitete. Prav tako pa je vprašljivo tudi samo določanje kriterijev odličnosti. Kako na primer vpliva število Nobelovih nagajencev na izobraženost študentov? Ali so vsi

nagrajenci tudi dobri pedagogi? Koliko od njih sploh sodeluje v pedagoškem procesu, ali morda le raziskujejo in sploh nimajo stikov s študenti? Enako se je potrebno vprašati, kako pripomore k šolanju število citiranj, ki jih doseže določen profesor. Še posebej pa, kako merodajna je učinkovitost študija, ki se meri s tem, koliko študentov konča študij v predvidenem času? Če se ozremo po teh lestvicah odličnosti vidimo prevlado ameriških univerz. Drugače tudi ne more biti, saj so si te kriterije izmislili sami Američani.³

Še bolj temeljni problem z odličnostjo pa je sprememba osrednje figure univerze. To ni več ne učitelj ne študent, temveč administrator, ki nove kriterije določa in meri, hkrati pa v samem pedagoškem in raziskovalnem procesu ne sodeluje. Administrator zato ne more biti novi subjekt univerze, prav tako ne more biti njen namen, saj je le funkcija procesa, ki pa je dobila neizmerno moč ravno zato, ker po novem univerza služi družbi. Ne učitelj ne študent nista več avtonomna subjekta ravno zato, ker nad njima ne lebdi več ideja univerzalne vednosti, katere napredek utelešata, temveč administrativno določeni kriteriji odličnosti, ki jih morata dosežati.

Univerza pa nič

Kot kaže, so države ugotovile, da ne potrebujejo več univerze za svojo legitimacijo, saj morajo bolj skrbeti za svoje bonitetne ocene kot kaj drugega. Kot kaže, so ugotovile, da jim intelektualci ne služijo (pre)več, hkrati pa si tudi intelektualci niso znali izboriti takšne pozicije, kot so jo imeli nekoč. Ravno iz istega razloga prihaja v posameznih evropskih državah tudi do vprašanja o smislu nadaljnjega obstoja ministrstev za kulturo. To, da so evropski voditelji sprejeli takšno reformo, v bistvu ni zelo presenetljivo. Če dobro pomislimo, kaj naj bi sploh lahko

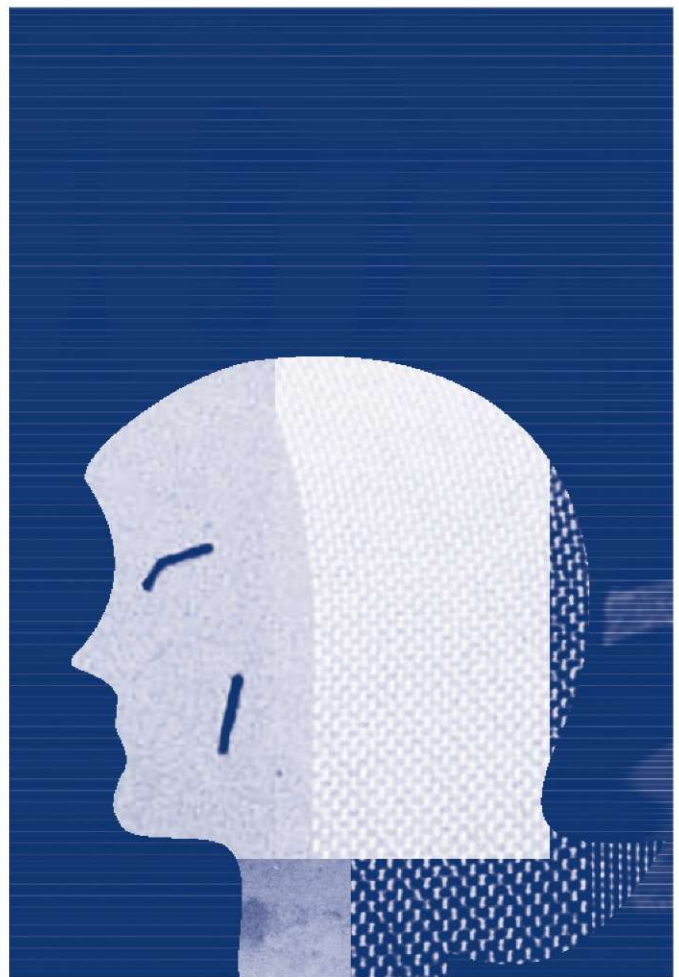
3 A tukaj se znova zastavi vprašanje, kaj na tem področju počnejo evropske univerze. Ali se v vsesplošnem rezanju javnih sredstev trudijo iskati alternativne oblike financiranja? Ne smemo namreč pozabiti, da ameriške univerze, poleg astronomskih šolnin, veliko svojih sredstev pridobijo od alumnov, torej od bivših študentov, ki sedaj, ko so na dobro plačanih mestih, univerzi namenijo del svojega dobička, da lahko te še vedno nemoteno poučujejo tudi vse tisto neaplikabilno znanje, ki ga Američani označujejo z besedo liberal arts. Kakšen je pa evropski pristop do svojih alumnov? Evropske univerze torej niso popolnoma posnemale ameriških, saj so pozabile implementirati njihov finančni del. In kaj nam pove že to, da evropske univerze posnemajo ameriške, hkrati pa se mnogi Evropejci še vedno posmehujejo nad neumnimi Američani?

pričakovali od enotnega evropskega izobraževalnega prostora, ki ga oblikujejo evropski birokrati? Bolj nas lahko preseneča to, da so jo vse univerze tudi implementirale. Resda je bilo veliko protestov, a na koncu je reforma šla skozi. Kako je to mogoče? Zakaj se na primer univerze niso odločile za skupno stavko, ki bi trajala, vse dokler se voditelji ne bi premislili? Nikjer nisem zasledil nobenega poskusa kompromisa, s katerim univerze ne bi zgolj vztrajale pri svojem do konca, ampak bi že same čim prej ponudile možnosti izboljšanja trenutnega stanja. V večini protestov je bilo zaznati eno samo histerijo, ne pa poskusa resne polemike. Še posebej pa ni bilo mogoče zaslediti resničnega poskusa premisleka, kako bi se lahko univerze čim bolj preoblikovale znotraj zapovedanih pogojev.

Kdo oz. kje je novi subjekt?

Čeprav Humboldtova oblika univerze sama sebe ni razumela kot služenja družbi, je bila to hkrati mesto, ki je nacionalni državi zagotavljala legitimnost, saj je razvijala njeno ideologijo. Seveda zadeve niso bile rožnate. Že prav sama berlinska univerza je stoletje po ustanovitvi podpirala nacizem, prav tako so njeni študenti sodelovali pri kurjenju knjig, tudi iz njenih lastnih knjižnic. Ideja realizacije nacionalne kulture je prav tako privedla tudi do velike vojne, kjer so ljudje množično drli na fronto v boj za svoj narod.

Ali je torej Bolonjska reforma povezava evropskih univerz, ki naj služi predvsem razvoju ideologije, primerne za današnji čas? Ideologije učinkovitosti in odličnosti? Vendar, kdo je subjekt te nove postavitve? Z izgubo ideološkega vidika je namreč univerza izgubila tudi svoj subjekt. Skupaj z vodo je vrgla iz kadi tudi dojenčka. Namesto reformulacije svoje pozicije tako, da bi preoblikovala svoj subjekt na način, da bi bil sposoben prebroditi krizo postmoderne, je univerza raje tudi sama zgolj prevzela diskurz postmoderne in se predala »v službo družbe«. Namesto predstavnikov nacionalne kulture in državljanov nacionalne države ni oblikovala subjekta, primerne za »spreminjajočo in vse bolj mednarodno družbo«, temveč dopustila, da izobrazuje le še človeške vire, ki morajo aplicirati svoje znanje na produkte z namenom čim višje dodane vrednosti. Dejansko pa je dodana vrednost univerzitetnega znanja vse bolj le v tem, da to znanje študentom zaračuna. Tako namesto intelektualcev ustvarja potrošnike znanja. Namesto samostojnega subjekta, ki se zaveda vse kompleksnosti sveta, se je torej ambicija poučevanja znižala le še na pragmatično in tehnološko reševanje problemov, kjer je bistvo ravno v poenostavljanju in borbi proti

vsakršni kompleksnosti nasploh, čeprav gre za hitro spreminjajočo se družbo.

Še posebej pa je to problematično v času, ko univerzitetna izobrazba ni več garant za zaposlitev, še posebej pa ne za zaposlitev na istem delovnem mestu za daljše časovno obdobje ali kar celo življenje. Mnoge danes zelo iskane in dobro plačane zaposlitve pred petimi leti sploh niso obstajale. Kako naj univerza že zaradi svoje rigidne strukture ponudi praktično znanje, ki se bo avtomatično apliciralo na tako hitro spreminjajoče se zahteve delovnih procesov v gospodarstvu? Takšno razmišljanje je škodljivo za študente, v končni fazi pa tudi za sam delovni proces. Takšne zahteve lahko ustvarijo le dezorientirane posameznike, nesposobne temeljnih premislekov.

Ključno vprašanje, ki so si ga mogoče univerze celo zastavile, nikakor pa niso poiskale primerne odgovora nanj, je tako naslednje: ali je izobraževanje danes res namenjeno le izdelovanju lepših, bolj kvalitetnih in dražjih WC ščetk? ●

Neoliberalna sinteza Evrope

Martin Hergouth

Lahko bi rekli, da Evropa ni nikoli zares povsem verjela samo vase. Vsekakor, okoli preloma tisočletja, v času največjega optimizma EU, je dominirala navdušena retorika združevanja in širjenja, skupnih korenin in skupne prihodnosti vseh narodov kontinenta. Toda, ali se ni ta proevropski diskurz ves čas artikuliral na ozadju neke komajda prikrite skepse, skepse, ki je nikakor ne moremo preprosto pripisati izoliranim, z evropsko sodobnostjo nespriznajnim anahronističnim silam, ki bodo prej ali slej odmrle, zavozlane v anahronistične okvire nacionalnih držav? Evropa sama je bila vseskozi nekoliko evroskeptična.

Ta uradni evroskeptičizem seveda ni antagonističen, pri njem gre predvsem za diskurz previdnosti: narodi Evrope so si ireduktibilno raznoliki, ta raznolikost bogati Evropo, treba jo je ohranjati in se izogibati preveč nasilnim enotenjem, po drugi strani pa spričo te raznolikosti morda ne bo šlo brez trenj itd. Navsezadnje, ali ne moremo te skepse prebrati v samem motu EU? *Združeni v različnosti* – tu zraven bi si zlahka predstavljali vprašaj (ta moto je, mimogrede, leta 2004 nadomestil zgodnejšo različico, v kateri je bila opozicija še bolj zaostrena: *Enotnost v raznolikosti*). No, ko je sama nase naslovila ta problem, se je EU pravzaprav umestila v neko slovito *intelektualno* tradicijo; identičen problem, zastavljen na abstraktni ravni, problem sinteze raznolikosti v enosti je med drugim poganjal tiste preobrate misli, ki ga poznamo pod imenom nemška klasična filozofija. Če to problematiko v prvi vrsti povezujemo s Kantom, posredno morda še s Heglom, pa je manj znano in manj očitno, da lahko na odmev njunih razmislekov naletimo tudi (ob močno premeščeni problematiki) v značilni filozofski terminologiji (forma, vsebina, substanca ...) znamenitega Marxovega prvega poglavja Kapitala, poglavja o blagovni formi. To ni naključje; Marx preko svoje rigorozne analize pojma blaga pokaže, da je v konceptualnem jedru kapitalističnega gospodarstva preko tržne menjave na delu nenehno *enotenje raznolikih konkretnih produktov* in posredno raznolikih konkretnih del v čisto abstraktnost vrednosti; in da ta vrednost naposled pridobi konkreten obstoj v formi denarja.

Ta enoodstavčni ekskurz v nemško filozofijo se lahko zdi dovolj divji, toda njegova vez z današnjo Evropo je hitro jasna: navsezadnje je Evropa v svojem političnem razvoju prešla analogno logično trajektorijo in ob prelomu tisočletja proizvedla enotno denarno valuto kot specifičen način rešitve problema *združenja* svoje notranje *različnosti*. Tu lahko zaupamo doksi, ki nam jo zadnja leta dnevno posredujejo mediji: obstoj evra je nedvomno osrednji in določujoč institucionalni fakt Evropske Unije in torej tema, ki je nobeno soočenje s krizno aktualnostjo Evrope ne more zaobiti. Kakšen je bil učinek odločitve, da se bo Evropa pred vsem ostalim poenotila monetarno, je osrednja tema pričujočega članka.

Evro, teren spopada ekonomskih paradigem

V ekonomskih razpravah o vlogi evra, ki jih je v ospredje zares potisnila šele trajajoča evropska gospodarska in politična kriza, lahko s precejšno jasnostjo identificiramo dve poziciji: konzervativno, varčevalno, protržno, ki v splošnem ostaja zvesta evru, in bolj pragmatično, fleksibilno, intervencionistično, ki do evra pogosto zavzame kritičen odnos. Zavoljo udobnosti lahko ti dve stališči označimo kot *neoliberalno* in *keynesovsko*, pri čemer pa je potrebno opozorilo: ti dve oznaki bosta v članku rabljeni v izrazito netehničnem smislu, v članku bom povzema mal površinsko logiko obeh smeri razmišljanja, kakršno lahko razberemo iz argumentacij v vsakodnevnih politično-ekonomskih razpravah; pri tem ne bo šlo brez poenostavljanj v zvezi z zgodovinskim razvojem ekonomske misli, ignoriral pa bom tudi zakulisno prepletenost ekonomske vede z realno politiko (tu merim predvsem na neoliberalizem, ki ga lahko razumemo tudi kot konkreten političen projekt, četudi v tem oziru pogosto odstopa od čistosti lastne teorije).

Glavna poteza, ki neoliberalen pristop do ekonomije ločuje od tistih, ki jih tako ali drugače uvrščamo na politično levico, je izogibanje vsaki perspektivi totalnosti, oziroma, močnejše, zanikanju njene možnosti. Temu lahko sledimo do intelektualnega prairaizora neoliberalizma, t.i. razprave o socialističnem računu v dvajsetih letih, v kateri sta Hayek in von Mises proti avstrijskim socialistom zatrjevala, da aдекватne in celovite podobe o zmožnostih in potrebah gospodarstva preprosto ni mogoče zbrati na centralnem mestu odločanja in da bodo zato

socialistična gospodarstva nujno inferiorna kapitalističnim, ki ekonomske probleme rešujejo v razpršenosti trga. Socializem sicer trenutno ni posebej aktualen nasprotnik, toda na podobni točki se vzpostavlja tudi razmejitev med neoliberalizmom in trenutnim glavnim paradigmatiskim antagonistom, keynesovstvom. Keynesovstvo pristaja na okvir tržnega kapitalističnega gospodarstva, toda ohranja perspektivo totalnosti. Postavlja se v odnos do kapitalizma kot sistema in prepoznava njegovo ciklično dinamiko (tj., da je kapitalizem poln pozitivnih povratnih zank, torej da se po liniji investicije-zaposlitve-dohodek-povpraševanje-profiti-investicije dviga ali pada). Temeljna ideja je ta, da je možno iz trgu zunanje pozicije (torej, iz pozicije države) v pravem momentu smiselno intervenirati v gospodarstvo, zaustaviti obrat navzdol in pobrati samo dobre strani kapitalizma. Neoliberalni protiargumenti pa se v zadnji

litično sfero države in centralnimi bankami kot institucijami monetarne politike.

Tu navsezadnje ne govorim o ničemer drugem kot o pogosto opaženem dejstvu, da hoče imeti neoliberalna paradigma trg in denar za naravna fenomena. Toda pri tem opažanju se pogosto nekaj spregleda: tega nazora ne smemo imeti preprosto za nekakšno nezaslišano zmoto, za katastrofalen deficit znanja o evoluciji: pojem narave je strukturno mesto misli in »naravnost« nekega fenomena v prvi vrsti ni odvisna od tega, ali je ta fenomen vezan na obstoj človeka, temveč od tega, ali se kaže kot potrjen zgolj svoji notranji logiki, neodvisni od posega vsakršne politične subjektivnosti. Naturalizacija tržno-denarnih odnosov je obenem ideološka premisa ter praktično-političen projekt: ob ustreznih institucionalnih pogojih, tj. ko je denar pod izključnim nadzorom od javno-političnega življenja

Ena bolj ključnih zaslepitev, ki jo omogoča evropska institucionalna struktura, je proizvodnja videza, da gre pri njej zgolj za konsenz posameznih držav, da bodo vodile podobne ekonomske politike.

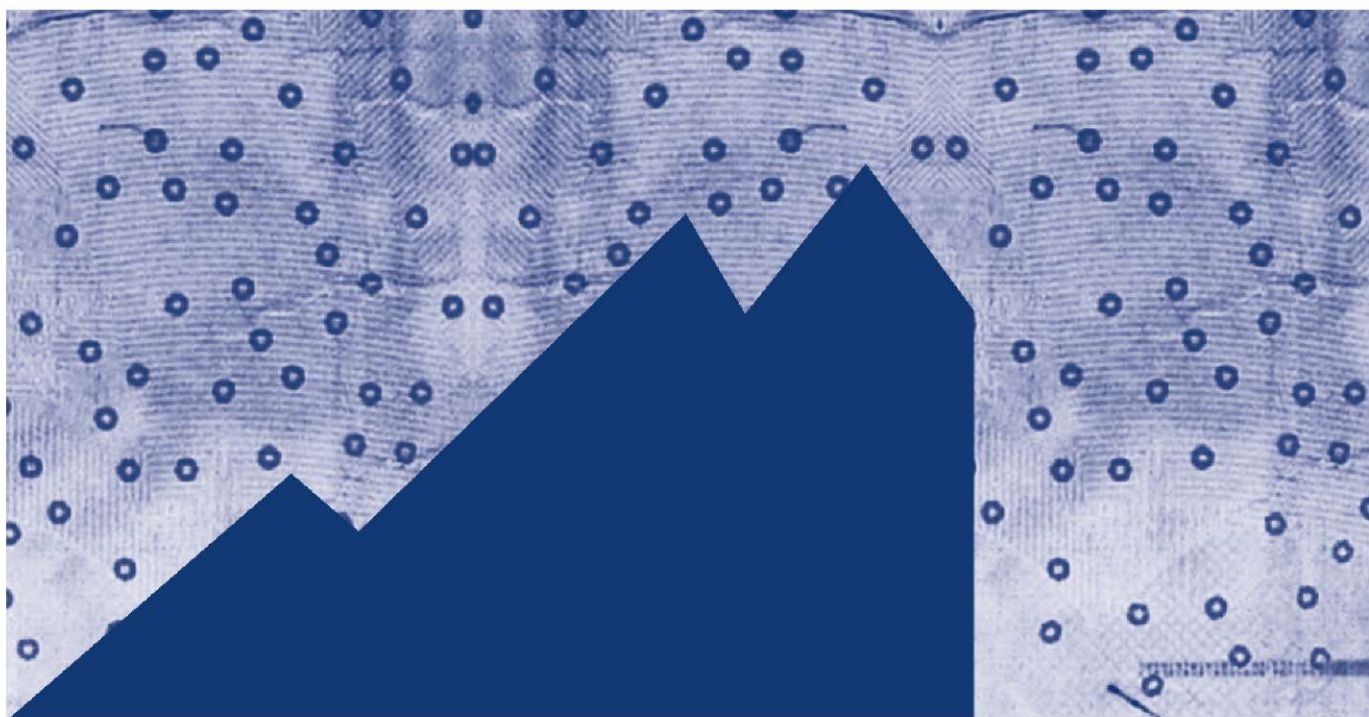
instanci zvedejo na naslednje: vsaka pretenzija po metapoziciji v odnosu do kapitalizma je zgrešena in lahko le moti avtentično dinamiko, ki jo proizvajajo individualni ekonomski akterji na podlagi informacij, ki jih priskrbi imanenca trga.

Temu analogen je tudi neoliberalen odnos do denarja:

če naj bo trg mesto resnice in denar njen medij, mora ostajati čim bolj nevpadljiv in samoumeven; na nobeni točki ne sme denar sam nastopiti kot opazen, *neneutralen* faktor v delovanju ekonomije. Da bi lahko neoliberalni ekonomski diskurz deloval, (si) mora ves čas zakrivati dejstvo, da mora biti denar konec koncev vendarle nujno podprt z nekim sklopom institucij, da sam njegov obstoj vedno že predpostavlja nek impliciten zunajekonomski, političen »konsenz« ljudstva. Pravzaprav neoliberalni diskurz, ko gre za denar, le stežka zapusti perspektivo individualnega ekonomskega akterja, v kateri denar nastopa kot resurs, kot faktična omejitev ekonomske aktivnosti. Na sploh se izogiba zavzetju holistične makroekonomske perspektive, v kateri denar vendarle postane nekaj precej drugačnega: za centralno monetarno oblast neke valute, denimo, denar prav gotovo ni omejen resurs, temveč sredstvo ekonomskega posredovanja, preko katerega se lahko manipulira z dinamiko ekonomije. Zato ni nenavadno, da je eden izmed pomembnih toposov neoliberalne politike uvedba stroge ločitve med po-

ograjanih »strokovnih« institucij centralnih bank, dejansko *postane* nekaj naravnega (če namesto »narava« rečemo »strokovnost«, se to sliši mnogo bolj sodobno in ušesom prijazno; v resnici pa med obema diskurzivnima manevroma ni prave razlike, oba izražata predvsem skrb, da se ne bi kje prikazal kak subjekt).

In iz tega vidika je bila uvedba evra in preložitev vseh pristojnosti monetarne politike na nadnacionalno Evropsko centralno banko še korak naprej v smeri neoliberalne naturalizacije denarno-tržnih fenomenov. Države s tem niso le formalno ločene od monetarne politike, temveč njej tudi efektivno subordinirane. Prednost domačega institucionalnega terena neoliberalne pozicije se je tako najbolj jasno prikazala, ko je evropska gospodarska kriza porodila splošen obrat k varčevalnim politikam in v polarizirani debati, ki je temu sledila. Proti varčevanju so se od vsepovsod vzdignili racionalni glasovi keynesovske opozicije s sofisticiranimi argumenti, kako bi v času zastoja gospodarstva države morale ravno več trošiti, da bi ga rešile pred popolnim kolapsom, kako zmanjšani davčni prilivi ne bodo odpravili dolgov itd. Edini neoliberalen odgovor je bil topoumno preprost: tega si države ne morejo privoščiti. Toda kar je temu protiargumentu manjkalo v intelektualnem dometu, je bilo nadomeščeno z objektivnimi, institucionalno utemeljeni-

mi razmerji moči. V nekem smislu so imeli neoliberalci tu prav: evropske države preprosto niso več trgu zunanje entitete, kar je nujna predpostavka keynesovskih politik. Zelo hitro so se same znašle v identičnih težavah kot gospodarstva, ki naj bi jih reševale. Z omejeno ekonomsko avtonomijo držav so keynesovski nasveti preprosto izgubili naslovnika.

Ne le, da so države izgubile možnost kontrole nad gospodarstvom z manipulacijami z lastno valuto; izrazito omejen je bil tudi bolj neposreden način reagiranja v gospodarstvo, proračunska politika. Predvsem so tu manevrski prostor najbolj prizadetim državam kmalu začeli omejevati poskoki obrestnih mer zadolževanja, pri čemer so bile sodbe trgov nenavadno stroge (komentarje o pretiranosti reakcij trgov se je tokrat dalo slišati tudi iz ust konzervativnejših ekonomistov). Toda tu ni šlo za zlobo trgov: ti so zgolj prepoznali dejstvo, da v novi evropski institucionalni ureditvi, ko so podvržene trgov in negotovi evropski politiki, vsaj robne države EU preprosto niso dovolj avtonomne glede svoje usode, da bi jim lahko pripisali siceršnjo stopnjo zanesljivosti.

Keynesovski komentarji evropske krize torej prej ali slej pristanemo pri ugotovitvi, da je vir zla ta neprikladna in nefleksibilna ureditev, ki monetarno in politično oblast loči in postavi na popolnoma različni ravni. In če se v teh okoliščinah razpustitev nazaj v sistem nacionalnih valut le redko komu zdi zelo simpa-

tična (dolgovi ostajajo dolgovi evrov), se kot rešitev pogosteje ponuja druga opcija: da bi se morala politika spremeniti na ravni EU. Toda problem je tu nasproten: tu ni nobenega centralnega političnega subjekta z mandatom, da tako spremembo uveljavi – keynesovske intervencije v gospodarstvo pa *ne morejo ne biti* političen akt. Seveda se je sčasoma zavest o načelni nujnosti protikriznega ukrepanja prebila tudi v vrhove EU, toda učinek je bil mlačen: za kakršnokoli opaznejše ukrepanje je vedno znova potreben težaven proces sklepanja konsenza med antagonističnimi interesi držav članic, pri čemer države centra previdno pazijo, da se ne bi znašle na napačni strani kakšne redistribucije – kar je nerodno, ker je ravno to potrebno.

Interna logika evropske krize

Ena bolj ključnih zaslepitev, ki jo omogoča evropska institucionalna struktura, je proizvodjanje videza, da gre pri njej zgolj za konsenz posameznih držav, da bodo vodile podobne ekonomske politike. Treba pa je uvideti, kako ta konsenz na novo določa odnose med državami, torej kako uvedba evra in spremljajoči ukrepi zadevajo notranje odnose moči v Evropi.

Ključni učinek prehoda na poenoteno valuto je bila odprava blažilnega posredovalnega učinka valutnih razmerij, ki je omogočal relativno stabilen soobstoj različno razvitih evropskih gospodarstev. Šibke valute so nižje produktivnim gospodarstvom

Ko gre za vprašanje Evrope, je torej najprej treba narediti vsaj naslednje: zavrnilo poenostavljen okvir opozicije za/proti združeni Evropi in zahtevati Evropo, toda naposled Evropo evropskega ljudstva.

evropskega juga in vzhoda omogočale cenovno konkurenčnost. Prehod na evro pa je porušil pogoje ravnovesja v menjavi med posameznimi članicami; različno razvita gospodarstva so se znašla v enakih valutnih pogojih, kar je – vsaj začasno – dvignilo povpraševanje po blagu iz centra in (trajno) onemogočilo manj produktivno industrijo na periferiji. Rezultat je bil nastanek velikih trgovinskih deficitov v perifernih državah, pri čemer so banke iz centra brez pomislekov omogočale ohranjanje stopnje povpraševanja v perifernih državah s krediti. Od jeseni 2009 dalje pa je postajalo vedno bolj jasno, da se to ne more nadaljevati v neskončnost; pokazala se je realna možnost, da se bodo periferne države – v prvi vrsti Grčija – poskusile izviti iz razmerja naraščajoče ekonomske odvisnosti z bankrotom, kar je za upnike, namreč banke evropskega centra, naenkrat začelo predstavljati resno grožnjo. Nadaljevanje poznamo: neskončna serija varčevalnih ukrepov, v najbolj kritičnih primerih kombinirana z ravno dovolj denarne pomoči, da države niso bankrotirale in bremena dolgov prenesle na banke.

Vidimo lahko, da je najbolj standardna in neposredna smer pomislekov glede Evrope, tj. skrb za to, da Evropa ne bi nasilno stalila raznolikosti narodov, dvojno zgrešena: ta grožnja je povsem fiktivna in, drugič, ohranjanje držav in narodov kot ločenih entitet znotraj Evrope je *bistveno* za trenutno logiko delovanja evropske ekonomije, in to prav v njenih najbolj destruktivnih momentih.

Države in narodi, kolikor se jih dojema kot avtonomne entite, so pripraven izgovor, da notranji sistemski logiki trenutne evropske krize ni treba slediti do konca. Neenaka strukturna mesta, ki jih evropsko gospodarstvo kot sistem s svojo dinamično vzpostavlja znotraj sebe, se tako lahko prikažejo kot dane, faktične lastnosti sestavnih delov sistema – posameznih držav. Tako se naenkrat zlahka priključijo »grštvo« ali kar »južnoevropskost« kot pojasnitev nezavidljivega ekonomskega položaja prizadetih držav, kot lokalno neprilagojenost, ki jo je treba reševati lokalno.

Ta vloga držav kot nosilcev odgovornosti pa ne deluje zgolj na ravni ideoloških zaslepitev. Ugotoviti je moč, da je v kontekstu Evropske krize državni dolg perifernih evropskih držav odigral podobno strukturno vlogo kot t. i. »subprime« hipotekarno

kreditiranje najnižjih slojev pred pokom nepremičninskega balona v ZDA: v obeh primerih so krediti vzdrževali raven potrošnje in nekaj časa – do neizogibnega zloma – krpali strukturna neravnovesja med produkcijo in povpraševanjem, ki jih kapitalizem po notranji nujnosti poraja in zastruje. Razlika pa je očitna: v ZDA so bili nosilci dolga atomizirani posamezniki, ki so lahko preprosto predali svoje s hipotekami obremenjene razvrednotene nepremičnine in se dolgov znebili. V Evropi so se v istem položaju znašle suverene države. Te pa je bilo možno obdržati v sistemu in začeti preko njih delovanje celotnih prebivalstev prilagajati krizni situaciji. Če obstaja kakšen objektivni smoter varčevalnih ukrepov (pa če se ga akterji varčevalne politike drznejšo zavedati ali ne: kot prikazano zgoraj, zvestoba tržnim zakonitostim omogoči, da se jim tega ni zares treba), je to ustalitev v stanje, ko gospodarsko šibkejše države evrobmočja sprejmejo mesto, ki jim je namenjeno v novi evropski »konkurenčni« delitvi dela: področja dovolj poceni delovne sile, torej področja dovolj nizkega standarda (vključno z dovolj vitkimi javnimi storitvami). Takšen projekt ne bi bil možen brez evropske kombinacije fragmentirane politične suverenosti in strogih ekonomskih omejitev te suverenosti: če bi bila Evropa integrirana tudi politično, tj. če bi poskušala doseči kaj podobnega z neposrednimi ukrepi namesto z zaodrskim zunanjepolitičnim manevriranjem in pritiski, bi morala odvreči še zadnjo plast fasade demokratičnosti in egalitarnosti, takšna odkrita tiranskost pa bi verjetno vendarle naletela na ostrejši in bolj poenoten odpor.

To, kar si je nadevalo podobo harmonične skupnosti združenih, a še vedno avtonomnih narodov, v zadnjih letih torej kaže bistveno mračnejšo podobo teh istih načel; »združeni v različnosti« naenkrat ni več tako daleč od »deli in vladaj«. Dejansko je izginilo precej avtonomne suverenosti posameznih držav, toda na višji ravni je ni nadomestila nova, evropska suverenost. Niti ni na tem mestu vzniknil neposredno represiven centralističen monstrum, kakšnega pogosto slikajo reakcionarni evroskeptiki, temveč nekaj slabšega: komajda obstoječa centralna oblast, histerična v svoji šibkosti, ki bdi predvsem nad tem, da države članice ne bi odstopile od svojega pakta o brezkompromisni medsebojni konkurenci (za precejšen del njih lahko dodamo:

konkurenci na poti proti dnu). V zvezi s tem lahko opozorimo na naslednje simptomatično dejstvo: kljub opevani združeni Evropi se le redko zgodi, da bi osrednje institucije EU kakorkoli naslavljale Evropejce kot Evropejce; sporočila iz Bruslja so tipično namenjena lokalnim oblastem, in v njih je najpogosteje izražena skrb, da ta ali ona ni uspešna pri zagotavljanju »stabilnosti« – kar je pomenljivo dvoumen (morda pa niti to ne več) način izražanja. Ko gre za vprašanje Evrope, je torej najprej treba narediti vsaj naslednje: zavrnilo poenostavljen okvir opozicije za/proti združeni Evropi in zahtevati Evropo, toda naposled Evropo *evropskega ljudstva*.

Epilog?

Ob takih abstraktnih formulah se seveda neizogibno zastavi vprašanje, kako do takšne Evrope in kdo, katere sile lahko pripeljejo do nje? V zvezi s tem je treba opozoriti na naslednje (žal le opozoriti, kajti kaj več bi moralo preseči okvire tega članka): poleg keynesovske kritike neoliberalizma, v polju katere smo se gibali zgoraj, se v zadnjem času vedno jasneje artikulira marksistična kritika keynesovskih pristopov. Ta kritika sicer simpatizira z vsemi (vsaj zmerno) egalitarističnimi in univerzalističnimi načeli keynesjanskih ukrepov, a mu očita zmoto glede ključnega: da je možno s takimi ukrepi dolgoročno obuditi kapitalizem nazaj v nekrizno življenje, tj. da se lahko z relativno benevolentnimi ukrepi ponovno zažene val privatnih investicij in zaposlovanja. Današnja kriza kapitalizma po marksistični razlagi ni posledica trenutne in lokalne neusklajenosti med ponudbo in povpraševanjem, temveč izraz bolj temeljnega globalnega problema trenutne zgodovinske stopnje razvoja kapitalizma, ki v grobem izvira iz tega, da kapitalizem po svoji notranji logiki skladno s svojim napredujočim tehnološkim razvojem vedno težje zagotavlja visoke stopnje profitov glede na zahtevan kapitalski vložek, kar prej ali slej rezultira v zastoju investicij in obratu v spiralo proti dnu (celotna argumentacija ni popolnoma brez zveze s predteoretsko tezo o *koncu dela*, kot jo je populariziral Rifkin, le da je, in to je odločilno, zasno-

vana na rigoroznem Marxovem konceptualnem aparatu, bistven je seveda uvid, da je temelj vrednosti delo). Te situacije pa ne more razrešiti nobena keynesovska redistribucija, povečanje javne porabe, dviganje mezd, dvigovanje zaposlenosti tudi mimo logike profitov itd. Naštevamo lahko še toliko blagodejnih učinkov (ekonomske in občečloveške narave), ki jih imajo javne storitve, visok ekonomski standard prebivalstva za splošno družbeno-gospodarsko klimo – iz perspektive kapitala bo vse to v vsakem primeru parazitiralo na profitih, ki bi se sicer koncentrirali v zasebnih rokah. Evropski institucionalno utemeljen konsenz o neoliberalni politiki bi tako vendarle imel svojo pogubno racionalnost (in ne bi bil čista kratkovidna nora, kot to menijo keynesovci). Evro in neoliberalna politika iz marksističnega vidika nista vzroka krize, temveč v resnici en možen način njenega reševanja – namreč tisti, ki bo z zbijanjem cene delovne sile in žrtvovanjem manj produktivnih individualnih kapitalov zagotovil ponoven zagon gospodarstva po kapitalističnem principu, ne glede na družbeno razdejanje, ki ga bo to zahtevalo. Kriza je potem točka, kjer se zlomi zdravo-razumska podoba kapitalizma (ki je temelj vseh keynesovskih in nasploh levo-liberalnih instinktov), da je namreč vsem svojim občasnim in lokalnim pomanjkljivostim navkljub načeloma še vedno sila rasti in napredka. Dinamika rasti kapitalizma se vse prej zazdi podobna dinamiki rasti hišice iz kart: na neki točki je nadaljnjo rast najpreprosteje zagotavljati, če se zrušijo dosežki dosedanje. In če uvidimo to destruktivno racionalnost neoliberalne politike, ki se skriva za videzom dezorientiranosti in brezumne zavezanosti trgu, potem postane jasno, da preobrazba Evrope ni objektivno v interesu nobene sile, ki ostaja zavezana kapitalističnemu modelu zagona gospodarstva; Evropo lahko preobrazi le politična sila, ki bo segla onkraj tega modela, ki bo zavrnila implicitno tezo, da je za oživetev gospodarstva potrebno izročiti dovolj potlačen delavski razred v naročje dovolj nakopičenega kapitala, torej sila koordinirane socialistične politike, ki se bo morda lahko sestavila iz trenutno še razpršenih sil odpora proti varčevalnim ukrepom. ●

Prelistajte prejšnje in se naročite na vse naslednje številke revije **RAZPOTJA**.

www.razpotja.si

Rop Evrope

Dean Komel

Nedvomno smo se danes znašli v precejšnji zagati, saj ne moremo več upravičevati tega, kar nastopa pod imenom Evrope in kar je v aktualnih političnih ter ekonomskih potekih skoraj izgubilo ime. Postavlja se vprašanje, če sploh še rabimo EU kot skupni imenovalec. Evropa se danes zdi oropana dostojanstva, za katerega si je z veliko naporov prizadevala po drugi svetovni vojni. Pripetil se je – v prisposodbi in konkretno – vnovični rop Evrope. In sicer tiste Evrope »po Evropi«, o kateri je že sredi sedemdesetih let premišljeval Jan Patočka, filozof in politični disident, nedvomno eden tistih »dobrih Evropejcev«, na katere sta stavila njegov učitelj Husserl in poučevalec Nietzsche.

S »Poevropo« je Patočka filozofsko opredelil Evropo, ki je zapustila *Zgodovino* kot svet vzpostavljenega in hkrati svet vzpostavljaljočega subjekta.¹ Oznaka res zveni postmodernistično in postkolonialistično, vendar pa predvsem zaznamuje most med tistim, kar naj bi predstavljalo »staro« in »novo« Evropo. Če se opremo še na nekega drugega filozofa, Gianniya Vattima, ki je sicer precej časa prebil v klopih evropskega parlamenta, Poevropi predvsem pritiče, da *preboli* nihilizem lastne zgodovinskosti, ki ga je razširila čez cel planet. Poevropa naj bi Evropo tako ozdravila Evrope s sredstvi, ki jih je bodisi sama izgotovila bodisi si jih je sposodila ali pa še bolj verjetno nakradla pri »neevropejcih« med svojimi osvajalskimi pohodi, živeč pravzaprav v nenehnem strahu, da bo tudi njo oropal kak divji osvajalec ali temna sila, ki se ne skriva neznano kje, marveč kar v njej sami. V tem zgodovinsko izpričanem nihilističnem samozastraševanju, ki se ponavlja tudi v živi sodobnosti, Evropa ropa samo sebe in zapada v krize ...

Hitri konec neke iluzije

Kot mejnik vzpostavljanja »nove Evrope« lahko navedemo leto 1989 in padec berlinskega zidu. Takrat se ni prav veliko razpravljalo o tem, ali je to edini zid med staro in novo Evropo, ki

mora pasti, predvsem pa se ni govorilo o tem, ali na ostalinah prejšnjega lahko zrase še kak nov in morda še večji zid, recimo »dolžniški«. Nebo nad Berlinom so krasile parole o skupni prihodnosti, kaj prihodnosti, kar o vnebohodu, vse dokler niso zgodovinskih zabojev, shranjenih v preteklosti, ki naj bi se nikoli več ne ponovila, napolnili z naboji. A bilo je čutiti tiho zadovoljstvo, da se jih je vendar odneslo tja nekam na Balkan. Vseevropska proslava se je medtem mirno nadaljevala ob čisto pravem ognjemetu. Medijske oči, željne političnih burlesk, so se začasno odvrnile od neba nad Berlinom in se usmerile k Rimu pod Berlusconiem. To je pomenilo, da so tudi Slovenci ob vstopu v EU gledali nekoliko križem, v strahu, koliko nacionalne substance še premorejo kot novi evropski subjekt. Filozofska refleksija nove evropske situacije je stopala v korak s časom: Gadamer, Derrida, Habermas, Sloterdijk, Eco, Vattimo in drugi so začutili neko posebno zadolženost, da s teoretskimi prispevki podprejo prehod stare Evrope v novo, ne da bi slutili, kako bo znamenja starega in novega evropejstva znal zlorabiti Donald Rumsfeld ob napadu na Irak.² A tudi to se je skušalo razložiti kot neljub pripetljaj, ki v ničemer ne razdira »enotnosti v različnosti«, čeprav ni bilo mogoče pregnati suma, da so načela skupnosti sprta s politično konkretnostjo, kar je kmalu pokazal neuspeli poskus s skupno evropsko ustavo. Nato je pričelo tleti od znotraj, med vrhnjimi in spodnjimi. Nenapovedano se je enotnost preselila v zgornje, različnost pa v spodnje nadstropje sicer enotne in raznolike evropske stavbe. »*Multikulti ist vorbei!*«, je zadonelo vse do meja razširjene EU, kar je tam čakajočim na prestop vzelo še zadnje upanje na neko boljše življenje ali sploh na kakšno življenje.

Premene krize

V center se je medtem skorajda neopazno, kakor kaka prikazen, morda celo kazen, poslana iz nekega onstranstva, prikradla Kriza. Sprožili so se tudi preiskovalni postopki glede moralne krivde, kapitalskih krivcev zanjo in njene družbene krivičnosti sploh. Tako eni ugotavljajo, da manjkajo vrednote humanosti,

¹ Glej njegov spis *Europa und Nacheuropa* (izvirnik v nemščini). Napotujem tudi na razpravo Karla Novotnýja »Evropa in Poevropa v filozofski perspektivi Jana Patočke« (slovenski prevod v *Phainomena* št. 62-63).

² Primerjaj sklop prispevkov v *Novi reviji* št. 277/278/279.

drugi da ne delujejo trgi vrednostnih papirjev, tretji spet da je nujen prevrat vseh obstoječih družbenih vrednosti.

Možno je seveda tudi pozitivno razmišljati, da je namreč Evropa vedno rasla iz kriz, da so bile prav krize spodbujevalke njenega napredka in razvoja. Bolj kritično razmišljanje skuša pokazati, da so krize zgolj orodje in orožje v igri kapitala. Velja pa tudi pomisliti, ali se bistveni moment sedanje družbeno-ekonomske krize ne razodeva ravno skozi njeno nerazumevanje, kolikor samo zmožnost razumevanja vzamemo v temeljnem načinu, kako humanost, ki se skuša razumeti kot evropsko in poevropsko, prihaja do same sebe, kako se torej odpira neki prihodnosti, ki ni zgolj še ena od razvojnih priložnosti, marveč tem priložnostim sploh šele daje smisel.

Današnje poevropske krize ne opredeljuje kako pogrešanje smisla ali kak nesmisel kar tako, marveč oropanost razumevanja za dajanje smisla, na osnovi katerega humanost prihaja do same sebe. Brez tega razumevanja jo kdorkoli vodi kamorkoli. Na ta način lahko kriza nerazumevanja, kolikor diktira tempo krize današnjosti, preide v *diktaturo* nad humanostjo in življenjem nasploh, ki ji je Michel Foucault kot prvi nadel ime *biopolitika*. Možno je seveda pripomniti: mar tak pogled na poevropsko krizo ne izraža zgolj nekega splošnega prizadevanja za to, da bi bil svet bolj human, ki pa se slej ko prej izkaže za navadno leporečje? In mar današnje krize ne pospešuje ravno to, da človek vse prireja zadovoljevanju svojih potreb, da od vsega vidi samo še samega sebe in se vsepovsod ponuja kot subjekt dogajanja? Mar ne bi morali potemtakem stran od humanosti, tako kot je to, recimo, zahteval Nietzsche, namesto da se silimo z njo pod nekim obeležjem prihodnosti?

Tovrstna zadržanost do predloženega »zagovora humanosti« je gotovo na mestu, a samo dokler vidimo »dajanje smisla na osnovi prihodnosti« zgolj kot produkt nekih idej, idealov, idolo ali ideologij humanosti. To videnje, ki je lastno tudi najrazličnejšim razvojnim vizijam, pa zastira horizont razumevanja in zamegljuje situacijo krize, ki se zato sprevrča v vsesplošno hipokrizijo. Hipokritičen se v tem pogledu izkaže tudi morebitni ugovor, po katerem se brez sleherne humanistične provizije nismo sposobni odpreti prihodnosti, saj prav ta ugovor že predpostavlja naše izrecno razumevanje.³

Možnost razumevanja in izhod iz barbarstva

Nasprotje tej določnosti razumevanja je barbarstvo izločevanja, ki ga je v predavanju »Mi, barbari: Razmišljanja o neki italijanski anomaliji« izpostavil Pier Aldo Rovatti (*Phainomena*, 2011),

in sicer prav kot ključno sestavino, če ne kar sestav poevropske biopolitike, tj. življenja, oropanega razumevanja življenja: »Rad bi sintetiziral nekaj teh značilnosti, ki prihajajo od daleč, in ki jih je Pier Paolo Pasolini predvidel, ko je govoril o poenotenju in antropološki mutaciji. Te značilnosti so zdaj postale prikazni, ki jih je izredno težko izgnati; težko jih izžene tudi tisti, ki je ohranil še kako zalogo kritičnega duha. Zdi se, da nekakšna megla ali želatina ali lepilo ovijajo čisto vse: od javnih nagovorov do različnih oblik življenja. Prav mi, mi smo barbari, kajti skoraj nihče se ne more izmakniti tej megli, pa čeprav si nekateri prizadevajo, da bi ohranili cone svetlobe. Mislim namreč, da ni nihče zares odporen na model življenja, za katerega sta vrednoti zlasti materialno bogastvo in osebni uspeh in (realno ali samo zaželeno) uživanje teh t. i. vrednot. Toda demokratična pravila so za materialno bogastvo in njegovo posledično uživanje le natlačena ovira, ki jo je treba obiti. Ne vem, če lahko v tem primeru še koristno uporabimo besedo 'fašizem'. Zanesljivo pa gre za specifično varianta pojava, ki ga Michel Foucault imenuje biopolitika.«

Barbarstvo, ki ga Rovatti sicer obravnava kot italijansko anomalijo, gotovo ni samo kaka italijanska notranja zadeva, temveč zadeva vse tisto, kar se razume kot nekaj evropskega, sega celo še dlje. Čeprav je to barbarstvo predvidel že Husserl v znamenitem dunajskem predavanju o »Krizi evropskega človeštva in filozofiji« in se mu skušal postaviti nasproti s herojsko močjo uma,⁴ se je medtem zgolj še okrepilo.

Če smo namesto sklicevanja na *moč uma* poskusili začrtati neko možnost razumevanja, je bilo to storjeno z namenom, da pustimo odprto neko obzorje za dajanje smisla, ki ni naš zgodovinski dosežek, marveč doprinos prihodnosti. Ali nas to obvaruje pred barbarstvom, ki sledi iz oropanosti samih sebe, je prav tako treba pustiti odprto. Vsekakor pa to, s čimer imamo danes opraviti, in tisto, kar lahko storimo, prejme smisel šele v prihodnost, ki ni vprašanje uma ali vere, pač pa vprašanje razumevanja, krize razumevanja. ●

³ V nasprotju z Marxom bi torej lahko rekli, da je prav interpretacija razumevanje tisto, ki omogoča spremembo sveta – tak »obrat« sicer G. Vattimo in S. Zabala zagovarjata kot »hermenevtični komunizem«

⁴ »Krizi evropskega bivanja ima samo dva izhoda,« pravi Husserl v *Krizi evropskega človeštva in filozofiji*, »namreč propad Evrope v odtujitvi lastnemu racionalnemu življenjskemu smislu, padec v sovražnost do duha in v barbarstvo, ali pa preroditev Evrope iz duha filozofije s heroizmom duha, ki bo dokončno premagal naturalizem. Največja nevarnost za Evropo je utrujenost. Borimo se kot 'dobri Evropejci'«.

Evropa v neizogibnem zatonu

Urban Vehovar

Popotniki iz Azije in Avstralije poročajo, da je vzdušje v Evropi morbidno. Ne, o tem ni nobenega dvoma. Evropa umira tako geopolitično kot civilizacijsko. Evropa ni sposobna, da bi se odzvala na izzive iz svojega okolja, ni se sposobna ponovno izumiti in preoblikovati.

Pogled v Grčijo, Italijo, Španijo ter Portugalsko in na Ciper, nenazadnje pa tudi v Slovenijo, pokaže na ves absurd ter ošabnost ideje Evrope. Grčija, Italija, Španija, Portugalska, Ciper ter Slovenija predstavljajo pravi obraz Evrope, da o Bolgariji in Romuniji niti ne govorimo. Smrtni udarec Evropi sta začela komunizem ter nacizem, zadnja gospodarska kriza pa je razkrila resnično podobo Evropske unije, ki si je njene elite ne želijo priznati, ker bi to pomenilo, da bodo izgubile svoje privilegije. Še manj, kar je še usodnejše, pa so jo sposobne razrešiti. Nenazadnje se Evropa sooča z milijoni nezaposlenih mladih, ki so prisiljeni k življenju pri svojih starših, ali pa se selijo v višje razvite in propulzivnejše članice Unije. Vendar s tem krčijo substanco svojih matičnih držav, ki izgubljajo najdrznejše, najustvarjalnejše, najpodjetnejše, najinovativnejše ter najbolj pokončne posameznice in posameznike. Tovrstno ravnanje je že srednjeročno samouničevalno.

Neizbežno dejstvo je, kot piše izjemni Ferdinand Braudel, na sledi Immanuelu Wallersteinu, da se globalni centri gospodarske in politične moči neprestano premeščajo. Od Benetk, Geneve, Antwerpna, Amsterdama, Londona, evropskih centrov globalne moči, smo se premaknili k New Yorku, v najnovejšem času pa do Pekinga, New Delhija ter Brasilije. Premik centrov globalne moči je neizogiben, vendar bo premikanje po globalnem odru kmalu končano. Razen Afrike namreč ni več nobe-

nega kontinenta, kjer bi bilo mogoče vzpostaviti novo središče. Sama Afrika je tako fragmentirana in upravno ter politično uničena, da do njenega vzpona najverjetneje ne bo prišlo nikoli. Ostala bo zgolj vir surovin prevladujočih centrov gospodarske moči. Rusija, končno, je izgubljena vse od njene ustanovitve v istem letu, kot je Kolumb priplul v Ameriko. Več kot pol tisočletja predstavlja mešanico skrajnih oblik avtoritarizma ter totalitarizma.

Vprašanje je, ali bo Evropska unija v novem kozmosu geopolitične moči našla prostor, ki ne bo zgolj obrobjen. Zaenkrat kaže, da temu še daleč ni tako. Z izjemo Nemčije ter skandinavskih družb se Evropa ni sposobna prilagajati globalnim izzivom. Institucije EU v Bruslju in Strasbourg so groteskne izpostave, ki so namenjene same sebi ter upravnim in političnim elitam držav članic, nikakor pa se niso sposobne odzivati na izzive iz globalnega okolja. Kot smo včasih naše iztrošene politike ter tiste, ki smo se jih nameravali znebiti ali nagraditi za politično servilnost pošiljali v Beograd, jih danes pošiljamo v Bruselj ter Strasbourg.

Evropa je prepuščena ošabnosti in korupciji. Dejstvo je namreč, da ne premore mehanizmov, ki bi omogočali nadzor nad elitami unije, niti ne premoremo institucij, ki bi izvajale boj proti korupciji na ravni Evropske unije. Evropa predstavlja posmeh demokraciji. Tudi na ravni upravljanja, ko gre za odločitve o njenem razvoju in konkurenčnosti, ostaja le prazna zgodba o uspehu. *Lizbonska agenda*, prenapihljen načrt, ki je napovedoval, da bo Evropa v roku enega desetletja stopila ob bok najbolj konkurenčnim družbam sveta, je propadla, pri tem pa se ni niti na daleč približala zastavljenim ciljem. To se bo zagotovo zgodilo tudi z novo agendo, *Evropa 2020*. Tudi s tega stališča je Evropa docela neverodostojna. Zato ostaja vsaka država čla-

nica prepuščena predvsem sama sebi ter sposobnostim lastnih upravnih ter gospodarskih elit.

Zaton Evrope se je začel že pred približno stotimi leti, s prvo svetovno vojno, in nadaljeval z njenim drugim polčasom, z drugo svetovno vojno. Na začetku njenega zatona je zaton Britanskega imperija. Izlet v Evropsko unijo predstavlja zadnji obupen, vendar že v izhodišču mlačen ter polovičarski poskus vzpostavitve politično-gospodarske unije, ki naj bi se zoperstavila rastoči moči Združenih držav Amerike ter Kitajske. Sicer je o zatonu Evrope pisal že Oswald Spengler, v knjigi, primerno poimenovani *Zaton Zahoda*. Njegovo občutenje je bilo v osnovi pravilno, o tem danes ni več nobenega dvoma. Nenazadnje je o zatonu Evrope umoval že Nietzsche. Ne more čuditi, da so Spenglerja in Nietzscheja posvojili nacisti, kot ne gre čuditi, da sta igrala nacizem in marksizem v Evropi tako veliko vlogo. Zato je Evropa ob oltar raja na zemlji ob 54 milijonov žrtev marksizma položila še 27 milijonov žrtev nacizma. Prvega sta zakrivila Lenin in Stalin, drugega Hitler. To je Evropa v svojem ideološkem bistvu, živeča pod obnebjem judovsko-krščanske tradicije, obljubljaljoča raj na zemlji. Zato zmeraj ostaja le korak od polj smrti.

Res je, da je Evropa obračunala z nacizmom, obenem pa je nesporno dejstvo, da ni nikoli obračunala z marksizmom. Nena zadnje je bilo v imenu marksizma pokončanih najmanj dvakrat več ljudi kot v imenu nacizma (vedeti pa morate, da je gornja številka žrtev nacizma previsoka, ker so vanjo vštete tudi Stalinove žrtve, ki jih je slednji pripisal nacistom in si s tem opral roke). Zato je dandanes še zmeraj mogoče, da toleriramo majice s podobo Che Guevare in Lenina, da pristajamo na zamisli marksistov ter ekstremne levice, medtem ko je upodabljanje Hitlerja in zagovarjanje nacističnih idej prepovedano. Norman Davies, še en izjemen zgodovinar, pripisuje hipokrizijo Evrope dejstvu, da je Zahod premagal Hitlerja zgolj zaradi tega, ker mu je bila dana pomoč Stalinovih armad. V zameno za zmago nad nacizmom je Stalin okupiral Srednjo Evropo. Niti ni bilo evropski inteligenci dano, da bi bila sposobna treznega razmisleka o marksističnem projektu. O tem priča, nenazadnje, mentaliteta evropskih in slovenskih družboslovcev ter humanistov.

Da EU nima skorajda nikakršne teže na globalni ravni, kaže sestankovanje med vodilnimi globalnimi centri moči, Združenimi državami Amerike, državami BRIC ter Turčijo, ki je domala tedensko, medtem ko se odvijajo srečanja med predstavniki EU ter ZDA zgolj približno enkrat na leto. Geopolitično je Evropa vse bolj nepomembna, še manj pomembna pa je v tem okvi-

ru Slovenija. Svet je na globalni ravni sicer vse bolj povezan, nikakor pa to ne pomeni, da zajema globalizacija vse družbe in kontinente v enaki meri. Braudel tako navaja, da se centri ekonomske moči medsebojno povezujejo, obenem pa ob njih ostajajo docela nepovezane celote – svet je podoben siru, kjer ob tkivu močnih povezav obstajajo tudi velike praznine. Evropa predstavlja takšno luknjo, ali pa vsaj trohneče območje, medtem ko je Slovenija iz dneva v dan bolj votla in predstavlja s svojimi propadajočimi sestrami prihodnost izvotljene Evrope. Vendar rešitev obstaja. Predstavlja jo integracija sveta na višji ravni, ki se bo prej ali slej tudi zgodila. Vendar ne pod obnebjem judovsko-krščanske mentalitete in ne na ozemlju stare Evrope. Ta proces ne bo potekal od danes na jutri, je in tudi bo izjemno kompleksen. Zavedati se moramo, da se ob tehnoloških spremembah soočamo tudi s prehodom k novim energetskim virom ter z ekološkimi spremembami. Nenazadnje bo čez desetletje ali dva prišlo tudi do regulativnega poenotenja, ki bo omejilo in discipliniralo finančne kroge ter tokove kapitala. K navedenemu moramo prišteti še naglo staranje prebivalstva. Vse to predstavlja izjemno velik izziv za upravljanje sodobnih družb, še posebej pa Evrope. Na žalost pa so v prostoru Evrope le skandinavske družbe tiste, ki so se sposobne dogovarjati glede posameznih družbenih in razvojnih projektov in opuščati stare, preživele vzorce mišljenja in delovanja.

Če se želi Evropa rešiti, mora odstopiti od nasledstva nacizma in marksizma ter njunih sodobnih ideologov. Rešitve ne ponuja niti docela odprto gospodarstvo. Trg je namreč institucija, ki deluje v družbi, zato je podvržena družbenim zakonom in jo je treba regulirati. Obenem moramo priti do spoznanja, da je nujno povezovanje naravoslovnih znanosti ter družboslovja in humanistike. Fundamentalizem evropskih humanistov in družboslovcev, ki vidijo rešitev zagat kompleksnih družb zgolj v zagovarjanju absolutne družbene solidarnosti je namreč prav tako destruktiven kot zagovor popolnega *laissez faire* kapitalizma. Gre za mentalni vzorec, ki ga lahko razberemo tudi pri zagovornikih novodobnega džihada.

Evropa umira, zazrta v svoj portret. Kar predstavlja Evropa v razmerju do Dorianana Graya, predstavlja Evropska unija v razmerju do njegove upodobitve, in kar predstavljata Bruselj in Strasbourg v razmerju do držav članic Evropske unije, je ne tako dolgo nazaj predstavljal Beograd v razmerju do republik in pokrajin, ki so sestavljale Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Evropa je na žalost postala globalna provinca, postala je globalna dolina šentflorjanska. ●

Evropa kot periferija

Miha Kosovel

Evropejci smo nekoliko počasnejši v doumevanju tega, kar se dogaja okoli nas. V nas je še vedno močno prisotna zavest, da smo začetniki vsega, kar se v svetu pripeti, in da smo, kot na zemljevidih sveta, ki smo jih navajeni boljščati od osnovnošolskih dni dalje, središče sveta – nek standard, h kateremu stremi ali se mu upira preostali svet. Zato je bil velik šok, ko je predsednik ZDA ob nastopu funkcije pred štirimi leti med vrsticami poudaril, da mu je več do dobrih odnosov s Kitajsko kot z Evropo. Vendar problem zavesti Evropejcev ni toliko na ravni napačne ocene svoje geostrateške moči. Ta je zanemarljiva v primerjavi z zaslepljenostjo, da smo še vedno standard na idejni, svetovnonazorski ravni. Kar se je najbolj opazilo pri komentarjih novinarjev in drugih intelektualcev v času izbora novega papeža.

Evropski predsodki na račun krščanstva

Izvolitev Jorgeja Maria kardinala Bergoglia za novega rimskega škofa je seveda revolucionarna. Novi papež je prvi Neevropejec na tem mestu po dolgih dvanajstih stoletjih, hkrati pa je prvi po več kot tisoč letih, ki si je nadel ime, ki ga papeška tradicija še ni poznala ali ni bilo iz njih sestavljeno. Vendar to so malenkosti, statistika, ki je uporabna zgolj za rubriko *Ali ste vedeli?*. Novi papež je revolucionaren zato, ker je po vsej verjetnosti za vedno odvzel primat papeštva in ostalih cerkvenih služb Evropejcem. Ali drugače: z izvolitvijo papeža z južne poloble se je formalno potrdilo nekaj, kar v svetu velja že nekaj časa – da krščanstvo in katolištvo nista več evropska stvar, ampak živita in rasteta nekje drugje.

Tega se seveda veliko število komentatorjev ne zaveda in tako ponavlja klasično, še iz 19. stoletja privlečeno teorijo o postopnem umiranju krščanstva. Tako so se spraševali, kako se mora Cerkev reformirati, da bo nagovorila sodobno, vedno bolj sekularizirano družbo, kot da je »vedno bolj sekularizirana družba« neko dejstvo sveta. Nato se je govorilo, da bi morala Cerkev dovoljevati homoseksualne poroke, kontracepcijo ali žensko duhovščino, ukiniti celibat oz. na kratko stopiti v korak s časom, kot da je »čas« nekaj, kar je povsem enakega v Nemčiji, na

Madagaskarju, v Boliviji ali na Kitajskem. Kot da je delo Cerkve prilizovanje zahodnim liberalcem. Še celo izvolitev južnoameriškega papeža se je pospremilo s komentarji, češ končno se je Cerkev toliko liberalizirala, da je dopustila, da jo vodi nekdo izven Evrope. Mogoče bo naslednji papež celo gej. Kot da bi tista stavba na Trgu Svetega Petra določala, kdo bo papež. Treba se je namreč zavedati, da papeža ne izbira tista stavba na Trgu Sv. Petra, temveč so to ljudje, kardinali, od katerih dobršen del prihaja izven Evrope. Na tokratnih volitvah je bila sicer večina kardinalov še vedno evropskih, vendar je to najverjetneje zadnjič v zgodovini. Kar pa seveda ne pomeni, da se Cerkev liberalizira.

Med evropskim in »južnim« papežem

Ne bom prikrival, da sem bil sam velik ljubitelj dosedanega papeža, Benedikta XVI. To, da je največji um današnjega veka vodil tako veliko in pomembno skupnost, me je navdajalo z neke vrste občutkom pravičnosti. Bavarski papež, znan tudi po imenu, ki ga je nosil pred papeževanjem, Joseph Ratzinger, je bil prototip tistega, čemur bi lahko rekli *evropski papež*. Njegovo široko akademsko znanje, njegovo zaupanje v *logos* kot možnost skupnega prostora, prostora razumskega *dialoga* med vsemi ljudmi, med verujočimi različnih veroizpovedi in neverujočimi, želja po jasni in enostavni ubeseditvi tudi največjih filozofskih in teoloških problemov, hkrati pa zadržanost in skorajda sramežljivost v družbi, ki nekako pritiče učenjakom iz akademij. Človek, za katerega se zdi, da bi raje debatiral s Habermasom kot bral nedeljske *angeluse*, predvsem pa bi se raje posvečal pisanju knjig kot reševanju problemov rimske kurije. Seveda ne trdim, da so bili ostali evropski papeži, ki so se zvrstili v teh dveh tisočletjih, kot Benedikt. Seveda ne. Papež Benedikt je bil prototip tega, kar bi moral predstavljati evropski papež, in je zato bolj evropski od ostalih. Bolj evropski kot sama Evropa v tem veku. Papež Benedikt je kot eno izmed prioritet svojega papeževanja imel tudi že prej omenjen dialog z nevernimi. Njegova želja je bila, da bi v argumentiran in prijateljski dialog vključil skupino, ki jo je Cerkev v zgodovini spregledala, a je v zadnjem stoletju pomembno narasla v Evropi. Vendar se v Evropi ljudje nočejo več pogovarjati na takšen način. In neverni, ki so se kitili z razumom in odprtostjo do

drugačnega, že dolgo ostajajo ujetniki svojih lastnih mitov. Zdi se jim ne vredno sodelovati v dialogu z neko skupnostjo, ki je predstavnica neke ostarele iluzije, ki šteje dneve do svojega dokončnega izumrtja. V Evropi je splošno sprejeto mnenje, da bo Cerkev, če se ne radikalno reformira, sprejme homoseksualne poroke in žensko duhovščino in se odreče »nadnaravnim pravljicam«, končala kot uteha starih vaških bab.

Nasprotno s tem tako evropskim papežem je argentinski papež Frančišek s svojo živeto vsakodnevno vero, osebno preproščino, zdravorazumskim konservativnim pogledom na svet, operativnostjo in navajenostjo biti med ljudmi, med starimi, mladimi, bolnimi, revnimi, predstavnik papeža južne poloble. Papež Frančišek ravno zato, ker ni Evropejec, vidi veliko pomembnejših stvari kot je dialog z nevernimi. Predvsem zato, ker iz svojih izkušenj ve, da so neverni (v kolikor smatramo neverne kot skupino ljudi, ki so se odločili, da niso verni, in ne tiste, ki

mnoga krščanska občestva in iz teh ozemelj se je tu pa tam pojavil kak papež. Revolucionarno ni to, da papež prihaja izven Evrope, revolucionarno je to, da je papež poglavar neke Cerkve, ki ni več evropska. Težišče krščanstva se je premaknilo v dežele tretjega sveta, s tem pa tudi problemi, s katerimi se morajo krščanske cerkve spopadati. Dialog z neverujočimi je tako postal marginalni problem v primerjavi z milijoni in milijoni brezpravnih, zatiranih, lačnih, bolnih kristjanov, ki trenutno bivajo po svetu.

Vprašanje se postavlja kar samo: zakaj kar naenkrat toliko poudarjamo krščanstvo izven Evrope? Ali ni krščanstvo v deželah tretjega sveta zgolj ostanek kolonizacije, ki bo izumrlo, še preden ga taka usoda doleti v Evropi?

Takšni in podobni ustaljeni predsodki so pripravili ameriškega religiologa in sociologa Philipa Jenkinsa, da je že dobro desetletje nazaj napisal dve knjigi in mnogo člankov o fenomenu

Revolucionarno ni to, da papež prihaja izven Evrope, revolucionarno je to, da je papež poglavar neke Cerkve, ki ni več evropska. Težišče krščanstva se je premaknilo v dežele tretjega sveta, s tem pa tudi problemi, s katerimi se morajo krščanske cerkve spopadati.

niso zmožni vere), zelo obskurna in periferna skupina, ki ponavadi dovolj dobro živi, da se ni treba toliko truditi z njimi. Vendar, preden nadaljujemo, moramo opozoriti, da smo že imeli enega papeža, ki bi ga imeli lahko za »južnega papeža«. To je bil poljski papež, prvi slovanski papež, Karol Wojtyła oz. Janez Pavel II. To je bil prvi papež, ki je bil izvoljen z močno aktivacijo neevropskih kardinalov, ki niso želeli imeti še enega zahodnjaka. Ker je bila takrat Poljska ujeta v vzhodnem bloku in ker so bili Slovani tradicionalno nekoliko nepolnopravni, obrobni Evropejci, so se afriški in južnoameriški kardinali bolj poistovetili z njihovo realnostjo. In res, papež Janez Pavel II. je bil v pravem pomenu prvi globalni papež, obiskal je vse kontinente in vse socialne skupine in si zaradi svoje osebne karizme lahko dovolil marsikaj, kar Benediktu ne bi uspelo. Tudi on je zaslužen, da je danes veliko število slovanskih držav vključenih v evropsko skupnost. Postale so tako rekoč Zahod, z zelo podobnimi problemi, kot so v Italiji ali v Nemčiji.

Krščanstvo v številkah

Papež Frančišek zagotovo ni prvi neevropski papež. Do prihoda islama so na ozemljih severne Afrike in Male Azije cvetela

južnega krščanstva; prevod ene izmed njih, *Novi krščanski svet, prihod globalnega krščanstva*, je izšel pred tremi leti pri slovenski založbi KUD Logos. Njegove teze so naslednje: da krščanstvo v svetovnem merilu ne umira, temveč nasprotno, naglo narašča; da krščanstvo ne nosi s seboj svoje kulture, temveč je izjemno fleksibilno in se vkulturira v vsako posamezno kulturo; da bo, v nasprotju z dvajsetim stoletjem, ki je bilo zaznamovano z ideološkimi spopadi, enaindvajseto stoletje, predvsem zaradi širitve islama in krščanstva, zaznamovano z verskimi spopadi. Ironija te knjige je, da je šla v tisk 10. septembra 2001, dan preden je problem verskega fanatizma postal popularna tema. Podatki in napovedi pa držijo še vedno.

Da bi najlažje sprevideli, zakaj govorimo o južnem krščanstvu, je najbolje, da začnemo pri kontinentu, kjer je ta preskok najbolj viden – v Afriki. Jenkins v članku *The Next Christianity* (Atlantic) poda naslednje številkice: leta 1900 je imela Afrika 107 milijonov prebivalcev, od katerih je bilo približno 9 % pripadnikov ene izmed krščanskih cerkva (tj. 10 milijonov). Leta 2002 pa je imela Afrika 784 milijonov prebivalcev in 360 milijonov kristjanov, kar znaša že 46 % prebivalstva. Do leta 2025 bo na svetu 2.9 milijard kristjanov, kar je daleč najštevilčnejša religija

na svetu, 50 % vseh kristjanov bo v Afriki in Latinski Ameriki, 17 % pa v Aziji. Če prištejemo še državo z največjim številom kristjanov na svetu, Združene države Amerike, pridemo do zelo majhnega odstotka kristjanov v Evropi.

Ta *boom* prebivalstva je prisoten po celem t. i. tretjem svetu. Zato Jenkins govori tudi o »tretjem krščanstvu«. Zanimiva je npr. Azija, kjer se krščanstvo v zadnjih desetletjih z naglico širi. Filipini imajo na leto več katoliških krstov kot Italija, Francija, Španija in Poljska skupaj! Vendar so Filipini že tradicionalno katoliška trdnjava. Bolj je zanimivo, da se krščanstvo širi tudi na Kitajskem, in to ne zgolj z naraščanjem prebivalstva, temveč tudi prek spreobrnjenj. Kitajska komunistična partija je kakšno desetletje nazaj zgroženo opazala velik porast novokrščenih lokalnih partijskih funkcionarjev. Podobno se dogaja tudi v drugih podobnih državah, npr. v Vietnamu. Naj opozorimo, da bo pogumni malček, ki se je boril v vojni z ZDA, po napovedih čez dobrih trideset let po prebivalcih že presegel Rusko federacijo ...

Priča smo seveda velikim demografskim premikom, ki se jih v Evropi ne zavedamo povsem. Nekoč majhne in nepomembne države tretjega sveta z velikim ali večinskim krščanskim prebivalstvom bodo naenkrat postale večje kot vse zahodne drža-

ve. Demokratična republika Kongo je npr. leta 1975 imela 25 milijonov prebivalcev, leta 2025 pa naj bi jih imela že 105, v istem času pa bo prebivalstvo Nigerije (kjer je približno polovica prebivalstva muslimanov) naraslo iz 59 na 205 milijonov. Brazilija, država z zelo močnimi krščanskimi skupnostmi, bo v istem času narasla za slabih 100 milijonov.

Evropejcem moramo porušiti še en predsodek. Evropa smatra krščanstvo kot specifično ruralno religijo, ki propada v večjih urbanih centrih. Vendar vse kaže ravno nasprotno. Specifika tretjega sveta je ravno v njegovi urbaniziranosti. V naslednjih letih bodo z lestvice desetih največjih mest izginila praktično vsa mesta Zahoda, med t. i. razvitimi bo ostal zgolj Tokio. Osemdeset odstotkov vseh največjih urbanih območij je trenutno v Aziji in Afriki, v naslednjih desetletjih pa se bo dvignilo število prebivalcev predvsem v afriških mestih. Ni treba poudarjati, da so megalopolisi, kot so São Paulo, Ciudad de México, Kinšasa, New Delhi, Džakarta, popolnoma neregulirani in da večina prebivalstva živi izven dosega javnih služb ali možnosti legalne zaposlitve. V teh predelih, barakarskih naseljih, favelah, je edina točka organizacije ravno verska skupnost. Ravno med temi prebivalci se tako hitro in učinkovito širi krščanstvo. Med krščanskimi skupnostmi je Binkoštna cerkev trenutno

najhitreje rastoča, predvsem v Južni Ameriki in Aziji. V Južni Koreji je npr. razmerje med Katoliško in Binkoštno cerkvijo 1 proti 3 v korist slednje, v Afriki pa še vedno prevladujejo predvsem lokalne cerkve, mnogo jih je nastalo v času dekolonizacije kot upor proti cerkvam njihovih kolonizatorjev. Vendar je novi papež podedoval še vedno zelo rastoče občestvo. Katoliška cerkev naj bi od leta 2000 do 2025 narasla iz milijarde na dobro milijardo tristo milijonov duš.

Biti kristjan: v Evropi in v tretjem svetu

Potrebno je poudariti, da je krščanstvo tretjega sveta mlado krščanstvo in v tem zelo drugačno od evropskega. Evropsko krščanstvo v večini primerov živi prek tradicionalnega prenosa in se zato tudi sčasoma manjša. Luteranstvo (ki ga mnogokrat izpostavljajo kot primer poti, po kateri mora iti katolištvo, če hoče preživeti), je praktično izginilo. V Skandinaviji in Nemčiji se povprečen posameznik bolj srečuje z islamom kot s krščanstvom, religijo njegovega prostora. Tudi katolištvo ima praktično zanemarljivo število novih odraslih članov. Čeprav je po ocenah v Evropi nekje 280 milijonov katolikov, zna biti realno število mnogo manjše, saj ta ocena ne upošteva velikega števila ljudi, ki so popolnoma zapustili Cerkev, pa tudi mnogo takšnih, ki imajo krščanstvo v varnem zavetju kulturnega občevanja (krst, poroka, polnočnica ...), zaradi česar jim je onemogočeno bolj osebno in aktualno razumevanje krščanstva.

Nekoč mi je nek samooklicani kristjan dejal, da če želiš biti kristjan, moraš že prej hoditi k maši, da se »navadiš trpeti«. Ta izjava pove mnogo o duhu sodobnega evropskega krščanstva. Po eni strani govori, da identiteta kristjana v veliki meri temelji na dokaj arbitrarnih in kulturnih dogodkih, kot sta polnočnica in blagoslavljanje šunke, manj pa na ortodoksiji. Maša je dogodek, ki se ga sicer moram udeležiti, ni mi pa potrebno verjeti v transsubstanciacijo. Po drugi strani pa nam zgornja izjava lahko služi tudi kot dober primer inkulturacije krščanstva. Evropejci si pogosto predstavljajo, da je pravo krščanstvo, očiščeno kulturnih in poganskih prvin, ravno v protestantizmu, kot ga vidimo v severnih evropskih deželah. Vendar dejstvo je, da je to zgolj ena oblika inkulturacije krščanstva, kakor je, po drugi strani, obhajanje maše s plesom in bobni, kot ga lahko opazujemo v Afriki, drugačna oblika inkulturacije.

Če se zopet vrnemo na zgornjo izjavo, bi lahko rekli, da ji je krščanstvo juga in tretjega sveta diametralno nasprotno. Velik poudarek daje na ortodoksiji in na živitem evangeliju. Branje evangelija je branje navzoče zgodbe, s problemi, ki so bližji

njihovi realnosti kot evropski. Največkrat, predvsem v nekatoških karizmatičnih občestvih, se krščanstvo nagiba k fundamentalizmu, z velikim poudarkom na ozdravljanju s pomočjo izganjanja hudega duha. Binkoštna cerkev, ki je sicer nastala na začetku 20. stoletja v Los Angelesu, je trenutno najhitreje rastoča cerkev na svetu in tudi, lahko bi rekli, prototip specifičnega krščanstva juga. Binkoštna cerkev je ena redkih večjih zahodnih denominacij, ki nima svoje teologije in ima večji podarek na karizmatičnih močeh, dobesednem branju (prevoda) Svetega pisma, govorjenju jezikov (*glosolalia* –izkušnja obredne ekstaze, ko prisotni spuščajo nerazumljive zvoke, ki naj bi bili angelski glasovi) in eksorcizmu. Takšnih in podobnih je mnogo neodvisnih in lokalnih cerkva po vsem globalnem jugu (številno pripadnikov binkoštnih in karizmatičnih cerkva naj bi bilo okoli 500 milijonov). Obdarovanost s karizmami je mnogokrat celo pogoj, da se nekoga smatra za verskega voditelja občestva. Čeprav katolištvo že tradicionalno izraža globoko nezaupanje do takih pojavov, se marsikatera molitvena skupina v srečanjih že globoko spogleduje s takšnim pristopom. Supranaturalizem je na jugu bolj prisoten kot pri nas.

Vprašanje spolne morale

Še en pomemben vidik, ki ločuje globoko Evropo in tretji svet (za ZDA lahko trdimo, da so razpete med oba pola), je spolna morala v najširšem pomenu besede. Znana je anekdota, ko je v devetdesetih letih skupina iz Združenih narodov prišla v Afriko reševati problem AIDS-a tako, da se je vozila iz kraja v kraj in delila kondome. Prebivalci niso razumeli specifične jezikovne igre, ki se je zgodila pred njimi (dušebrižniškega ZN turizma, ki so mu bili priča, torej niso razumeli kot tega, kar je v osnovi bil: kritika terenskega dela katoliških misijonov) in so jo vzeli dobesedno. Da bi varovanje pred boleznimi trajalo kolikor se da dolgo časa, so prebivalci vsak večer isti kondom pazljivo, da se ne raztrže, razpeli na hišni totem, ki so ga postavili k postelji. Lahko je seveda podajati hitre rešitve iz sveta, kjer je bolj normalno videti trafiko kot kravo. Govoriti o kondomih kot o rešitvi za kraje, kjer ni ne šol ne cest, kaže zgolj na veliko mero nadutosti, ki jo ima sodobni zahodnjak. Vendar pa na ogromnih planjavah, ki se razprostirajo po Afriki, kjer dejansko ne obstaja nikakršna institucija, ki bi branila najšibkejše člene družbe, ženske, otroke in moške brez fizične ali socialne moči, kaj šele v naraščajočih barakarskih naseljih, do koder roka zakona ne seže, kjer milijoni in milijoni ljudi, žensk, otrok, starih in mladih, živi na kupu, kjer je število zapuščenih

Evropa smatra krščanstvo kot specifično ruralno religijo, ki propada v večjih urbanih centrih. Vendar vse kaže ravno nasprotno. Specifika tretjega sveta je ravno v njegovi urbaniziranosti. V naslednjih letih bodo z lestvice desetih največjih mest izginila praktično vsa mesta Zahoda.

mater in spolno zlorabljenih žensk ogromno, je spolna morala, ki jo propagirajo misijoni, izredno pomembna. Velik uspeh teh »barakarskih« misijonov (ki obstajajo že kakšnih trideset let) je ravno v tem, da so jih ženske obiskovale zato, da bi v prostorih, ki se soočajo z velikimi problemi z drogo, alkoholom in zlorabami, spoznale nekoga, s katerim bi lahko skupaj skrbela za družino. Zanimanje moških je bila posledica želje po spoznavanju žensk. Uspeh, ki so ga imele krščanske skupnosti pri vzpostavljanju družin, omejevanju porabe drog in alkohola, in s postopnim organiziranjem teh mas v skupnosti, je bil prvi razlog za vedno bolj bliskovito širjenje krščanstva, ki smo mu priča v zadnjih 40 letih.

Podobno je tudi z vprašanjem celibata. Globalni jug je bolj naklonjen tej instituciji, predvsem iz čisto praktičnega in empiričnega razloga: v primerjavi z misijonarji protestantskih denominacij, ki v prvi nevarnosti vedno poskrbijo (le kdo ne bi?) za svojo družino, so misijonarji v celibatu vedno bolj predani svoji skupnosti in nemalokrat z njo vztrajajo do bridkega konca, ki je v deželah tretjega sveta bolj bridek, kot pri nas.

Evropa – bodoče misijonsko območje

Velik razkorak je zaznati tudi pri vprašanju ženske in homoseksualne duhovščine, ki v deželah globalnega juga ne doživlja te stopnje podpore, kot jo v liberalni Evropi. Jenkins izpostavi pomenljivo konferenco anglikanske cerkve v Lambethu leta 1998, ki so jo sklicali škofi Velike Britanije, Kanade in ZDA, da bi potrdili možnost služenja cerkvenih služb s strani homoseksualcev. Konferenca je iztirila iz vnaprej določenega scenarija, ko so ugotovili (glej ga zlomka!), da je škofov iz Azije in Afrike

bistveno več kot angloameriških. Nigerija ima na primer največ anglikanskih škofov od katerekoli druge države, na drugem mestu pa je Uganda. Po tem dogodku se je zgodilo nekaj, kar se ni še nikoli prej v zgodovini. Nekateri konservativni duhovniki iz Kanade so se povezali z izredno znanim ultrakonservativnim škofom Singapurja, ki je kakšno leto prej na obisku v Kanadi, zgrožen nad indijanskimi totemi v Torontu, nad njimi izvajal eksorcizem. Ta jih je posvetil v škofo in jih poslal nazaj v Kanado. Vsi ti dogodki so pripeljali skoraj do shizme v Anglikanski cerkvi.

Do podobne shizme bi prišlo tudi v Katoliški cerkvi, če bi hoteli prisluhniti liberalnim predlogom, ki povečini niti ne prihajajo s strani njenih pripadnikov. Vendar se tega ni treba bati, saj katolištvo temelji na dolgi in plodni teološki tradiciji in ne spreminja svojih naukov, da bi ugodilo trendom svojega časa. Prava Cerkev živi znotraj časa, vendar se z njim bori.

Tu se nam kaže pomembnejši trend. Že sedaj je večina rednih obiskovalcev londonskih cerkva priseljencev iz držav, izven EU. Z vedno bolj razkristjanjenim evropskim prebivalstvom bo Evropa, v očeh globalnega krščanstva, postala območje, odprto za misijone, ki bodo prihajali z južne poloble. Daljnoročno gledano lahko pričakujemo nekaj, kar se nam, Evropejcem, ki smo bili vajeni, da preostali svet sledi našim idejam in jih počasi vsrkava, zdi nemogoče: da se bodo pozicije obrnile in da bomo pokristjanjeni s strani neevropskih emigrantov.

Srednjeročno lahko že trdimo, da bo skladno z osipom zanimanja za cerkvene poklice kandidate potrebno iskati izven Evrope. Že sedaj, pravi Jenkins, je povprečni kristjan mlad, temnopolt, reven in z južne poloble. Takšni bodo verjetno tudi župniki in bratje po Evropi. Zna se celo zgoditi, da bo priljubljeno evropsko žaljenje kristjanov postalo neokusno ali celo rasistično, saj s tem Evropejci ne bodo več označevali svojih tet, temveč mlade priseljence. In kot smo že na začetku poudarili, je papež Frančišek skoraj gotovo prvi v vrsti neevropskih papežev. Tuji papež, papež tujih ljudi, ki odgovarja na probleme tujih realnosti, in vendar stanuje v Rimu in je celo temu mestu, s katerim nima praktično ničesar skupnega, škof. Evropa bo spet, tako kot Rimski imperij, dežela poganstva, papež pa bo, tako kot Peter, čakal, da bodo prišleki iz južnih dežel ta imperij pokristjanili. •

KULTURNI BOJ(I) — tema naslednje številke revije RAZPOTJA.
Rok za oddajo prispevkov: **15. 6. 2013.**

»Če bomo hoteli, da evro obstane, bo fiskalna unija nujna.«

– **Mojmir Mrak,**
ekonomist

Jerneja Grmadnik in Marijana Koren

Prihodnost Evropske unije in Evropske monetarne unije je zadnje čase zelo aktualna tema. Če pa se vrne- mo na začetke dolžniške krize, ki je spodbudila te premisleke, bi inter- vju začeli z naslednjim citatom iz 16. izdaje *Ekonomije*, znamenitega dela P. A. Samuelsona in W. D. Nordhau- sa, ki sta leta 1998 dejala: »Denarna unija v Evropi je eden največjih eks- perimentov 20. stoletja. [...] Mnoge ekonomiste skrbi, da utegne ta ek- speriment zaradi pomanjkanja pri- lagodljivosti cen in plač ter nezado- stne mobilnosti dela med državami voditi v vztrajno stagnacijo in brez- poselnost velikih delov Evrope.« Tr- ditev se nanaša na teorijo optimal- nega valutnega območja. Ali kriza evra, ki se je začela v Grčiji, kaže na

to, da Evropsko valutno območje de- jansko ni optimalno območje za sku- pno valuto?

Regionalne ekonomske integracije imajo zelo različne nivoje ekonomske poveza- ve. Ena najbolj enostavnih oblik je cona svobodne trgovine. Države ali državi se zmenita, da vzajemno ukineta carine, v odnosu do tretjih držav pa vsaka obdrži svoje carinske stopnje. Če se državi od- ločita, da tega več nočeta, je cono svo- bodne trgovine zelo enostavno razstavi- ti. Carinska unija je že bolj zapletena. Državi ali države namreč ne ukinejo le medsebojnih trgovinskih ovir, ampak morajo tudi do tretjih držav imeti sku- pno trgovinsko in s tem tudi carinsko politiko. EU je seveda tudi carinska uni- ja. Ko gremo še višje po stopnjah eko- nomske integracije, pridemo do zgodbe

o štirih svoboščinah (prost pretok blaga, storitev, dela in kapitala, op. ur.) – gre za še višjo obliko integracije, ki je še bolj zapletena: države ali območja, ki stopijo skupaj, so že zelo povezana. Monetarna unija je najbolj razvita oblika ekonomske integracije, kar pomeni, da je tudi najbolj zahtevna. EU se je v 90. letih odločila, da stopi na to pot, je pa podcenila po- membnost posameznih dejavnikov, ki jih teorija optimalnega valutnega območja opredeljuje kot pogoje, da neko geografsko območje dobro deluje kot monetar- na unija.

Kaj torej zahteva teorija optimalne- ga valutnega območja?

Teorija optimalnega valutnega območja je nastala v 60. letih prejšnjega stoletja in ni bila oblikovana v kontekstu razvo-

ja evropskih integracij. Teorija razlaga, katere pogoje mora geografsko območje, ki se odloči za oblikovanje monetarne unije, izpolnjevati, da bo ta lahko dobro delovala. Kvaliteta monetarne unije se dejansko meri po tem, kako učinkovita bo pri odpravljanju tako imenovanih asimetričnih šokov. To so situacije, ko pride del monetarnega območja v šok, v krizo, medtem ko ostaja položaj v drugih delih monetarne unije brez večjih sprememb. Ključno v takem položaju je, kako bo monetarna unija absorbirala takšen šok. Če pride celotna monetarna unija v krizo, potem govorimo o simetričnem šoku oziroma krizi. V takšnem primeru bo monetarna politika, ki deluje enotno na teritoriju celotne monetarne unije, imela podoben učinek na vse svoje geografske dele. Če pa pride do asimetrične krize, ko pade v šok le del območja, na razpolago pa je samo ena monetarna politika, potem ima seveda ta politika zelo različne učinke na različne dele monetarne unije. Če se monetarna politika prilagodi tako, da bo primerna za države v šoku, to pomeni, da je v istem trenutku neprimerna za druge države. In seveda obratno. V skladu s teorijo optimalnega valutnega območja obstajajo štirje osnovni pogoji, ki jih morajo države izpolnjevati, da oblikujejo dobro monetarno unijo. Eden od njih je prost pretok delovne sile. V evrskem območju sicer formalno imamo prosti pretok delovne sile, dejansko pa ga nimamo. Evropa še zelo dolgo ne bo področje s prostim pretokom delovne sile: ima 30 jezikov in že ti so nedvomno ovira. Zaradi zgodovine evropskega kontinenta, ki temelji na nacionalnih državah, EU prostega pretoka delovne sile ne bo imela še zelo, zelo dolgo – da ne rečemo nikoli. S tega vidika EU ni bila najbolj primeren kandidat za monetarno unijo.

Drug kriterij je, da so države ekonomsko čim bolj povezane. Glede tega se analitiki strinjajo, da Evropa ta pogoj izpolnjuje. Znotraj EU na primer poteka tri četrtine blagovne menjave držav članic, ogromno je medsebojnih investicij ipd.

Tretji kriterij je, da so gospodarstva držav članic monetarne unije čim bolj diverzificirana. To pomeni, da njihove ekonomije niso takšne, da bi v njih dominiral po en ali dva sektorja, kajti če pade v krizo ta sektor, potem *klecne* cela ekonomija države. Tudi tu se ekonomisti strinjajo, da so gospodarstva držav članic EU dobro diverzificirana in da je torej tudi ta kriterij dovolj dobro izpolnjen. Obstaja še četrti kriterij, ki ga evropska monetarna unija sploh ne izpolnjuje. Gre za kriterij, v skladu s katerim bi monetarna unija na tem istem nivoju morala imeti tudi neko fiskalno moč. Ni nujno, da mora ta biti v obliki popolnoma poenotene fiskalne politike s skupnim proračunom, mora pa zagotavljati vsaj omejen obseg finančnih transferjev med posameznimi deli monetarne unije. Izpolnjevanje tega pogoja je še toliko pomembnejše v situaciji, ko prosti pretok delovne sile dejansko deluje s še vedno precejšnjimi omejitvami.

Po učbeniško je torej mogoče dokaj jasno odključati, katere kriterije za monetarno unijo evropska monetarna unija izpolnjuje in katerih ne. Dejstvo pa je, da proces monetarnega združevanja ni potekal ravno po recepturi v učbenikih. Nasprotno, narejen je bil nekoliko »na horuk«. To je način, ki je bil v preteklih desetletjih ne tako poredkoma uporabljan v procesu evropskih integracij. Temeljil je na logiki vožnje s kolesom. Dokler se kolo pelje stoji pokonci, v trenutku, ko se ustavi, pa kolo pade. V kontekstu celotne zgodovine Evrope in njenega po-

vezovanja moramo razumeti, da gre za projekt, ki je nastal kot kombinacija ekonomskega in političnega projekta, in to predvsem z namenom preprečevanja novih vojn in zagotavljanja stabilnosti. Menim, da je v doseganju tega cilja projekt EU v celoti uspel. Pogosto pozabljamo na dejstvo, da je proces evropskih integracij odločilno prispeval k temu, da na tem delu sveta že 60 let nimamo vojne, pred tem pa smo imeli dve v vsega nekaj desetletjih. Ker je EU vsaj delno tudi političen projekt, je razumljivo, da so bili njegovi ekonomski elementi pogosto narejeni v obliki nekakšnega kompromisa, ki z ekonomskega vidika ni optimalen. Toda kljub tem slabostim trdim, da je bila cena tega kompromisa vredna, glede na kontekst, v katerem je nastala.

Prav s pripravljenostjo držav članic za sklepanje kompromisov je EU prehodila pot od carinske unije v Evropo štirih svobod. In na to isto logiko so računali tudi tisti, ki so snovali evropsko monetarno unijo. Pristop je v bistvu tak; skočimo v projekt monetarne unije, probleme, s katerimi se bomo soočali, pa bomo že reševali sproti. Snovalci evroobmočja – govorim o dogajanju okrog Maastrichta – so seveda poznali teorijo optimalnega valutnega območja in so se torej zavedali dejstva, da je odsotnost skupnega fiskalnega mehanizma velika slabost. Ta problem so reševali s Paktom za stabilnost in rast. Gre za inštrument, s katerim se je na klasično evropski način sprejemala kompromisnih rešitev iskalo »*second best solution*« za fiskalni steber monetarne unije. Vsi so takrat vedeli, da bi za dobro delovanje monetarne unije morali razpolagati z možnostjo določenih fiskalnih transferjev. Ker pa to politično ni bilo sprejemljivo, saj je del fiskalne suverenosti prenašalo na nivo EU, so se od-

ločili za nekaj, kar je bilo politično sprejemljivo, ni pa se vedelo, ali bo delovalo. Kaj so naredili? Določili so fiskalne kriterije, gre za 3 % BDP deficita in 60 % BDP javnega dolga, ki naj bi se jih držale vse države članice. Če bi se jih države resnično držale ali, z drugimi besedami, če bi vsaka država članica resnično vzdrževala »red v svoji hiši«, potem obstaja relativno velika možnost, da bi tudi monetarna unija dovolj dobro delovala.

Toda vsi smo že pred krizo vedeli, da Grčija in Italija ne izpolnjujeta teh kriterijev.

Vedeti morate, da je leta 2005 prišlo do bistvene spremembe Pakta stabilnosti in rasti. Kot rečeno, je Pakt nastal kot nekakšen nadomestek fiskalnega združevanja držav članic, vključenih v monetarno unijo. Z njim je bilo dogovorjeno, da se proti državi, ki ne spoštuje fiskalnih pravil, sproži procedura imenovana *excessive deficit procedure*. Namen te procedure je, da se državi naložijo ukrepi, s katerimi bi v dogovorjenem času odpravila presežni primanjkljaj v javnih financah. Dokler so bile v tej proceduri razne manjše države članice, npr. Portugalska, Grčija, je stvar relativno dobro funkcionirala. V letu 2003 pa sta v situacijo presežnega primanjkljaja prišli Nemčija in Francija, na kar je Komisija korektno predlagala, da je treba proceduro odpravljanja presežnega primanjkljaja sprožiti tudi proti njima. Vendar pa je bil način odločanju v Svetu ministrov s kvalificirano večino tak, da je bil predlog Komisije relativno lahko blokirati, če se je za zavrnitev odločilo relativno majhno število velikih držav članic. V tem primeru je prišlo prav do tega, saj sta predlogu Komisije poleg Nemčije in Francije nasprotovali še Italija in Velika Britanija. Ta primer

jasno kaže, kako nekatere stvari, ki bi v vsebinskem smislu morale biti sprejete, niso bile sprejete zaradi visoke vpletenosti faktorja politike v povsem ekonomske odločitve. Skratka, klasična evropska zgodba.

Zgodba pa se tu ni zaključila. Na osnovi mnenja, da je Svet ministrov sprejel sklep, ki je v nasprotju s pravnim redom EU, je Komisija tožila Svet ministrov na Evropskem sodišču. To je leta 2004 razsodilo, da ima Komisija prav in da so torej ministri resnično kršili pravni red EU. In kako so se na razsodbo odzvali v Svetu ministrov? Preprosto so spremenili pravni red oziroma natančneje leta 2005 so Pakt stabilnosti in rasti razvodneli. In to ravno v času, ko bi zaradi gospodarskega *booma* morale stvari res dobro funkcionirati. Še nekaj velja omeniti v kontekstu reforme Pakta stabilnosti in rasti. Prav ironično je, da so bili Nemci tisti, ki so najbolj vztrajali na oblikovanju Pakta stabilnosti, in da so bili hkrati tisti, ki so ga dejansko razsuli leta 2005. Iz dosedanje zgodovine evro območja je mogoče potegniti pomemben nauk. Monetarna unija v Evropi ni bila narejena v skladu s tem, kar učbeniki govorijo o teoriji optimalnega valutnega območja. Narejena je bila *ad-hoc* in s prevelikim zanašanjem na to, da »bo že šlo nekako«. To je na kratek rok in v obdobju blagostanja sicer delovalo, v krizi pa se je jasno pokazalo, da zahtev iz učbenika ni mogoče prelistati. To, kar počnemo v zadnjih treh letih, ni čisto nič drugega kot popraviljanje evropske monetarne unije na način, da bo ta bližje učbeniškim zahtevam. Konkretno, pospešeno delamo na spreminjanju evro območja v nekakšno fiskalno unijo. V prvem koraku smo se dogovorili o tako imenovanem Fiskalnem paktu, ki pa po svojem

Dr. Mojmir Mrak (1954) je redni profesor mednarodnih financ na Ekonomski fakulteti in na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Kot gostujoči profesor predava na MBA študiju bančništva in financ na Univerzi v Sieni (Italija) ter na doktorskem študiju financ, ki ga skupaj organizirajo Wirtschaftsuniversität Wien, Technische Universität Wien in Universität Wien na Dunaju. Diplomiral je na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1977, magistriral štiri leta kasneje, doktorat s področja plačilnobilančnega prilagajanja in mednarodnih finančnih institucij pa je uspešno zagovarjal na Ekonomski fakulteti Univerze v Beogradu leta 1986. V svoji karieri se je ukvarjal z raziskovanjem in svetovanjem na področju mednarodnih financ, v letih od 1992 do 1996 pa je za slovensko vlado vodil pogajanja o delitvi dolgov bivše Jugoslavije. Sodeloval je tudi pri pogajanjih z EU in bil eden od treh avtorjev slovenske strategije za pristop Slovenije k EU. Je avtor, soavtor ali urednik številnih knjig, ki so izšle doma in v tujini.

»Nekorektno je reči, da je pri reševanju Grčije šlo izključno za reševanje nemških bank. Šlo je za reševanje evroobmočja. Kot že rečeno: prostocarinsko unijo lahko enostavno razstaviš, monetarne unije pa ne, predvsem pa nihče ne ve, kaj bi to pomenilo in kakšni bi bili stroški.«

konceptu predstavlja samo novo, izboljšano različico Pakta stabilnosti in rasti. Zakaj? Še vedno temelji na predpostavki, da je fiskalno nogo monetarne unije mogoče narediti izključno na tak način, da bo vsaka država imela fiskalni red v svoji državi, pri čemer naj bi to bilo po možnosti zapisano v ustavo. To ne škodi, ne bo pa dovolj. Za stabilno monetarno unijo bo potrebna fiskalna unija, ki bo imela tudi potencial za finančne transferje med državami.

Pred dolžniško krizo se o fiskalnih transferjih ni govorilo.

Evropska monetarna unija do krize ni poznala fiskalnih transferjev med državami. Prvo, sicer ne popolnoma pravo obliko tovrstnih transferjev, predstavlja finančni paketi, s katerimi se je reševalo Grčijo in še nekatere druge države. Ja pa v teh primerih formalno-pravno šlo za kredite, ki bodo postali transferji v trenutku, ko bodo države morale odpisati del svojih terjatev do dolžniških držav iz tega naslova. Prvi resen korak na poti k fiskalni uniji s fiskalnimi transferji predstavlja odločitev za prehod v bančno unijo. Uvedba te po mojem mnenju pomeni uvajanje fiskalne unije skozi zadnja vrata. Gre torej za korak, s katerim se evro območje prilagaja učbeniški zahtevi, v skladu s katero mora monetarna unija imeti drugi stebel v obliki fiskalne unije z vgrajenimi možnostmi fiskalnih transferjev.

Evropski stabilnostni mehanizem (ESM) je že nek nadomestek fiskalne unije ...

Seveda. ESM (Evropski stabilnostni mehanizem) in pred tem že EFSF (Evropski instrument za finančno stabilnost) in EFSM (Evropski mehanizem za finančno stabilizacijo) so že omogočali neko obliko transferjev med državami članicami in s tem predstavljajo korak na poti k fiskalni uniji. Gre seveda za instrumente, namenjene reševanju kriz, kakršnih originalna institucionalna infrastruktura evro območja sploh ni imela niti predvidevala. So pa to tudi instrumenti, s pomočjo katerih se je skušalo zaobiti potrebo po formiranju skupnega proračuna držav članic evro območja. Problem vseh teh mehanizmov je, da so relativno majhni in da je posledično mogoče z njimi reševati majhne probleme evro območja oziroma njene relativno majhne članice, kot so npr. Grčija, Portugalska in konec koncev tudi Slovenija. Če pa bi prišlo do problema v veliki državi, kot je na primer Italiji (Španija je po velikosti nekako na meji), potem pa problemov teh držav ne bi bilo mogoče reševati z obstoječimi mehanizmi, ker so preprosto premajhni. Da niso dovolj, se je jasno pokazalo leta 2011, ko je kriza zajela Italijo. Reševanja krize se je bilo treba lotiti z večjimi topovi. V operativnem smislu je to pomenilo, da je Evropska centralna banka (ECB) morala v bistveno večji meri kot do tedaj začeti

igrati vlogo posojilodajalca v skrajni sili. Mario Draghi je takrat rekel, da so pripravljene na to, če so države članice pripravljene uveljaviti večjo stopnjo »reda v svoji hiši«. Rezultat tega je bil presemetljivo hiter dogovor o že omenjenem Fiskalnem paktu. Kot rečeno, Fiskalni pakt še vedno temelji na logiki, da naj ima vsakdo »red v lastni hiši«, pri čemer se ta zdaj zapiše v ustavo. Žal se je dokaj hitro pokazalo, da Fiskalni pakt ni dovolj za celovito rešitev problema. Začelo se je namreč uvajati fiskalno unijo. Namesto da bi v proces formiranja fiskalne unije vstopili skozi glavna vrata, kar je v svojem dokumentu predlagala četvorka predsednikov glavnih evropskih institucij vključno z Van Rompuyom, Barrosom in Draghijem (ključni element predloga je formiranje proračuna evro območja), gremo v ta proces skozi stranska vrata in to z uporabo instrumenta bančne unije.

Ali se v okviru bančne unije govori zgolj o nadzoru?

Za zdaj se resda govori le o skupnem nadzoru bančnega sistema v evro območju. A bančna unija ima poleg skupnega nadzora, ki naj bi postal operativen 2014, še dva pomembna stebra. Drugi element bančne unije je skupni mehanizem za reševanje finančnih problemov v bankah, ki bodo pod skupnim nadzorom. Logično je namreč, da mora obstajati mehanizem, s pomočjo katerega bo v primeru identificiranih slabosti mogoče finančno podpreti banko v težavah. Če je nadzor nadnacionalni je logično, da je tudi reševanje potencialnih problemov vezano na sredstva, zbrana na tem istem nivoju. To pa seveda pomeni, da bo začelo prihajati do prenosa sredstev med davkoplačevalci različnih držav. Na primer, če bo treba reševati banke v Nem-

čiji, bodo k njenemu saniranju prispevali tudi davkoplačevalci drugih držav članic. To pa so že zelo jasno elementi transferne unije. Tretji mehanizem bančne unije pa je skupen mehanizem za zavarovanje depozitov. Brez tovrstnega mehanizma je realno pričakovati, da se bodo v primerih kriz depoziti začeli seliti iz s krizo prizadetih držav v »varne države«. Ciprska kriza in dogodki po njej zelo jasno kažejo na potrebo po skupni shemi evro območja za zavarovanje depozitov.

Ali ne za depozite garantirajo nacionalne države?

V EU za depozite garantirajo države, vendar samo do obsega 100.000 evrov. Če bi v EU imeli enotno shemo zavarovanja depozitov, potem ne bilo razlogov za to, da bi se depoziti iz perifernih držav evro območja, kot je na primer Španija, selili v njene osrednje države, na primer v Nemčijo. Ko imaš eno državo v težavah in začnejo depoziti iz nje bežati, se ta problem lahko zelo hitro razširi še na druge države in postane neobvladljiv. Skupni mehanizem zavarovanja depozitov bi zagotovil, da so vsi depoziti, ne glede na to, ali so v Grčiji ali pa v Nemčiji, zavarovani na enak način. Seveda se tudi tu postavlja vprašanje, kako naj bi bila shema financiranja. Običajno jo financirajo banke same, možne pa so seveda tudi neke druge rešitve.

Ali bi fiskalna unija lahko vodila tudi do poenotenja drugih državnih politik (socialne, izobraževalne itd.) ali to ni nujno?

Ne. Neka oblika klasične fiskalne unije bi bila izpolnjena že, če bi imeli resen proračun evro območja. Govorimo o proračunu, ki bi znašal 5–7 % BDP, s katerim bi lahko sprejemali določene ukrepe, ko

bi bilo potrebno. Nekaj podobnega kot na primer proračun Združenih držav Amerike, ki znaša 20 % BDP. Sedanji proračun EU pa je preprosto premajhen, da bi lahko opravljal resnejšo vlogo na področjih, ki so navedena v vprašanju. Ker proračun EU znaša vsega 1 % BDP držav članic EU je razumljivo, da že zaradi svoje majhnosti ne more opravljati stabilizacijske vloge. Ko je v EU potrebno nekaj stabilizirati, je preprosto treba vzeti iz nacionalnih proračunov. Kot rečeno: dokler se greš zgolj carinsko unijo, je to hec, ko pa se greš monetarno unijo, stvar ni več tako enostavna. Dokler je sijalo sonce, je hiša monetarne unije lepo stala, zdaj, ko se je začelo tresti, pa je treba to hišo popraviti in to tako, da bo v prihodnje odporna na zunanje tresljaje. To, kar počnemo zadnja tri leta ni prav nič drugega kot to, da v hiši, ki je bila zgrajena brez dobrih temeljev, gradimo popolnoma nove, ob tem pa pazimo, da se ob popraviljanju celotna hiša ne bi sesedla na glavo. To grajenje nove evro hiše povzroča veliko preglavic tudi sosedom, v tem primeru državam članicam EU, ki niso članice evro območja. Kot kaže, bodo države evro območja v težnji po stabilizaciji skupne valute morale iti v tesnejše medsebojno sodelovanje, konkretno v obliki fiskalne unije (bi dala vn, je že večkrat povedano!). Reševanje evro območja tako dejansko poteka na način, da se s tem ustvarja Evropa dveh hitrosti. To seveda ni dobro, je pa dejstvo.

Ampak večina držav je na tem, da bodo, ko bodo izpolnjevale pogoje, prevzele evro ...

Formalno in gledano v celoti je to res, a proces bo lahko trajal zelo dolgo. Poleg tega pa so tudi položaji posameznih držav zelo različni. Velika Britanija in Dan-

»Mislim, da bomo imeli neko obliko Evrope dveh hitrosti, nismo pa se še začeli pogovarjati, kakšne institucionalne odnose postaviti med obema.«

ska imata tako imenovani »opt-out« možnost glede uvedbe evra. To z drugimi besedami pomeni, da sta si v pogajanjih izborili pravico, da se odločita za prevzem evra ali pa ne. Za druge države EU je vstop v evro formalnopravna obveza, ki naj bi jo država članica realizirala, ko bi izpolnjevala pogoje. Kakorkoli že, čeprav formalnopravna obveza za vstop v evro območje velja, je realno pričakovati, tudi v luči sedanje krize, da pretiranega hitenja v evro območje v naslednjih letih ne bomo videli.

Zakaj je prišlo do reševanja Grčije, če pa Maastrichtska pogodba jasno govori o tem, da se držav članic bo reševalo, če zaidejo v težave?

Da, to je še ena od večjih institucionalnih slabosti originalne institucionalne infrastrukture evro območja. V Maastrichtski pogodbi je res pisalo, da se nobene države članice ne bo reševalo, če bo prišla v krizo. Ta dikcija je prišla v pogodbo v povezavi z naslednjo logiko: V kolikor se bomo vsi držali pravil iger vsebovanih v fiskalnih kriterijih, potem nobenega ne bo potrebno reševati. Če torej ne bo potrebno nobenega reševati, potem tudi ne rabimo nikakršnega mehanizma za reševanje kriz. Razvoj dogodkov je pokazal, da je bila ta logika dokaj naivna oziroma je temeljila na izrazito slabih temeljih. Potem, ko je grška kriza izbruhnila, evro območje te države v skladu z Maastrich-

»V Maastrichtski pogodbi je pisalo, da se nobene države ne bo reševalo, če pride v krizo. Logika konstrukcije je bila: če se bomo vsi držali pravil igre, ne bo nihče propadel; če ne bo nihče propadel, ne rabimo mehanizma reševanja.«

tom ne bi smeli reševati. Pa se jo vendarle je. In to ne le zaradi Grčije same temveč tudi zaradi njenih upnikov.

Šlo je torej za interese nemških bank.

V dani situaciji je obstajala dilema, ali reševati Grčijo ali pa reševati njene upnike, med katerimi so bile zelo izpostavljene nemške in tudi francoske banke. Po mojem mnenju je reševanje Grčije potrebno gledati kot zrcalno sliko reševanja takratnih njenih upnikov. Nemčija in Francija kot motor odločanja držav evro območja sta s takratno odločitvijo, da se rešuje Grčija, v dobršni meri reševali njun lasten problem, k plačilu računa za to reševanje pa so prispevale tudi vse ostale države evro območja. Je pa reševanje Grčije ustvarilo precedens za reševanje drugih držav, pri čemer je vsa ta reševanja potrebno gledati kot nekakšno kupovanje časa za to, da se institucionalna infrastruktura evro območja uskladi s tistim, kar od monetarne unije zahteva teorija optimalnega valutnega območja. Pri tem velja objektivna omejitev, da na prostem pretoku delovne sile ni mogoče kaj dosti storiti v kratkem obdobju.

Glede prostega pretoka delovne sile se vendarle izvaja cela vrsta programov, ki so namenjeni povečevanju mobilnosti, na primer programi za študentske izmenjave, kot so Erasmus, in podobno.

Seveda gredo stvari v to smer. Toda kljub vsemu: kako bom šel jaz danes v Španijo? Ne znam jezika! Kaj bi naredil z zdra-

vstvenim zavarovanjem, s pokojnino?

Iz tega vidika zgleda, da bi morali iti tudi v smer poenotenja tudi ostalih politik: socialnih mehanizmov, izobraževanja?

Mislím, da glede na zgodovino Evrope to na kratek rok ne bo izvedljivo. Računati morate, da je Evropa celina nacionalnih držav.

Kaj naj bi vsebovala fiskalna unija EU, o kateri je veliko govora v zadnjem obdobju?

Ne obstaja ena definicija fiskalne unije, kar seveda pomeni, da pod tem terminom lahko razumemo zelo različne stvari. Eden od klasičnih elementov fiskalne unije bi bil proračun, s pomočjo katerega bi države članice izvajale stabilizacijsko funkcijo proračunu na celotnem nivoju evro območja. Drug element fiskalne unije, o katerem je bilo veliko govore, so skupne obveznice. Gre za koncept, da bi bil del dolga držav evro območja združen, pa tudi del zadolževanja bi potekal z »enotnimi« obveznicami. Naslednji možen element fiskalne unije je finančno ministrstvo evro območja itd. Tudi Fiskalni pakt je lahko element fiskalne unije. Žal ima ta, ki je bil podpisan, kar nekaj slabosti. Ena ključnih je v tem, da je nastal pod preveliko dominacijo nemškega koncepta, saj je Francija kot drugo kolo nemško-francoske lokomotive procesov integracije v EU dokaj šibka. Prava zaradi šibkosti Francije je element gospodarske rasti praktično izostal iz

koncepta Fiskalnega pakta, kakršen je bil sprejet. Mimogrede, tu se lahko naredi paralela s Paktom za stabilnost in rast iz leta 1997. Prvi osnutek tega sporazuma se je imenoval le Pakt o stabilnosti, kar je odražalo nemški interes po varčevanju in stabilizacijski naravnosti, potem pa je pod pritiskom Francije pakt dobil še dodatek, specifično namenjen gospodarski rasti. Če malo poznamo zgodovino EU, lahko ugotovimo, da imajo stvari, za katere mislimo, da so povsem nove, že dokaj dolgo zgodovino.

Kako pa je s temi razmerji moči v EU? Ko se je na primer začelo reševati Grčijo, sta tempo politik diktirali Francija in Nemčija, vendar bi formalno Slovenija, Slovaška ali kdorkoli lahko rekel »ne«, drži?

Formalno gledano bi lahko katera koli država članica evro skupine in torej tudi Slovenija dala veto na reševanje Grčije ...

Zakaj se torej države, ki imajo podobne interese, ne združijo in se zoperstavijo nemško-francoskemu diktatu?

Sam ne bi govoril o diktatu, gre bolj za zelo pomembno stališče dveh največjih držav evro območja, ki skupaj predstavljata kar polovico ekonomskega potenciala celotne skupine. Glede našega eventualnega zoperstavljanja reševanje Grčije pa naslednje: nenadzorovan bankrot Grčije bi v nadaljevanju pripeljal do razpada evro območja kot celote z vsemi negativnimi posledicami, ki bi sledile.

Nekorektno je reči, da je pri reševanju Grčije šlo izključno za reševanje nemških in francoskih bank. To bi bila prevelika poenostavitve. Šlo je za reševanje evro območja kot celote. Kot že rečeno: prostocarinsko unijo lahko relativno preprosto razstaviš, monetarne unije pa ne, saj pri slednjem ni mogoče predvideti, kaj bi to pomenilo in kolikšni bi bili stroški. Glede stroškov je bilo nekaj izračunov. Študija ene od švicarskih bank govori o tem, da bi nekontroliran razpad evro območja pripeljal do padca BDP, ki bi v perifernih državah znašal tudi do 40 %, v osrednjih državah pa do 25 %. Kako so prišli natanko do teh števil, ne vem in ne bi želel špekulirati, nedvomno pa govorimo o padcu BDP v dvomestnih številih. Četudi upoštevamo padec BDP za vsega 10 % BDP, ima reševanje države v krizi prednost v tem, da veš, za koliko denarja gre. Nemci so relativno hitro ocenili, da bi bili stroški morebitnega razpada evro območja znatno večji od stroškov, ki so potrebni za njegovo reševanje. Ko so se Nemci odločili, da se gre v reševanje evra, pa so začeli vsiljevati koncept, ki temelji na nerealno ostrem in hitrem fiskalnem prilagajanju perifernih držav. Prilaganje je nedvomno potrebno, vendar pa nemški koncept fiskalne unije nima potrebnih elementov, da bi evro periferiji omogočal tudi rast. MDS je nedavno objavil poročilo, v katerem je dal jasno vedeti, da bo cena, ki jo bodo zaradi preveč agresivnega varčevanja plačale države, nepotrebno visoka. Je pa po drugi strani potrebno tudi razumeti Nemce, ki se bojijo situacije, da bi se državam dalo denar za okrepitev gospodarske rasti, ob tem pa bi se zanemarile prepotrebno fiskalno prilaganje. Sam na nek način razumem pristop Nemcev – z njimi se sicer ne strinjam – saj ho-

čejo svoj pristanek na fiskalno unijo, do česar bo slej ko prej moralo priti, prodati čim dražje. Prav to je razlaga, zakaj se pri tudi pri bančni uniji za zdaj govori le o nadzoru, o drugih dveh elementih, ki vključujeta pretakanje denarja med državami, pa se bomo začeli šele pogovarjati. Če pa bi se situacija v evro območju ponovno zapletla, če bi na primer v Italiji prišlo do poglobljanja krize, bo potrebno omenjene odločitve glede evro območja sprejemati mnogo hitreje, kot bi jih sicer. Evropa je pripravljena sprejemati težke odločitve samo takrat, ko ji teče voda v grlo. Žal je tako.

Pred kratkim se je sprejemal evropski proračun. Kakšno prihodnost napoveduje sprejeta srednjeročna finančna perspektiva (2014–2020)?

Evropski proračun je zelo specifičen. Proračun EU je v primerjavi s proračuni nacionalnih držav konceptualno zelo različen. Naprej: proračun EU je zelo majhen. Znaša komaj 1 % BDP EU, medtem ko se višina nacionalnih proračunov giblje okoli 20 do 25 % BDP. Z evropskim proračunom se financirajo samo tiste stvari, za katere so se države dogovorile na EU nivoju. Na odhodkovni strani proračuna imamo tako samo dve veliki postavki, kmetijstvo in kohezijo, za kar je namenjeno okoli 80 % vseh sredstev proračuna EU. Ne vsebuje pa ta proračun postavk kot so socialni izdatki, izdatki za vojsko, policijo ipd. Vse to ostaja v domeni nacionalnih proračunov. Proračun EU pa ni zelo specifičen na odhodkovni strani. Tudi njegova prihodkovna stran je bistveno drugačna od nacionalnih proračunov. Proračun EU se v pretežnem delu financira s prispevki držav članic. Lastni viri, kot so na primer carine, ki so v 60. letih predstavljale praktično edini

vir financiranja proračuna EU, so postali skoraj marginalni. Carine danes predstavljajo le okoli 10 % od približno 130 milijard evrov celotnega proračuna. To je se zgodilo zaradi svetovne liberalizacije, saj so se carinske stopnje znižale. Carine, ki jih bomo še nekaj mesecev pobirali na hrvaški meji, so tako vir sredstev proračuna v Bruslju. Ker pa so se te znižale, je potrebno najti druge vire. Tako se proračun povečini financira iz držav članic, in sicer glede na njihov BDP. Prav dejstvo, da gredo sredstva proračuna le za kohezijo in kmetijstvo, in pa dejstvo, da se proračun financira pretežno z nacionalnimi prispevki, so osnovni razlog za to, da vsaka država zelo natančno računa, koliko bo iz proračuna EU dobila in koliko bo vanj vplačala. Prav te neto pozicije zelo zastrupljajo pogajanja o večletnih finančnih perspektivah.

Kohezijska postavka je namenjena ravno temu, da bi se razlike v gospodarskem razvoju med državami izravnale. Bi morali ta sredstva povečati?

Saj so se. Kohezijska sredstva postajajo v naslednji finančni perspektivi, ki pokriva obdobje 2014 – 2020, največja postavka, večja kot kmetijstvo, in to se je zgodilo prvič. Kohezija deluje po logiki, da manjšanje razlik v razvitosti držav spodbuja integracijo unije. To ni nobena posebna novost EU. Tudi v Jugoslaviji smo imeli zelo podobno kohezijsko politiko, le da smo jo imenovali drugače – Sklad za pospeševanje gospodarskega razvoja manj razvitih republik in pokrajin. Izhodiščna logika pa je bila identična. Sklad je bil namenjen pospeševanju razvoja Bosne in Hercegovine, Črne Gore, Makedonije in Kosova, z namenom, da bi se

»Jasno je bilo, da evropska monetarna unija ni bila narejena po učbeniku. Narejena je bila malo na horuk, tako kot so se v EU stvari delale.«

zmanjšale njihova zaostalost za povprečjem razvitosti Jugoslavije kot celote. .

Ko smo že pri Jugoslaviji: kaj se lahko Evropa, ki gre proti federalizmu, lahko nauči iz njene izkušnje?

Nekatere stvari je mogoče primerjati, drugih ne. Jugoslavija je bila federacija, EU to ni. Čeprav se veliko govori o Združenih državah Evrope, osebno mislim, da v Evropi ne bomo šli tako daleč.

Glede analogije z Jugoslavijo: kaj bi še bilo mogoče primerjati?

Jugoslavija je bila monetarna unija. In že primer Jugoslavije je zelo jasno pokazal, da ena monetarna politika ni vedno primerna za celoten teritorij te monetarne unije oziroma v tistem primeru za različne republike in avtonomne pokrajine. Glede tega je zgodba zelo podobna zgodbi v evro območju, le da tu govorimo o državah, tam pa smo govorili o republikah. Če si Jugoslaviji monetarno politiko prilagajal potrebam gospodarskega položaja v Sloveniji, je bilo to dobro zanjo, za Makedonijo pa morda ne. Smo pa v Jugoslaviji imeli fiskalni mehanizem, ki je podpiral tisto monetarno unijo. Obstajal je zvezni proračun, ki je bil relativno obsežen, in je torej omogočal tudi določene transfere med republikami. Od tod tudi rek, ki smo ga v Sloveniji radi uporabljali, da denar teče po Savi navzdol, torej iz Slovenije proti Beogradu.

Vendar je pri analiziranju gospodarskih odnosov med Slovenijo in drugimi republikami potrebno biti korekten in celovit. Denar ni tekel le iz Slovenije tem-

več tudi vanjo. Slovenska industrija je bila tako na primer v bistveno večji meri industrija končnih proizvodov, katerih cene niso bile regulirane, medtem ko so bile zaradi inflacije cene repromateriala in primarnih proizvodov, ki so bili osnovni proizvodi nekaterih drugih republik, pogosto fiksirane. Kdo je imel koristi od tega? Mi, ki smo inpute kupovali po fiksni cenah, svoje končne proizvode pa prodajali po cenah, ki niso bile fiksirane. Diskusija o tem, kdo je koga izkoriščal, je in bo nedokončana zgodba. Je pa preprosto neekorektno govoriti o tem, da smo bili mi neki veliki neto financerji bivše Jugoslavije. Ker smo bili močno izvozno usmerjeni, smo imeli od nje tudi velike koristi. Slovenija je bila na primer velik izvoznik vin proizvedenih na Kosovu in Makedoniji.

Tudi na neekonomskem področju obstaja vrsta izkušenj, ki bi lahko bila koristna za EU. Kot se nekateri starejši spomnimo, se je v Jugoslavijo skušalo poenotiti izobraževanje in to s tako imenovanimi skupnimi izobraževalnimi jedri, kar je povzročilo močan revolt v posameznih republikah in posledično odstop od tega koncepta. Čim bolj bi se poskušalo poenotiti politike s področja socialne, zdravstva, izobraževanja, tem večji bi bil revolt prebivalstva. Zaradi tega sem mnenja, da neke Združene države Evrope po vzoru Združenih držav Amerike niso realne v dogledni prihodnosti. Med njima obstaja bistvena zgodovinska razlika. ZDA ni neka združba nacionalnih držav. Ljudje, ki so se tja preselili, so se bili vedno pripravljene asimilirati v Ame-

riko. V ZDA so vsi Američani, takšnega in drugačnega izvora, v EU pa smo najprej Slovenci, Avstrijci, Nemci in šele potem morda tudi Evropejci.

Ampak zdi se, da evropske politike, namenjene mladim, grede v smer čim večje propagande evropskega državljanstva.

Da, a ob tem bi bilo napačno pričakovati, da bo na tem področju prišlo do revolucionarnih sprememb. Seveda Evropa danes mladim ponuja veliko priložnosti. Mladi so namreč po osnovi bolj mobilni, tako jezikovno kot tudi zaradi znanja, ki ga imajo. Osebno podpiram projekte, ki pospešujejo internacionalizacijo mladih. Eden takih uspešnih projektov so izmenjave študentov v okviru EU programa Erasmus. Program podpiram ne toliko s stališča izobraževanja, ker so izkušnje glede kvalitete študija od države do države zelo različne, ampak predvsem kot instrument, ki omogoča mladim, da pridobijo dodatno življenjsko izkušnjo.

Če se še za trenutek vrnemo k Jugoslaviji in njenem razpadu. Ali se ni ta pričel z zadolževanjem?

Jugoslavija se je zadolževala v 70. letih, potem je leta 1982 bankrotirala, od takrat dalje pa ji nihče več ni bil pripravljen posoditi svežega denarja. Osemdeseta leta so bila obdobje, ko je bila država v bankrotu, in poskusov, kako se izviti iz tega položaja. Ko sem se leta 1992 vrnil iz tujine v Slovenijo, je bila moja edina naloga, da skušam v pogajanjih z različnimi skupinami tujih upnikov (z MDS,

londonskim in pariškim klubom) doseči dogovor o normalizaciji dolžniških odnosov nove suverene države z njimi ter si na osnovi tega pridobiti boniteto, ki bo državi in njenim subjektom omogočala normalno življenje. Ta pogajanja so bila vse prej kot prijetna, saj naš položaj ni bil posebno močan. Formalno gledano, je bila namreč Slovenija solidarno odgovorna za celoten jugoslovanski dolg, ki je znašal 15 milijard dolarjev. Ko smo nekje do leta 1996 uredili odnose s tujimi upniki, je Slovenija prevzela odgovornost za odplačevanje okoli 2,5 milijarde dolarjev kreditov, pri čemer so večino tega predstavljali krediti, ki so bili porabljeni v Sloveniji, v manjšem delu pa je šlo tudi za prevzem manjšega dela tako imenovanega nealociranega dolga. Seveda Slovenija po zaključku teh pogajanj ni bila več solidarno odgovorna za dolgove drugih republik nekdanje skupne države.

Vrnimo se v sodobne čase. Z oblikovanjem bančne unije se pristojnosti ECB še povečujejo. Kakšna bo sploh še vloga nacionalnih centralnih bank?

ECB bo postala odgovorna za nadzor bank s kapitalom nad določeno vsoto (torej nadzor nad večjimi bankami, kakršne v Sloveniji nimamo), poleg tega pa v vsaki državi članici neposredno nadzorovala tri največje banke. Pri nas so to v tem trenutku NLB, NKBM in Abanka. Še vedno bo torej ostala vrsta bank, ki bodo še naprej pod neposredno pristojnostjo centralne banke države članice evro območja. Tudi pri nadzoru tistih bank, ki bodo sicer pod neposredno pristojnostjo ECB, bo veliko aktivnosti izvajano s pomočjo nacionalnih centralnih bank. Je pa res, da bo to sodelovanje temeljilo na metodologiji in jasnih navodilih ECB.

Bo to izboljšalo samo delovanje Banke Slovenije?

Sam si predstavljam, da bo BS te kriterije uporabljala pri vseh bankah, tudi manjših. Pri večjih jih bo seveda morala upoštevati, pri drugih to formalno sicer ne bo potrebno, bo pa verjetno koristno. Realno je pričakovati, da bo BS uporabljala iste standarde, ki bodo okrepljeni, boljši in metodološko usklajeni, tudi za tiste banke, ki bodo v popolni pristojnosti njenega nadzora. Nacionalne centralne banke bodo torej postale del sistema skupnega evropskega nadzora. Verjetno se da stvar vsaj do določene mere primerjati z izvajanjem politike konkurence in državnih pomoči na nivoju EU. Gre za enotno politiko, ki velja na nivoju EU kot celoto in za katere izvajanje je pristojna Evropska komisija. Na operativnem nivoju to pomeni, da pri večjih primerih politiko izvaja Komisija neposredno, pri manjših primerih pa so za izvajanje pooblaščen nacionalni regulatorji, ki pa morajo seveda delati v skladu z evropskimi pravili in v skladu z enotnimi metodološkimi usmeritvami.

Glede na trenutno slabo stanje v slovenskih bankah bi morala Banka Slovenije v preteklosti storiti kaj več?

Za nazaj je vedno lahko biti general. Dejstvo je, da smo imeli v obdobju pred krizo, 2004–2007, izjemno visoke stopnje bančnih kreditov. Verjetno bi bilo v tisti situaciji smiselno, da bi Banka Slovenije z nekimi instrumenti to rast bolj držala pod kontrolo, kot jo dejansko je. Je pa tudi res, da to ni tako enostavno oziroma da primernih instrumentov za doseganje tega cilja v pogojih prostega pretoka kapitala ni prav veliko. Če pa pogledamo delovanje Banke Slovenije v času krize,

se ni mogoče izogniti vsaj sumu, da je banka vsaj do neke mere delovala pro-ciklično in da bi lahko verjetno naredila kaj več za pridobitev likvidnosti ECB. Težko namreč razumem, da so centralne banke vrste drugih držav evro območja uspele dokaj uspešno zalivati svoje ekonomije z likvidnostjo iz ECB, za nas pa naj bi bil dostop do te iste likvidnosti tako zelo omejen.

Kako vidite možnosti za rešitev krize v Sloveniji?

Mislím, da pri nas ne bo prišlo do rešitve brez jasnega preloma na področju politične krize. Brez tega ne vidim resnih možnosti za reševanje ekonomske krize. ●

DHG že od leta 2005 deluje na področju organizacije javnih predavanj, debat in okroglih miz ter drugih kulturnih dogodkov. Je založnik dveh zbornikov in revije RAZPOTJA, ki nepretrgoma izhaja že 4. leto. V letošnjem letu je društvo pridobilo status društva v javnem interesu in je upravičeno do prejema donacij iz dohodnine.

**NAMENITE 0,5 %
DOHODNINE DHG
IN PODPRITE NAŠE
DELOVANJE.**

www.dhg.si/revija.html

O prizadeti retoriki

Komentar: Luka G. Lisjak

V filmu *The Iron Lady* upokojena britanska premierka, ki jo igra izvrstna Meryl Streep, zdravniku, ki jo pokroviteljsko sprašuje o počutju, prezirljivo zabrusi: »Ljudje ne mislijo več – čutijo ... Ena od velikih nadlog našega časa je, da nam vladajo ljudje, ki se menijo bolj za občutke kot za misli in ideje.« Po mnenju večine kritikov je film brez posebne umetniške globine – a kljub temu se ob omenjenem prizoru mnogi od njih niso mogli upreti skušnjavi, da se ne bi spustili v eksegeze o zgodovinskem pomenu thatcherizma, ki da je v imenu (neoliberalnega razumevanja) ekonomske racionalnosti usodno zapostavil pomen čustvovanja in sočutja.

Ena od odlik filma je, da prek neprisiljene, mestoma ironičnega psihološkega portreta prikaže, kako globoko je bila politika Thatcherjeve ukoreninjena v osebni izkušnji pripadnikov angleškega srednjega sloja in v pristno doživeti liberalni morali 19. stoletja, ki ni bila brez svoje notranje, skoraj prikupne veličine. S tem nazorno pokaže, da sta neoliberalizem in sodobni liberalizem – kakor ta pojem danes dojemajo v anglosaškem svetu in delu postkomunistične Evrope – sovražna bratranca, ki se borita za isto dediščino. Prav zato med člani verige, ki ju ločujejo od skupnega izvora, besno iščeta dokaze za nasprotnikovo pankrsko spočetje.

Neoliberalizem zasluži enako mero kritike kot vsak drugi liberalizem: a to nam ne bi smelo preprečiti, da pritrdimo skepticizmu Thatcherjeve do retorike čustvovanja in občutljivosti (težko je z eno samo besedo povzeti večpomensko zgoščenost angleškega feelinga), čeprav se za njim skriva dvomljiva predpostavka racionalnega subjekta.

Lady Margaret bi se bila nemara strinjala z oceno, da je zahodna družba postala zbirka preobčutljivih hipohondrov, kjer se ni mogoče obrniti, ne da bi koga užalili. Politična korektnost je dosegla klavrno zmagoslavje, ko so jo nekdanji konservativni in – recimo bobu bob – reakcionarni kritiki usmeri-

li proti njenim liberalnim staršem. V divji tekmi dokazovanja, kdo je bolj užalil čigava čustva, je prizadetost postala kronski dragulj politične argumentacije. Slovenska javna sfera je dala bogat doprinos tej obči blaznosti. Zadnjič smo na priljubljenem katoliškem portalu lahko brali, da zagovorniki pravice do splava spodbujajo, pozor!, sovražni govor do nerojenih. Virtuoznost konservativnega papagajstva politične korektnosti je tako dosegla višek absurda. Vsaj upamo. V Sloveniji je retorika preobčutljivosti in prizadetosti v zadnjih letih povsem zasenčila diskurz preračunljivega racionalizma, ki je prevladoval v devetdesetih. Eden prvih simptomov te spremembe je bil pokojni dr. Drnovšek. Dolgo smo mislili, da njegova skrivnostna molčečnost prikriva globino političnega modreca – nekateri so mu celo pripisovali nekakšno subtilno, utajeno ironijo. Ko je končno razkril svojo dušo, smo ugotovili, da smo se glede obojega motili. Danes novinarji, komentatorji in predstavniki civilne družbe tekmujejo, kdo bo bolj bravurozno izrazil svoje občutke glede javne stvari. V tem so dediči rajnega predsednika. Tudi intelektualni nivo njihovih doprinosov je na podobno visoki ravni. Mnogi od njih svojo prizadetost radi podkrepijo z izrazi, ki so do nedavnega veljali za prostaške; ti služijo kot porok njihove novoodkrte pristnosti. Ni

čudno, če javna razprava na Slovenskem vse bolj spominja na gostilniški prepir iz Mla-karjih šansonov.

Med vsemi retoričnimi orodji so ravno klevtvice najbolj kulturno posredovane, najbolj brezosebne. Kakor vsak tabu so strogo normiran družbeni konstrukt. Dopusčajo le malo prostora za osebne lingvistične inovacije; te sestojijo kvečjemu iz premeščanja sorazmerno redkih že obstoječih elementov. Delujejo kot nekakšna standardizirana zaklinjanja, popolnoma odtujena vsebini, ki jo hočejo posredovati, in dejanskim občutkom govorca.

V družbenem in političnem občevarju je pristnost kulturno posredovana drža kot vsaka druga; ima podobno vlogo kot teatralnost sogovornikov, ki na vzhodnih bazarjih barantajo za ceno. Kulturno posredovane oblike občevarja se razlikujejo le v semantičnem in argumentacijskem kodu. Njuna sprememba pomeni zamenjavo ene tradicije z drugo. V našem primeru boljše s slabšo. Opustitev tehtnega, argumentiranega intelektualnega spopada za monološko kofonijo pristnosti je podobna prehodu od sabljanja k obmetavanju z gnojem. Zdrs z višje na nižjo kulturno raven, torej.

Obema Drnovškoma, kakor ju je poznala javnost – anemičnemu birokratu in občutljivemu patriarhu poljskih cvetlic – je bila skupna brezbriznost, da ne rečem prezir do tiste človeške razsežnosti, ki jo v filmu vse-skozi poudarja železna lady: sveta idej, mišljenja. Tako pragmatičnemu cinizmu kot čustveni preobčutljivosti je namreč tuja dimenzija, ki se odpira na presečišču spekulativnega in praktičnega uma. A le od poštenega, odprtega spopada na tem polju si lahko obetamo vsaj delno razrešitev naših sedanjih zagat. ●

Poraz, ljubezen intelektualcev

Komentar: Aljoša Kravanja

Albert Hirschman, nedavno preminuli ekonomist in kultni politični teoretik, ni v svojih razmišljanjih nikoli zamudil priložnosti za sijajno anekdoto. Ko je med obiskom v Čilu poskušal dobiti številko znanca, so ga prijatelji enoglasno svarili, da je ne bo našel v telefonskem imeniku. »Tako je brezupen,« mu je pojasnil neki sociolog, »da beleži le številke umrlih ali odseljenih ljudi.« Ker tudi po daljšem poizvedovanju ni dobil nesrečne številke, se je obupani ekonomist naposled odločil preveriti zloglasni imenik – tam je na svoje presenečenje našel ime prijatelja, zavrtel številko in na drugi strani telefona kljub drugačnim napovedim zaslišal znani glas.

Na podlagi te in podobnih izkušenj je Hirschman skoval izraz *fracasomania* (iz španskega *fracaso*, »polom«), s katerim je poskušal zajeti svojevrstno obsedenost z lastnimi napakami, značilno za družbe Južne Amerike. Skupnost, ki jo prizadene ta bizar na mrzlica, ne povečuje svojih dosežkov – kar je seveda tipično za pogostejši fenomen *nacionalizma* –, temveč z nič manjšo strastjo izpostavlja svoje poraze. Neka institucija lahko v resnici funkcionira in se celo izboljšuje, kljub temu pa bodo člani skupnosti dojemali njeno delovanje kot temeljno pomanjkljivo. Še več, Hirschman je opazil, da to negodovanje nad lastnimi neuspehi ni le del folklore, popularnih naracij in šal, temveč sestavni del uradne ideologije. Z nekoliko družboslovne latovščine bi lahko *fracasomanio* opisali kot »sistem reprezentacij kolektivnega neuspeha«.

Seveda, zastavlja se vprašanje: ali Slovenija trpi za *fracasomanio*? Celovit odgovor bi zahteval več prostora, brez vsakršnega dvoma pa lahko zatrdimo, da je fiksacija na skupne neuspehe značilna vsaj za en aspekt javnega življenja: v mislih imam tipično vlogo, ki jo v javnosti igra slovenski intelektualec. Če je bila pred desetletjem Svetlana Makarovič edina *femme de lettres*, ki je v svojih javnih nastopih redno bičala hinavsko, nizkotno naravo svojih rojakov,

je v obdobju po nastopu krize udrihanje čez »Slovencljne« postalo normalna intelektualna drža.

Zdi se skorajda odveč naštevati pisce, ki so se poistovetili s to vlogo. Bolj kot njihova imena so morda pomenljive njihove diagnoze: po mnenju uglednega pravnika smo se zaradi propada očetovske avtoritete Slovenci znašli v »predojdipski« situaciji, ki jo obvladujejo *narciosoidni* »psihopati«; drugi pisec meni, da nas je tradicionalna podvrženost tujim narodom obsodila na prepirljivo, malenkostno miselnost hlapcev; tretja avtorica opozarja, da zaradi »domačijskih« družbenih vzorcev ne bomo dosegli resničnega razumevanja pravne države; skupine intelektualcev napovedujejo vzpon »slovenske različice neoliberalizma«, računalničar in politik pa dodaja, da bi bilo državo treba »resetirati«.

Intelektualec se je tako znašel v zelo specifični vlogi, ki presega golo kritiziranje ali nadzorovanje delovanja političnih funkcionarjev. Od njega se pričakuje, da bo v svojem javnem govorjenju in pisanju razkrinkal kolektivne poraze ter diagnosticiral vektor našega propada, pri čemer se bo opiral na vednost, ki jo poseduje kot strokovnjak na svojem področju. »Javna raba uma« je tako v prvi vrsti interpretacija smisla skupnega neuspeha.

Zdi se mi, da lahko to novo poslanstvo intelektualca pojasni dve pojavnosti intelektualne družabnosti, ki sta doživeli vzpon zlasti v zadnjih letih: izjemno popularnost časopisnih kolumn na eni strani ter razmah civilnih gibanj na drugi. Kolumna namreč ponudi intelektualcu-fracasomanu formo izražanja, s katero lahko sočasno s političnim (ekonomskim, družbenim) dogajanjem razvija katastrofično pripoved o tem dogajanju samem, naslovljeno natanko na »nas vse«, subjekte tega dogajanja. Civilna gibanja – spomnimo se na »Odbor za pravično in solidarno družbo«, »Gibanje odgovornih« ali »Za prostore svobode« – pa mu po drugi strani omogočajo, da v družbi somišljenikov uprizori prelom s tem procesom ter vrnitev k odgovornejšemu, uspešnejšemu upravljanju z državo.

Alberta Hirschmana ni pretirano zanimalo vprašanje, ali ima *fracasoman* nazadnje prav ali ne. Bolj ga je vznemirjala možnost, da nam *fracasomania* zamegli zmožnost trezne presoje, s katero lahko sploh ocenimo težo in resnost danega problema, saj bi v tem primeru tudi sama postala nezamisljiv del težav. Morda bi morali tudi mi stopiti korak nazaj in premisliti »strastno navezanost« na lastne neuspehe. Zastaviti bi si morali zelo elementarno vprašanje: kaj sploh pomeni pojmovati državo v analogiji z delovnim projektom, ki se lahko ponesreči ali izjalovi? Ali iz tega sledi, da mora vsaka generacija državljanov postopno izvrševati načrt slovenske državnosti, kot so si ga predstavljali demiurgi-očetje samostojne države ali *hommes et femmes de lettres* iz konca prejšnjega stoletja?

In ali ni to prepričanje v temeljnem neskladju z našo politično senzibilnostjo? ●

Prikazen hodi po Italiji

Francesco Condello

Na februarskih volitvah v Italiji so si vstop v parlament izborile štiri liste. Trideset odstotkov (skoraj 3 milijone glasov manj v primerjavi z letom 2008) je prejela levosredinska koalicija pod vodstvom Demokratske stranke (*Partito Democratico*, PD), ki je bila tako prepričana o svoji zmagi, da je skorajda pozabila voditi volilno kampanjo in tako na koncu malodane izgubila volitve. Devetindvajset odstotkov (več kot 6 milijonov glasov manj kot leta 2008) je dobila desnoredinska koalicija pod vodstvom Silvia Berlusconija, ki je vse bolj zaseden z iskanjem izhoda iz sodnih zagat, zaradi katerih trenutno tvega zaporno kazen že v treh različnih sodnih postopkih. Deset odstotkov si je priborila lista odhajajočega premiera Montija, ki je v poldrugem letu od odrešenika domovine postal najbolj osovraženi človek v Italiji. S 25 odstotki je v parlament vstopilo Gibanje 5 zvezdic (*Movimento 5 Stelle*, M5S), ki ga je ustanovil komik Beppe Grillo, in postalo prva največja stranka (po številu glasov) v poslanski zbornici in druga v senatu.

Kontroverzno, obrekovano in poveličevano Gibanje 5 zvezdic je tako edini resnični zmagovalec volitev: gre za politično silo, ki hkrati vzbuja zaskrbljenost in navdušenost ter predstavlja novost v zgodovini italijanske in morda celo evropske politike. V prispevku bomo skušali opisati gibanje, njegov nastanek, ideologijo in organiziranost. Pri tem bomo seveda začeli pri njegovem ustanovitelju in nespornem vodji.

Ustanovitelj

Genovežan Beppe Grillo je svojo kariero pričel v sedemdesetih letih kot *stand-up* komik in postal izredno prepoznaven ter priljubljen med italijansko publiko. Njegovi monologi so sčasoma dobivali vse bolj politično vsebino, dokler leta 1986 ni bil izgnan iz nacionalne televizije, kamor se ni smel več vrniti (izjema sta bila le dva večera v devetdesetih letih, ko je *Rai 1* predvajala njegov *Beppe Grillo Show*; oba dela sta skupno dosegla gledanost kar petnajstih milijonov gledalcev). Razlog za to cenzuro je bil dovtip na račun takratnega glavnega tajnika Socialistične stranke Bettina Craxija – najvplivnejšega politika tistega časa in političnega botra Silvija Berlusconija – ki je kmalu zatem v začetku devetdesetih let pobegnil v Tunizijo (kjer je ostal do smrti), da bi se izognil priprtju zaradi obsodb korupcije v okviru korupcijskega škandala, znanega kot *Tangentopoli* (ene največjih afer v celotni zgodovini Italije).

Od tedaj, torej od devetdesetih let dalje, je Grillova kariera doživela temeljito spremembo, v katero je bil sprva prisiljen,

nato pa ji je zavestno sledil. Nastopal je le še v gledališčih, v recitalih z izrazito politično vsebino in s posebnim poudarkom na okoljevarstvenih temah (od reciklaže smeti do obnovljivih virov energije), s čimer si je pridobil številčno in zvesto publiko. Leta 1998 je pričel sodelovati s satelitskim televizijskim kanalom *Tele+*, za katerega je tri leta zapored na silvestrovo pripravil »govor človeštvu« (*Discorso all'umanità*), parodijo na tradicionalni novoletni govor predsednika republike. Sodelovanje z mrežo *Tele+* je prekinil leta 2002 v znak protesta proti prevzemu kanala s strani spornega avstralskega medijskega mogotca Ruperta Murdocha.

Um v ozadju

Po tem, ko je prebral nekaj njegovih člankov, je Grillo leta 2004 navezal stik z milanskim menedžerjem Gianrobertom Casaleggiom, direktorjem podjetja *Casaleggio Associati*, pomembne medijske družbe, ki se je ukvarjala s strategijami internetne promocije in je tedaj upravljala blog nekdanjega javnega tožilca Antonia Di Pietra. Casaleggiova vizija sedanosti in predvsem prihodnosti je očitno nastala pod vplivom teorij internetnih pionirjev, kot sta Američana Bush in Engelbart, Norvežan Nelson ali Anglež Berners-Lee: spletno omrežje, ki omogoča povezovanje vseh posameznikov in prosto deljenje vseh vsebin, omogoča oblikovanje nove vrste družbe, decentralizirane in participativne, ter vznik novega tipa literature, ki je dojeta kot neskončni in nenehno obnavljajoči se vir sporočil. Ta, mestoma

© Luca Perino

utopistična vizija (glede tega je zgovoren dokumentarni film *Gaja: prihodnost politike* v produkciji družbe *Casaleggio Associati*, ki za leto 2054 napoveduje nastop planetarne supervlade, ki bo delovala po principu neposredne demokracije brez posredovanja političnih strank) je prevzela Grilla, ki je do tedaj v svojih političnih stališčih gojil močna protitehnološka nagnjenja (v nekem znamenitem nastopu je celo na odru s kolom razbil osebni računalnik). Iz srečanja med Grillom in Casaleggiom je januarja 2005 nastal blog *beppegrillo.it*, eden prvih uspešnejših blogov v Italiji; po njegovi zaslugi se je genovežanski komik še istega leta uvrstil na seznam najvplivnejših Evropejcev, ki ga objavlja revija *Time*.

Blog

V naslednjih letih je blog *beppegrillo.it* odprl vrata številnim sodelavcem (prek videoposnetkov, predavanj in konferenc najrazličnejših strokovnjakov in intelektualcev) in sprožil celo vrsto najrazličnejših pobud: od predloga predsedniku republike za odpoklic italijanskih vojakov iz Iraka, do zbiranja sredstev za nakup elektronskega mikroskopa za raziskave o nanodelcih, ki jih v zrak izpuščajo naprave za sežiganje smeti, do poziva k

odstopu guvernerja Italijanske centralne banke Antonia Fazio (zaradi njegove vpletenosti v finančni škandal, znan pod imenom *bancopoli*), do boja za ukinitvev stroškov polnjenja mobilnih telefonov. V luči komikovega kasnejšega političnega udejstvovanja je bila posebej pomembna pobuda *shareholding* (ki je propadla zaradi manjšega birokratskega zapleta), v kateri je Grillo pozval male delničarje družbe *Telecom Italia* (podjetja, ki je prepolovilo svojo vrednost zaradi spornih politik njegovega vodstva), naj ga imenujejo kot svojega skupnega zastopnika in mu tako omogočijo, da bi na skupščini delničarjev imel dovolj glasov za razpustitev upravnega odbora.

Poleg tega je Grillo julija 2005 sledilcem bloga predlagal, naj se organizirajo na lokalni ravni prek socialnega omrežja *Meetup* (metoda, ki je bila prvič preizkušena l. 2003 na primarnih volitvah ameriške Demokratske stranke). Tako je nastalo več kot tristo meetup skupin (nekatero od njih na tujem), ki jim je komik omogočil posebno promocijo v svojih predstavah. V naslednjih dveh letih so te skupine, poimenovane Prijatelji Beppeja Grilla (*Amici di Beppe Grillo*), na različnih lokalnih in nacionalnih srečanjih pričela oblikovati nekatere programske točke, s poudarkom na državljanski participaciji »od spodaj«

Gibanje pet zvezdic že v svojem programu zavrača sklepanje kakršnihkoli koalicij z drugimi strankami, za katere želi, da izumrejo (s tem tudi kaže vztrajanje pri svoji »drugačnosti«: gre za gibanje in ne za stranko).

(zlasti prek referendumskih pobud) ter na zaščiti skupnih in javnih dobrin.

V-Day

Do preobrata je prišlo septembra 2007 v Bologni z množično prireditvijo, imenovano *Vaffanculo Day* (*vaffanculo* je priljubljen italijanski vulgarnizem, ki bi ga lahko grobo prevedli kot »odjebi«, op. prev.) ali na kratko tudi *V-Day*, v analogiji z *D-Day*, zavezniškimi izkrcanjem med drugo svetovno vojno ter s filmom *V for Vendetta*. Prireditev je služila kot promocija za zbiranje podpisov za vložitev državljanske zakonske pobude, po kateri naj bi kandidatom, obsojenim za kazniva dejanja, preprečili kandidacijo v parlament. Pobuda je predvidevala še uvedbo preferenčnega glasu ter omejitev poslanskega mandata na dva zaporedna sklica. Sprejetje takšnega zakona bi pomenilo, da bi se moralo več kot 300 poslancev (tretjina vseh predstavnikov v obeh domovih parlamenta) posloviti od svojih sedežev. Ob podpori številnih vplivnih intelektualcev (med njimi Nobelovskega nagajenca za književnost Daria Foja, kantavtorja Adriana Celentana in novinarja Marca Travaglia) je pobudo podpisalo več kot 300 tisoč državljanov, kar je več kot sedemkrat več kot je potrebno za njeno vložitev in začetek zakonodajnega postopka. Kljub temu se uradna politika zanjo ni zmenila, mediji (tako tiskani kot televizijski) pa so jo ostro kritizirali ter komika obtožili prostaškosti in populizma. Ravno ob tej priložnosti so časopisi različnih usmeritev (od dnevnika *La Repubblica*, ki je blizu levosredinski Demokratični stranki, do časnikov *Libero* in *Il Giornale*, ki sta v Berlusconijevi lasti) Grillovo gibanje začeli opredeljevati s pojmom »antipolitika«. Grillo je takšno opredelitev zavrnil in antipolitiki obtožil svoje tožnike, rekoč, da mora politika delovati v dobro državljanov, politiki pa so uslužbenci državljanov: mi nismo proti politiki, je zatrdil komik, temveč proti italijanskim politikom.

Drugi *V-Day* se je odvil nekaj mesecev kasneje, aprila 2008, v Turinu, na temo svobode informacij. Tokrat so zbirali podpise za tri referendume: za ukinitvev javnega financiranja časopisov (ki strankam omogoča nadzorovanje informacij), proti novinarski zbornici (javni ustanovi, v katero se je potrebno včlaniti za

opravljanje novinarskega poklica) in proti t. i. Gasparrijevemu zakonu (pod tem imenom je znana zloglasna reforma radio-televizijskega sistema, ki jo je sprejela Berlusconijska vlada). Zbranih je bilo skoraj milijon in pol podpisov, vendar pristojne institucije tudi te pobude niso upoštevale.

Med obema *V*-dnevoma je blog *beppegrillo.it* odprl prostor, namenjen državljanskim listam, ki bi želele podpreti program, ki se je rojeval v *meetup* skupinah. Blog je tako vstopil v aktivno politiko in Grillo je na njem pričel redno objavljati politična sporočila.

Politična dejavnost

Leta 2008 so Prijatelji Beppeja Grilla nastopili na lokalnih volitvah na Siciliji, v Rimu in v Trevisu (mestu v severovzhodni Italiji, op. prev.). Prejeli so med dva in tri odstotke glasov in uspeli doseči izvolitev enega mestnega svetnika.

Marca 2009 (v letu, ko je revija *Forbes* Grilla uvrstila na sedmo mesto med svetovnimi spletnimi zvezdniki in ko je Nobelov nagajenec za ekonomijo Joseph Stiglitz izrazil zanimanje za njegov blog in politično izkušnjo državljanskih list), se je v Firencah odvilo prvo vsedržavno srečanje Državljanskih list s petimi zvezdicami (jasna aluzija na zvezdice, ki se uporabljajo za ocenjevanje v gostinstvu). Na zborovanju so oblikovali Florentinsko listino (*Carta di Firenze*), dokument z dvanajstimi skupnimi točkami iz programov različnih državljanskih list (v njej prevladujejo okoljevarstvene teme). Na podlagi tega programa se je Gibanje petih zvezdic udeležilo lokalnih volitev leta 2009 in dobilo 23 občinskih svetnikov (predvsem v deželah osrednje Italije, ki sicer veljajo za zgodovinske trdnjave leve). Gibanje se je udeležilo tudi volitev v Evropski parlament, ki potekajo istočasno, in doseglo izvolitev dveh poslancev.

Kot odgovor na vztrajno brezbriznost političnih strank in neprestanih kritik s strani medijev, se je Grillo istega leta odločil, da vložijo svojo kandidacijo na primarnih volitvah, ki potekajo v Demokratični stranki, vodilni politični sili italijanske leve sredine. Ko je bila njegova kandidatura zavrnjena, se je Grillo obrnil neposredno na vodstvo Demokratične stranke in jim ponudil, naj si prisvojijo program, ki je nastajal na blogu, in postanejo

predstavniki tisočih ljudi, ki so se podpisovali pod pobude Petih zvezdic. Tudi ta poskus je ostal brez odziva in žalostno je zaslovela izjava, ki jo je ob tej priložnosti izrekel turinski župan Piero Fassino, vodilni član Demokratske stranke: »Če se Grillo hoče iti politiko, naj ustanovi stranko, kandidira na volitvah in potem bomo videli, koliko glasov bo dobil.«

Gibanje pet zvezdic

Devetega septembra 2009 je bila najavljena ustanovitev Vsedravnega gibanja s petimi zvezdicami. Mesec kasneje sta Grillo in Casaleggio (s politično retoriko, ki niha med navduševanjem nad Obamo in zgledovanjem po piratskem gibanju) v Milanu predstavila program gibanja (120 točk v 7. tematskih sklopih), ki se navdihuje v Florentinski listini. Program sta objavila tudi na blogu skupaj s pozivom o razpravi in izboljšanju njegove vsebine, saj je, kot piše v pozivu, »utopističen in torej izvedljiv«. Osrednji del programa (ki ga je spremljal »ne-statut«, neke vrste notranji pravilnik) so predstavljali paradni konji gibanja, kot so: varstvo okolja in javnega dobrega ter predvsem prepričanje, da mora biti politik državljan, ki se za določen, omejen čas posveča izključno upravljanju skupnega dobrega in to v popolni transparentnosti (zasedanja, ki jih je mogoče v živo spremljati prek interneta, javno dostopni življenjepisi in postopki imenovanja, vsakomur dostopni podatki o osebnih stroških ipd.); prav tako naj bi se politični predstavniki odpovedali vsem oblikam privilegijev (vsi izvoljeni predstavniki Gibanja se tako odpovejo povračilu stroškov za volilno kampanjo; poleg tega zadržijo le 30 odstotkov poslanske ali odborniške plače, razliko pa vrnejo državi). Gibanje se ni opredelilo niti kot levo niti kot desno, temveč »onkraj« obeh kategorij.

Gibanje 5 zvezdic se je nato udeležilo vseh naslednjih volitev. Na deželni in občinskih volitvah leta 2010 je predstavilo kandidate v petih od trinajstih dežel in pridobilo dva svetnika v Emiliji - Romanji (največjem volilnem bazenu Demokratske stranke), prav tako dva svetnika v Piemontu (kjer je Grillo že dolgo podpiral boj proti gradnji hitre železnice na relaciji Turin-Lyon) in še 8 občinskih svetnikov v severni Italiji (kjer se je napajalo tudi iz prebeglih glasov iz Severne lige). Na lokalnih volitvah l. 2011 so si »črički« (Grillo v italijanščini pomeni čriček, op. prev.) izborili predstavnštvo v 28. občinskih svetih in v nekaterih predelih osrednje Italije in v Piemontu presegle 10 odstotkov glasov.

Istočasno so se začele pojavljati težave znotraj gibanja. Na začetku l. 2012 je občinski svetnik iz gibanja »čričkov« Valentino

Tavolazzi organiziral alternativno srečanje z delom aktivistov, na katerem so skušali organizirati nekakšno frakcijo znotraj gibanja. Grillo mu je nato z objavo na blogu prepovedal uporabo simbola gibanja (ki sta ga, to velja poudariti, registrirala in zaščitila Grillo in Casaleggio ter lahko po pravilniku gibanja enostransko odrečeta njegovo uporabo komurkoli) in ga obtožil karierizma, da ni razumel duha gibanja ter da je prekršil ne-statut; istočasno je pozval vse, ki se ne strinjajo z njim, naj zapustijo gibanje. Dogodek je sprožil val kritik do gibanja v smislu: ali v njem obstaja dejanska notranja demokracija? O tem so vneto razpravljale vse italijanske pogovorne oddaje, ki pa se jih »črički« ne udeležujejo in raje komunicirajo prek spleta. Polemike pa niso negativno vplivale na volilne rezultate, nasprotno: na občinskih volitvah leta 2012 je M5S pridobilo 4 župane (med drugim v Parmi, kjer se je prejšnja občinska uprava zapletla v korupcijski škandal in zapustila bankrotirano mestno blagajno) ter se v osrednji in severni Italiji ustalila med 8 in 17 odstotki glasov, z največjimi uspehi v velikih mestih (14 odstotkov v Genovi, nekdam »rdečem« mestu).

Največja italijanska stranka

Predvolilno kampanjo za sicilske regionalne volitve (Sicilija je avtonomna dežela z lastnim parlamentom) je zaključil sam Grillo tako, da je na otok priplaval prek mesinske ožine – kot parodija na velike diktatorje, kot sta bila Benito Mussolini in Mao Zedong. Stranka je pridobila 15 od 90 sedežev v deželni skupščini in s 15 odstotki glasov postala največja stranka na Siciliji (četudi ji ni uspelo doseči izvolitev deželnega predsednika iz svojih vrst).

Na predvečer sicilskih volitev je Grillo na blogu objavil pravila za sestavo volilnih list za prihajajoče parlamentarne volitve, ki so bile predvidene za prihajajoči februar. Nanje so smeli biti uvrščeni le privrženci gibanja, ki so že kandidirali na katerih od prejšnjih volitev in niso bili izvoljeni. Mesec dni kasneje, novembra 2012, je 20 tisoč članov gibanja prek spleta izbiralo svoje kandidate. Odločitev, da se zmanjša in omeji bazo volilnih upravičencev na primarnih volitvah, je izdajala določeno nervozno med vodstvom gibanja; še dva lokalna predstavnika, Giovanni Favia in Federica Salsi, sta bila izključena na podlagi podobnih obtožb, ki jih je bil pred njima deležen Tavolazzi. Grillo in Casaleggio sta se dobro zavedala, da stranka še ni dovolj zrela in da morda ne bi zdržala pritiskov, ki bi jih bila deležna ob morebitnem vstopu v parlament. Bala sta se tudi, da bi se vanjo infiltrirali zunanji agenti, ki bi vplivali na potek

volilne kampanje. Vse to se je dogajalo pod hudim udarom medijev, ki so gibanje, in še zlasti njegova voditelja, skoraj dnevno napadali z že znanimi obtožbami o antipolitičnosti, populizmu, prostaštvu ter celo fašizmu. Tedaj je na spletu namreč krožil posnetek kratkega pogovora med Grillo in predstavnikom skrajno desničarskega združenja *Casa Pound*,¹ v katerem je komik, ki se je sicer opredelil kot antifašist, zatrjeval, da gibanje ne zapira vrat nobenemu državljanu – niti fašistom –, če le zadostujejo pogojem, ki so podani v ne-statutu: da imajo torej potrdilo o nekaznovanosti, da niso člani nobene stranke ter da sprejemajo program gibanja.

V tem času se je Grillo v dolgi volilni kampanji (sugestivno imenovani *Tsunami Tour*), v kateri je obkrožil celoten italijanski polotok, opozarjal, da je država na robu obupa in si želi alternative preživeli politični eliti, ki je v celoti (četudi z različnimi deleži krivde) odgovorna za krizno situacijo, ki pretresa državo. Komik je večkrat poudaril, da je zasluga Petih zvezdic ravno v tem, da so uspeli ljudski gnev kanalizirati in organizirati znotraj demokratičnih institucij in tako preprečili vznik ekstremističnih gibanj, ki so se pojavila v drugih evropskih državah (o čemer govori volilni uspeh neonacistične stranke Zlata zora v Grčiji).

In kaj zdaj?

Uspeh Petih zvezdic na parlamentarnih volitvah februarja letos, ki smo ga opisali na začetku prispevka, ima v končni fazi zelo enostavno razlago. Najprej je tu element novosti. Starim, uveljavljenim in že stokrat vidnim obrazom »profesionalnih« politikov, ki jih velik del prebivalstva vidi kot prave krivce za krizo, v kateri se je znašla država, je gibanje namreč postavilo nasproti nove oblike: »normalne«, običajne, mlade in kompetentne posameznike, med katerimi je veliko žensk, univerzitetnih diplomantov ter mlajših od 40 let (v vseh treh kategorijah ima Gibanje pet zvezdic daleč najvišji delež v celotni zgodovini Italije). Drugi element je nepopustljiva brezkompromisnost: Gibanje pet zvezdic že v svojem programu zavrača sklepanje kakršnihkoli koalicij z drugimi strankami, za katere želi, da izumrejo (s tem tudi kaže vztrajanje pri svoji »drugačnosti«: gre za gibanje in ne za stranko). Nazadnje pa je tu še močna prisotnost na terenu: vsi kandidati so izvoljeni v občinah, v katerih

že leta tudi dejansko prebivajo in kjer aktivno delujejo v lokalni politiki. Zato dobro, na lastni koži poznajo specifične probleme svojih krajev. Poleg tega je, kot smo videli, Beppe Grillo že dolga leta osebnost z velikim javnim ugledom med širokimi sloji prebivalstva, kar mu omogoča, da opravlja vlogo katalizatorja in megafona celotnega gibanja. Ne smemo zanemariti tudi njegovega osebnega angažmaja v mnogih odmevnih političnih bitkah, ki potekajo na lokalnem nivoju po Italiji: od že omenjenega protestnega gibanja proti izgradnji predorov hitre železnice v Piemontu, do bojev železarniških delavcev v Apuliji in premogovniških rudarjev na južni Sardiniji. Gre za vprašanja, za katera se ni zavzela nobena druga večja politična sila. »Črički« so zdaj pred težavno nalogo, da ne razočarajo milijonov Italijanov, ki so vanje vložili lastne upe, ter da istočasno vodijo politično igro v situaciji brezvladja, v kateri so postali možni jeziček na tehtnici med tradicionalnimi političnimi strankami, ki so morda res stare in na robu izumrtja, a vsekakor bolj večje dinamike boja za oblast.

Možno konstruktivno rešitev iz nastale zagate lahko kaže precedens na Siciliji, kjer skupščinski poslanci Gibanja pet zvezdic nudijo zunanjo podporo levosredinski vladi demokrata Rosaria Crocette, tako da podpirajo vse predloge vladne koalicije, ki se skladajo s programskimi točkami Gibanja. Istočasno pa lahko opazamo, da so se nekatere teme, kot so nižanje stroškov delovanja političnih institucij, nižanje proračunskih izdatkov za vojsko, prepoved izvolitve obsojencev, državljanska participacija, prisotnost političnih gibanj in predstavnikov na terenu, vrnile v središče politične pozornosti (celo Berlusconi je poskušal slediti temu trendu), kar lahko nedvomno pozdravimo kot pozitivno posledico novosti, ki jo predstavlja Gibanje pet zvezdic. Medtem ko pišem ta prispevek, vlada še ni oblikovana niti ni mogoče napovedati, ali bo parlament sploh lahko nadaljeval delo v tem sklicu ali bodo potrebne nove predčasne volitve. V vsakem primeru pa bo sedanji trenutek, ko globoka kriza ogroža stabilnost celotne Evrope, nedvomno privedel do globokih sprememb. Ali bodo to spremembe na bolje ali na slabše, bo pokazala zgodovina. ●

Prevod: Marijana Koren, Luka G. Lisjak

¹ *Casa Pound* je italijansko radikalno desničarsko gibanje, ki je nastalo iz istoimenskega rimskega skvota, nastalega l. 2003. Navezuje se predvsem na kulturno in socialno interpretacijo fašizma ter v svojem delovanju v veliki meri posnema podobna združenja radikalne leve in svojo ideologijo gradi predvsem na kritiki potrošništva, internacionalizma, globalizacije in finančnega kapitalizma. Imenovana je po ameriškem pesniku Ezri Poundu. Op. prev.

Velikan za v sprotno opombo

Aleš Maver

Ob slovesu papeža Benedikta XVI. si je dobro priklicati v spomin njegove besede z zadnje generalne avdience 27. februarja letos, ko je govoril o popolni odpovedi zasebnosti, ki naj bi jo rimski škof sprejel skupaj s svojo službo. Te besede bi se dalo zlahka razumeti tudi v luči zgodovinske umestitve njegovega papeževanja. Že ko je bil 19. aprila 2005 izvoljen, je bilo jasno, da bo njegov pontifikat v vsakem primeru ostal v senci »velikega papeža«, kakor ga je tisti dan sam imenoval, namreč Janeza Pavla II. Da bo za cerkveno zgodovino Benedikt XVI. papež, o katerem bo lahko radovedni bralec v učbenikih bral samo v opombi pod črto. Presenetljiv zasuk je sicer prineslo prav zadnje dejanje Josepha Aloisa Ratzingerja, njegov odstop. S tem je nenadoma postal zanimiv.

A niti omenjeno presenečenje domala nikomur ne preprečuje, da ne bi Benediktovih osmih let razglašal za nič več in nič manj kot za sklepne akorde *Wojtyłove dobe*, ki naj bi se končala šele z izvolitvijo Argentinca Bergoglia za 266. rimskega škofa. Ganljiva Ratzingerjeva lojalnost do znanca z drugega vatičanskega cerkvenega zbora je bila tudi na omenjeni točki skoraj brezmejnja. Ni se upiral poudarjanju kontinuitete med svojim in prejšnjim pontifikatom, niti ni dal jasno vedeti, da bi se mu zdelo krivično, ko so okruški nasledih zgrešenih odločitev »velikega papeža« drug za

drugim zadevali njega. Pravzaprav se je brez večjih zadržkov že veliko prej sprijaznil z vlogo grdega ali vsaj mrkega obraza dolgoletnega Poljakovega krmarjenja Petrove barke. Janezu Pavlu II. so pripadale množice na stadionih in aplavzi za »zgodovinske« simbolične geste ter za zgodovinsko zmago nad komunizmom, njegov »pes čuvaj«, kardinal Ratzinger, pa je žel jedko kritiko za utrjevanje vloge Katoliške cerkve kot svetovne moralne policije v tako centralizirani in nepopustljivi obliki, kot je bila v zgodovini malokdaj vidna. In možna. Enačba je bila preprosta: dobri, očetovski rimski škof

je imel malo ali nič skupnega s tistim, kar je zganjala kongregacija za verski nauk pod Ratzingerjevim vodstvom. Pontifikat Benedikta XVI. ne vzbuja le dvomov, ali je res šlo za kontinuiteto s predhodnikovim, pač pa za nazaj postavlja pod vprašaj celo to, skoraj na raven aksioma povzdignjeno mnenje. Vsekakor neizpodbitno drži, da se je kardinal Ratzinger praktično od prve minute odpovedal vsakršnemu tekmovanju s predhodnikom. Odločitev zdravega razuma, bo marsikdo rekel, saj je bilo vseskozi jasno, da bavarski teolog nima karizme poljskega amaterskega igralca. Prav tako

ni bilo samo enkrat očitno, kako zelo Benedikta XVI. bremeni celo vljudnostno ohranjanje predhodnikovih inovacij. Dobro se še spominjamo njegovega prvega božiča in voščila mestu in svetu, ko je mukoma in z vidno nejevoljo zdrdral praznična sporočila v najpomembnejših jezikih, kar je Janez Pavel II. počel s tolikšnim navdušenjem in ljubeznijo; leta 2005 slovenščine sicer (še) ni bilo med njimi.

Konec lova na rekorde

Vnaprejšnja odpoved prizadevanju za vsesplošno priljubljenost, ki je predhodnika skupaj z rastočo naklonjenostjo do njegove vse izrazitejše podobe »trpečega Gospodovega služabnika« v zadnjem desetletju papeževanja v veliki meri obvarovala javne kritike, pa ni imela samo slabih posledic. Res je, Benedikt XVI. je bil ob skoraj vsaki svoji pomembnejši potezi deležen tako rekoč do poroga stopnjevanega in glasno izraženega negodovanja znotraj in zunaj Katoliške cerkve, kar se od reformacijskih časov papežem ni pogosto dogajalo v tem obsegu. Dejstvo, da Petrov naslednik prenese kritiko, Cerkev pa se ne zamaje v temeljih, je kajpak dobra popotnica za prihodnost, drugo vprašanje pa je, ali je bil naslovnik v vseh primerih pravi in ustrezen. Toda, kot rečeno, stvar ima svojo sončno plat. Osvobojen pehanja za naklonjenostjo in neobremenjen z vse bolj nesmiselnim predhodnikovim lovom na rekorde, je lahko nemški papež zaoral tam, kjer se je Janez Pavel II. dela samo pritaknil; včasih niti tega ne. Zato je bilanca njegovega pontifikata osem let po smrti videti bolj dvoumna kot leta 2005. Velikim zunanjim uspehom je stalo nasproti drugačno stanje znotraj Cerkve same: sekularizacija v zahodnem svetu se nadaljuje z ne-

zmanjšano močjo, pravzaprav je v drugi polovici Wojtyłovega mandata doživela celo pomembne pospeške, razumevanje službe rimskega škofa kot svetovnega moralnega policaja pa, kot rečeno, ni bilo niti posrečeno niti ni moglo biti posebej verodostojno. Celó osebná priljubljenost Janeza Pavla II. ni mogla preprečiti, da so se mladenke in mladeniči, ki so mu bili pripravljene navdušeno vzklikati na stadionih, ob njegovih modrovanjih o predzakonski spolnosti in kontracepciji nasmihali. Ali vsaj dremali.

Benediktova prva zasluga je, da je, skupaj z odpovedjo lovu na rekorde, precej omilil osredotočenost na spolno moraló kot glavno cerkveno »bojišče«. Zaradi lojalnosti do Janeza Pavla II. tega sicer ni nikoli izpeljal v obliki dramatičnega reza, je pa bil premik težišča vendarle jasen. Strokovnjak za »relativizem« je pač dobro vedel, da je ravno spolna moralá eden najbolj spolzkih terenov za Cerkev in z nediferencirano obravnavo različnih pojavov pravo gojišče moralnega relativizma, kar dokazujejo dramatična sesutja katoliške identitete nekaterih tradicionalnih trdnjav katolištva, kot sta recimo južna Nizozemska ali kanadski Québec. V pogovoru z novinarjem Petrom Seewaldom je nakazal možnost, da bi se lahko odmaknil od rigidnega sveta okrožnice *Humanae vitae*, glede katere je imel pomisleke že kot mlad teolog, in ki pripada zmedenemu in cikcakastemu pontifikatu Pavla VI., kar je močno vznemirilo ne tako maloštevilne katoličane, ki so si prav jasno in enoznačno katoliško spolno moraló izbrali za torišče svojega katoliškega univerzuma, a je nedvomno šlo za korak v pravo smer.

V zvezi s tem blagim zasukom je drugi, po katerem si bomo, poleg odstopa, dolgoročno najbolj zapomnili bavarskega

pontifeksa. Zlobneži bodo sicer zatrdili, da ni imel izbire. Spolni škandali cerkve, ki jih je še Janez Pavel II. bodisi zanikal bodisi ni jemal dovolj resno, so priplaval na površje v tolikšnjem obsegu, da jih ni bilo več mogoče ignorirati, pomesti pod preprogo ali spraviti v arhiv. To pa še ne pomeni, da gre, kot se je za trenutek zadelo ob zapletanju strahotne irske drame, za problem Benedikta XVI. Gre za precej starejšo in precej globljo stvar. In bivši papež je bil tisti, ki je bil pripravljen o njej jasno spregovoriti. Seveda ni bil povsem dosleden, niti ni mogel iti čisto do konca, kot kaže sramotna velikonočna scena leta 2010 z napadom kardinala Sodana, enega glavnih akterjev prejšnjega pontifikata, na medije kot domnevne krivce za napihovanje obrobnega dogajanja. Tema je še preprosto premalo časa na mizi. Vse bolj je namreč jasno, da so spolni prestopki duhovščine tisto, kar so za slovensko povojno politično mitologijo zunajsodni poboji. Tudi soočanje z njimi poteka po povsem enakih tirnicah. Najprej so bili dolgo deležni popolnega zanikanja, potem so bili obravnavani kot obžalovanja vredni, a obrobni ekscesi izprijenih, z duhom ustanove povsem skreganih posameznikov. Po Benediktovi zaslugi je vodstvo Cerkve sedaj nekako v tretji fazi: spolni prestopki naj bi bili izjemno škodljiv in razvejan pojav, ki pa kljub vsemu nima zveze z bistvenimi usmeritvami Cerkve. Nakazuje se celo že četrta, v kateri se bo prejkone pokazalo, da cerkvena obsesija s spolno moraló nikakor ni nedolžna pri tolikšnjem razbohotenju stranpoti. Ratzinger tudi zaradi svoje starosti ni naredil odločilnega premika k tej četrti fazi, čeprav je z odpovedjo obešanju spolne morale na veliki zvon nakazal, kam naj bi vodili prihodnji koraki. Je pa prekinil s prakso

omalovaževanja resnosti težave in hkrati z demonstrativnim nagrajevanjem »prestopnikov«, kar dobro poznamo iz slovenskih homatij s povojnimi dogodki in kar je v več primerih počel še Janez Pavel II., recimo takrat, ko je enega prvih javno razkrinkanih grešnikov na področju pometanja spolnih škandalov pod preprogo, bostonskega kardinala Bernarda Lawa, sicer razrešil nadškofovske službe, a ga je sočasno povišal v nadduhovnika rimske bazilike Marije Velike (Benedikt XVI. je z isto častjo ovenčal Santosa Abri-la y Castellója, ki v kalvariji Cerkve na Slovenskem sicer verjetno ni povsem nad vsakršno grajo).

Končno je Benedikt z odločnim in hitrim dramatičnim posegom proti, pri Janezu Pavlu II. izjemno čislanim, Kristusovim legionarjem in njihovem demonskem voditelju Macielu jasno pokazal, da vojaška strumnost in domnevno neoporečni protikomunizem ter papirnata zvestoba rimskemu sedežu ne moreta biti izgovor za brutalno lomastenje po najosnovnejših načelih, na katerih Cerkve sploh stoji, predvsem pa ne za široko razpredeno dvoličnost kot osnovo »katoliškega« obstoja. V tem smislu je Ratzingerjevih osem let pomembna prelomnica.

Koncilska zapuščina

Naslednja tema, ki ga je zaposlovala že od šestdesetih let, je vprašanje drugega vatikanskega koncila in njegove umestitve v cerkveno zgodovino in sedanjost. Čeprav ga je kot poglavitni sodelavec kölnskega nadškofa pomembno sooblikoval, je sčasoma vse težje opazoval revolucionarni zanos nekaterih »koncilskih očetov« in njihovih dejanskih in namišljenih sopotnikov, v katerem ni bilo prostora ne za izročilo ne za vsaj senco za-vesti o tem, da koncil kljub svoji časovni

bližini pač ni bil edini, marveč eden od dvaindvajsetih. Še več, zdi se, da z drugim vatikanskim cerkvenim zborom povezani revolucionarni patos pri nekaterih z leti celo narašča, še toliko bolj, ker je bolj ali manj jasno, da je revolucija spodletela, požrla marsikaterega svojega otroka in, kot je v takih primerih običajno, z nekaj ljuljke sežgala precej pšenice. Če kje, potem nosi pontifikat Janeza Pavla II. izrazit pečat prefekta Ratzingerja prav na področju odmikanja od dojemanja koncila kot revolucije in začetkov popravljanja v revoluciji nastale škode. Vendar je bil Wojtyła v svojem tovrstnem delovanju, ki je bilo sicer ključnega pomena, omejen s svojo popularnostjo in z željo, da bi jo ohranil. To pa, ob številnih potezah v pravo smer, ni dopuščalo kakšne jasnejše razmejitve med koncilom kot dobrodošlo nadgradnjo izročila in koncilom kot revolucijo, saj je zmagovita »revolucionarna« stran malikovanje svojega »dogodka« vsilila v vse pore cerkvenega življenja – in kdorkoli v Cervki da kaj nase, se plačilu tega obola ne more izogniti niti danes.

Ker je Benedikt, kakor povedano, moral čez prizadevanje za priljubljenost že zgodaj narediti križ, je imel bolj proste roke. In je marsikaj tudi teološko, ne le praktično, postavil na pravo mesto. Zato je lahko predkoncilsko liturgično dediščino, ki ji je zaradi intenzivnega preganjanja pod Pavlom VI. grozilo počasno izginotje, iztrgal iz rok »nerodnih evropskih reakcionarjev«, kot je Pijevo bratovščino slikovito imenoval neki ameriški portal, in ukinit njeno povezovanje zavračanjem nespornih koncilskih pridobitev. S tem ni le rešil tradicionalističnega gibanja, ki je trenutno eden izmed bolj živih delov Cerkve, pred nepotrebnim in na dolgi rok neznosnim, s tridentinsko

liturgijo le od daleč povezanim bremenom, marveč je pokazal, da prav Bugnijnjeva neizmerna liturgična kreativnost po koncilu z vso silo zastavlja vprašanje, kdo je pravzaprav razumel avtentični duh zadnjega cerkvenega zbora in kdo ga ni. Žal niti na tem področju ni prišlo do najpomembnejšega in sklepnega dejanja, polne institucionalne integracije reprezentativne tradicionalistične skupnosti v Katoliško cerkev. Za to nosijo s svojo rigidnostjo odgovornost predvsem tradicionalisti sami, saj se ne zmorejo posloviti od enačbe, da je treba zaradi redkih pomanjkljivosti pod vprašaj postaviti temeljne koncilске dokumente kot take. To bo dolgoročno verjetno voda na mlin koncilskih »revolucionarjev«.

In tako se nam Benediktov pontifikat dejansko kaže kot torzo. Glede na to, kdaj v življenju kardinala Ratzingerja se je začel, to ni nobeno preseñenje. Za nameček bo očitno ujet v sendvič med dva populistična in popularna papeža. Izvolitev kardinala Bergoglija bi lahko razumeli ne samo kot željo kardinalskega kolegija po vrnitvi v »dobre stare čase« hrumečih stadionov Janeza Pavla II., ampak celo kot nezaupnico papežu teologu in samotarskemu profesorju, ki se je namesto z zunanjim svetom ukvarjal z notranjimi težavami Cerkve. Posebej če drži, da je bil Bergoglio njegov glavni nasprotnik že na konklavu 2005. Nepomembno ni niti to, da se kot eden poglavitnih »očetov« pontifikata papeža Frančiška kaže ravno najstarejši kardinal elektor, kar daje izvolitvi 77-letnega Argentinca tudi poteze nekakšnega (zadnjega) protiudarca revolucionarne koncilске generacije. Benediktu XVI. v takih razmerah res ne preostane veliko drugega kot sprotna opomba pod črto. ●

Radič, za prijatelje regut

Siljeni ali bledeni radič z goriških njiv

Toni Gomišček

»Na Francoskem in Italijanskem kultivira se radič uže od nekdaj po vrtih kakor rastlina za salato služéča, kultivira se pa tudi v kaj veliki meri na slovenskem Primorskem, okolo Gorice in v vipavski dolini. Da Primorci pridelujejo radič na polji, cele njive imajo z radičem obsejane, in ako se pride v zimskem času, to je, od sv. Martina pa noter do velike noči na goriški zelenjadni trg; vidi se lahko verbas pri verbasu najlepše rumene in rudeče pisane radičeve salate. Radičeva salata je po svoji zunanjosti kaj vabljava, ona je pa tudi po okusu istinito fina, in zaradi prijetne grenkobe, katero obdrži, tudi kaj zdrava, prebavljenje podpirajoča jed. Ako človek za večerjo radič je; čuti sledeče jutro odločno lakoto.«

Tako je o goriškem radiču pisal Rihard Dolenc v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* davnega leta 1885. Žal ni znano natančno, kdaj se je pojavil prvi jerbas radiča, še bolj žalostno pa je, da je ta opevana zim-ska solata danes že velika redkost. Tolaži le ugotovitev, da je zaradi tega toliko bolj iskan. Branjevke ne poznajo težav s prodajo, čeprav je trikrat dražji od sorodnika iz Benečije, siljenega trevižanskega radiča (*radicchio di Treviso tardivo*). Deloma zato, ker je lepši, tako lep, da mu pravijo kar gartrož ali goriška vrtnica, v Italiji pa *la rosa di Gorizia*. Potem zato, ker je bolj-ši, slajši in bolj hrustljav. Pa tudi zato, ker ga je malo, premalo za vse, ki bi si ga radi privoščili. In končno tudi zato, ker je njegovo pridelovanje še vedno vezano izključno na znanje in ročno delo kmetov. Dela pa je s tem radičem neprimerno več kot s katerikoli drugim.

Zahtevno gojenje

Vzgoja radiča je dejansko letoletno delo. Komaj se eno opravilo neha, se začne drugo. Pomladi izbrane korenike za seme kmet posadi v gredice, da bodo šle v cvet in mu priskrbele seme. Skoraj istočasno poseje seme, ki ga je pridobil prej-

šnje leto. Poleti liste nekajkrat prežanje, saj te rastline ne smejo v cvet, ampak si morajo predvsem odebeliti koreniko. Pozno jeseni ali v začetku zime, ko njive pobeli slana, sledi izkopavanje (ali izoravanje) radiča. S korenik otrese odvečno zemljo, jih zloži na kup in jih kasneje po 15 do 20 poveže v snop, ki ga spravi in delno zagrebe v razor na njivi. Kasneje te snope postopno spravlja domov in zлага v kak temen kot hleva ali namensko pripravljene zorilne grede, kjer začno stari listi odmirati, iz korenik pa odženejo slastni rdeče-beli listi, ki se držijo skupaj kot v popku. Kmet prime radič za koreniko, odstrani stare liste in na koncu postrga še kak centimeter korena, ki gre v prodajo skupaj s celo glavico. Te glavice potem lepo opere in zloži v koš ter nese na trg, medtem ko korenike, razen odbranih za seme, zavrže.

Nekoč so jih otroci zbirali, jih očistili in prodajali, da bi tudi sami kaj zaslužili. Pravijo, da so veljale za dietno prehrano, po kateri so najraje posegali bolniki, čeprav so bile vseč tudi drugim. Končno so ljudje najprej cenili korenike, kar potrjuje tudi poimenovanje radič, ki izhaja iz latinskega *radix* – korenina. Sicer pa

radič spada med cikorije in ga marsikje gojijo predvsem za pripravo kavnega namodestka iz korenik.

Začetki radiča na Goriškem

Zapisi o gojenju radiča na Goriškem segajo v drugo polovico devetnajstega stoletja. Predvsem ga najdemo omenjenega v raznih kmetijskih nasvetih. V prispevku o pomenu kolobarjenja zvemo, da sodi v red tistih rastlin, ki močno izčrpavajo zemljo. Leta 1862, ko se je dežela predstavila na velikem kmetijskem sejmu v Londonu, je list cesarsko-kraljeve kmetijske družbe iz Gorice *Atti e memorie* objavil celotno besedilo iz kataloga, pripravljenega za sejmsko predstavitev. Kot važne pridelke iz poknežene grofije Goriške in Gradišćanske navaja vino, pšenico, koruzo in svilo. Almanah *L'Agricolo* iz istega leta, ki je izhajal v tedaj še avstrijski Benečiji, pa že piše o blednju trevižanskega radiča. O izvoru letega kroži več zgodb: po nekaterih naj bi šlo za naključje, po drugih za zavestno dejanje. V prvih nastopa običajno kmet, ki je prinesel korenike z njive in jih nato založil v kak kot, ko pa se je nanje spomnil, so ga presenetile sveže glavice, ki

so medtem odgnale. V drugi je glavni lik Francis Van den Borre, krajinski arhitekt iz Genta, ki je v petdesetih letih devetnajstega stoletja prišel urejat beneške podeželske vile, leta 1860 pa se je naselil v Trevisu. Prav on naj bi opazil krajevni radič in ga podvrigel siljenju v temi: to tehniko je namreč poznal od doma, kjer so sicer le nekaj desetletij pred tem začeli na ta način pripravljati »beli list« – *witloof*. In kako je prišlo do preskoka na Goriško?

Za začetek ne smemo pozabiti, da se je bledeni trevižanski radič pojavil v času, ko je Avstrijsko cesarstvo segalo do Gardskega jezera. Leta 1866, po mirovnem sporazumu, ki je sledil avstrijsko-pruski vojni, se je Dunaj moral odreči velikemu delu ozemlja na zahodu in meja cesarstva se je premaknila skoraj do Gorice. Skupaj z vojaštvom se je umaknil

tudi del gospode, trgovcev, mogoče tudi kmetov, ki so s seboj prinesli radičeve seme in znanje, kako pridelati cenjeni zimski bledeni radič. Baron Karl von Czoernig-Czernhausen (1804–1889), ki je bil tudi sam eden od pribežnikov, se je v Gorico tako zaljubil, da je začel zbirati vse možne podatke o mestu in deželi in leta 1873 objavil obsežno knjigo *Das Land Görz und Gradisca*. V njej je prikazal vse plati življenja in naštel tudi vrtnine, po katerih je dežela znana. Omenja šparglje, ki se na zavarovanih legah pobirajo že sredi marca, rani in pozni brokoli, sladki grah, rano in pozno zelje, solato, endivijo, mlade pomladanske poganjke, rimsko širokolistno cikorijo, rdečkasto cikorijo, ki jo jeseni dajo v hleve, kjer je izpostavljena toploti goveda in gnoja in ki je zelo cenjena na tržnicah, paradižnike in paprike, belo repo, rdečo peso

in oranžno korenje, rane in pozne sorte krompirja.

Že tri leta kasneje pridelovanje bledenega radiča podrobno opiše neznan avtor v *Kmetovalcu*, »listu slovenskim gospodarjem v poduk«, ki je izhajal prav v Gorici. Avtor resda meša pojma regrat in radič in na račun tega lahko sklepamo, da je bil doma iz zgornje Vipavske doline in da torej tudi ta prvi slovenski zapis dolgujemo taistemu Rihardu Dolencu, ki je regrat in radič še devet let kasneje mešal v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Najvažnejše je, da ne gre zgolj za omembo, ampak kar za strokovno opisan potek pridelave, napisan tudi z jasno izraženo željo, da bi se območje pridelave z Goriške razširilo tudi v druge slovenske kraje. Zagotovo je prav tako zanimivo, da v fur-lanščini pisane vsakoletne kmečke pratile iz tega časa (*Contadinel*) navajajo, da

Skoraj izključna prodaja italijanskim prekupčevalcem je kmetom omogočila, da so si zaslužili devize, vendar je z domačega trga povsem umaknila vrtnino, ki je bila že pred več kot sto leti poznana in čislana. Nič čudnega torej, če so se tudi v najboljših slovenskih restavracijah začeli v zadnjih letih hvaliti z jedmi na osnovi siljenega zimskega radiča iz Trevisa, za obstoj goriškega pa še vedeli niso.

novembra radič na njivi pokrijemo z zemljo ali listjem. Dolenc v *Novicah* omenja tudi to tehniko in izpostavi, da tako dobimo odlično pomladansko solato. Tisto pravo siljenje, blanširanje ali bledenje (ta izraz mi je najljubši) pa poteka na gnojni gredici, ki z razpadanjem zagotavlja potrebno toploto, tako da lahko snopi radiča, nanjo položeni, odženejo sveže in hrustljave glavice. Takšno zvestobo tradiciji izpričuje danes le par pridelovalcev radiča; ostali uporabljajo ogret prostor in si pomagajo s podlago iz peska, listja ali žagovine, najbolj iznajdljivi pa tudi s talnim gretjem. Pa ne, da bi zorenje na gnoju prepovedovali kakšni sanitarni predpisi, le hlevov z govedom ni več.

Zlata doba in počasni zaton

Med prebiranjem starih knjig in časopisov nam takoj postane jasno, da je bil ta radič iskana zimska zelenjava. Veljal je za drago specialiteto, zato se je njegova pridelava lahko razmahnila šele z rastjo Gorice in vzpostavitev železniških povezav. Z njihovo pomočjo je na krajevni trg prišla poceni pšenica, koruza in krompir, tako da so se bili primestni kmetje primorani usmeriti v pridelavo bolj donosnih vrtnin. Zahvaljujoč hitrim vlakom za prevoz rib, sadja in zelenjave s Primorske v Ljubljano, Gradec in na Dunaj, težav s prodajo »primicij in delicij« ni bilo. Mogoče prav zaradi tega tudi nikoli ni nastalo kako združenje pri-

delovalcev radiča, tako da lahko o obsegu pridelave le ugibamo.

Vestni avstrijski državni uradniki so z namenom, da bi pravično obdavčili kmete, podrobno proučili donosnost različnih panog na posameznih območjih cesarstva. Tako zvedo, da je bilo prav goriško vrtnarstvo najbolj donosno v celotnem kraljestvu. Carlo Hugues (1849–1934) v več člankih z začetka dvajsetega stoletja govori o čudoviti prihodnosti, ki čaka goriške vrtnarje zaradi kombinacije rodovitne zemlje, ugodne klime, bližine mest, dobrih prometnih povezav in marljivih ljudi. Med vrtninami, ki jih Goriška ponuja, seveda omenja tudi zimski bledeni radič. V *Primorskem gospodarju* lahko leta 1906 preberemo, da »rus radič daje nekaterim posestnikom okoli Gorice po zimi mnogo denarja«. Čemur ponovno sledi nasvet, da bi ga naši kmetje po deželi morali zato povsod sejati. »Če bi ga ne uspeli prodati, bi pa sami imeli izvrstno solato,« pomodruje neznan avtor.

Med prvo svetovno vojno so bile njive, kjer so uspevale vse te dobrrote, spremenjene v eno samo bojišče, ljudje razseljeni stotine kilometrov naokrog, domačije porušene. Po vojni je bilo ozemlje priključeno Italiji, trg se je zaradi revščine in novih državnih meja podrl. Začela se je obnova, toda Gorica ni bila več ljubljena »avstrijska Nica«, ampak je postala strateško obmejno mesto in prav sredi njiv

so gradili največje vojašnice. Avstrijska gospoda se je umaknila, tudi mnogi slovenski podjetniki in izobraženci so morali iz mesta, ki je želelo postati čim bolj italijansko. Vzgoja zimskega bledenega radiča je sčasoma oživila, vendar nikoli več v nekdanjem obseg. Nova tržna niša so bile predvsem potniške ladje tržaškega Lloyda, saj je bil radič, ki je ostajal tudi teden in več časa svež, dobrodošel na jedilniku v prestižnih salonih.

Po drugi svetovni vojni so čez njive, kjer so pridelovali največ radiča, potegnili državno mejo med Italijo in Jugoslavijo, začeli graditi Novo Gorico in širiti Gorico. Najprimernejši prostor za gojenje radiča se je krčil, saj so se politiki bolj kot s cvetočim kmetijstvom ponašali s hitro urbanizacijo in industrializacijo. Na goriški tržnici ni bilo več množstvo *verbasov radiča*, kmalu so ga ponujale le še redke branjevke. Še slabše je bilo na slovenski strani, kjer odkupovalci zelenjave, ki so bili pogosto priseljenci, niso poznali razlike med navadnim in blednim zimskim radičem, tako da so ju pogosto odkupovali za isto ceno, kmete pa spodbujali, naj raje sejejo glavnat (navadni) zimski rdeč radič. Številni so prenehali pridelovati to dobroto za trg, ampak pretežno le še za lastno uporabo. Vztrajali so le tisti, ki so imeli posest preko meje, še zlasti, če so si pri tamkajšnjih sorodnikih ali znancih uredili prostor za pripravo radiča. Nekateri so za bledenje izkopal

zemljanke, zraven njih pa si postavili barake s kakšno pečico, da so se vsaj malo ogreli, ko so v zimskih dneh čistili radič za trg. Seveda so morali ujeti tudi vsako kapljo deževnice, da so imeli dovolj vode za pranje radiča pred prodajo. Njihovi glavni odjemalci so bili prekupčevalci, ki so oskrbovali predvsem tržaško tržišnico, kjer ni povpraševanje po blednem goriškem rdečem radiču nikoli zamrlo. V Gorici se je medtem vse bolj uveljavil bledeni rumeni radič, ki se ga je oprijelo ime *kanarin*, kanarček.

Ponovna obuditev

Skoraj izključna prodaja italijanskim prekupčevalcem je kmetom omogočila, da so si zaslužili devize, vendar je z domačega trga povsem umaknila vrtnino, ki je bila že pred več kot sto leti poznana in čislana. Nič čudnega torej, če so se tudi v najboljših slovenskih restavracijah začeli v zadnjih letih hvaliti z jedmi na osnovi siljenega zimskega radiča iz Trevisa, za obstoj goriškega pa še vedeli niso. Pa tudi v Italiji si ga lahko dobil na krožnik le v redkih lokalih, seveda predvsem v tistih, kjer goste razveseljujejo s krajevnimi dobrotami. Pravemu medijskemu preboju je botrovala podelitev priznanja žganjar-

ne Nonino *Risin d'aur* (Zlata vitica) združenju pridelovalcev radiča *La rosa di Gorizia* iz Gorice. In sedaj je zanimanje že tako naraslo, da ga začenjajo pridelovati tudi izven tradicionalnega območja, čeprav poznavalci hitro ugotovijo, kateri je pravi in kateri ne. Pravi mora biti dejansko kot vrtnica, zaobljenih lopatastih listov, kompakten, kardinalsko rdeč, z eno samo belo in hrustljivo žilo. Samo ta ustreza opisu za solkanski radič, krajevno *sukenski regut*, ki velja za kralja med vsemi. *Tujci* so bolj razpotegnjeni, imajo zašiljene ali nazobčane liste, več žil.

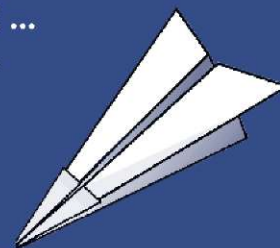
Katero seme so goriški kmetje sprva uporabljali za bledeni radič, tako rdeči kot rumeni, bo bržčas večno ostala skrivnost. V *Kmetijskih in rokodelskih novicah* objavljeni nasvet, naj gredo kmetje, ki bi radi sejali radič, v semenarno Patacki in naj vprašajo za »radiški bolonješki« je po vsej verjetnosti pomota, saj tega kultiivarja nikoli ni bilo. Mogoče je avtor hotel svetovati nakup »veroneškega«. Prav možno je, da je praoče goriškega in še posebej solkanskega dejansko veronski radič, ki pa se je v kasnejših letih spontano križal z divjo cikorijo in tako smo dobili kultivar, ki mu danes že lahko pripisujemo avtohtonost. Čeprav je zaradi lastne

pridelave semena in vedno novih križanj vse prej kot poenoten.

Novost na trgu je ponudba semenarne Ortolano, ki je pred leti skupaj s Planto Prelesje iz Škofljice kupila izbrano seme goriških radičev, in ki ga zdaj trži v Sloveniji kot *solkanski radič*, v Italiji pa kot *La rosa Isontina* (Soška vrtnica). Komercialno uporabo imena *La rosa di Gorizia* (Goriška vrtnica) je, na veliko jezo istimenskega društva pridelovalcev, zaščitil eden od vrtnarskih mešetarjev, toda to italijansko godljo naj sami razvozlajo. V Sloveniji je novogoriška občina pred dvema letoma pridobila evropska sredstva iz programa LEADER za projekt *Od vrtnine do umetnine – Goriški radič*, s katerim želi zbuditi zanimanje slovenskih potrošnikov in predvsem gostilničarjev za to sezonsko dobroto. Zahvaljujoč projektu, ki ga operativno vodi TZ-TIC Nova Gorica, goriški radič ponovno vstopa v slovensko zavest. Pridelovalci so postali zvezde specializiranih sejmov, vse več gostilničarjev išče »kilo več«. In vse več ljudi ve, da goriški radič ni samo *neka solata*, ampak vrtnina s pestro zgodovino, ki je dobesedno morala skozi vojne vihere in naravne viharje, da je prišla na naš krožnik. ●

NAJ NASLEDNJA RAZPOTJA PRILETIJO V VAŠ NABIRALNIK ...

Postanite naš naročnik in revijo boste brezplačno prejeli na dom.
Brez stroškov poštnine!

Na spletnih straneh www.razpotja.si ali www.dhg.si/revija.html poiščite elektronsko naročilnico in vnesite svoje podatke. Za vse ostalo poskrbimo mi.

Filozofija vina

Miha Kosovel

Filozofija ni nič več in nič manj od tega, kar pove že beseda sama. Beseda filozofija, ki je grškega izvora, je skovanka dveh besed: philein, ljubezen, in sophia, modrost ali vednost. Filozofija, če nanjo gledamo ciljno naravnano, torej pomeni ljubezen do modrosti. Doseči hočemo določeno modrost oziroma z drugimi besedami: želimo postati modri.

Če želimo poudariti filozofijo kot držo posameznika, lahko to skovanko poslovenimo tudi drugače. Tako bi lahko spoj besed *philein* in *sophia* poslovenili s skovanko *rado-vednost*.

Oba vidika, želja biti moder in radovednost, *kaj* in *kako*, sta enako pomembna, še več: sta komplementarna. Modrosti ne moremo doseči brez radovednosti in ne moremo biti radovedni brez želje po vednosti, torej modrosti.

Oba vidika sta komplementarna, ker imata v jedru isto žejo – žejo po resnici. Radovednost je drža posameznika, ki se ne zadovolji s tistim, kar mu je podano na krožniku – sam se namreč hoče kot krt dokopati do globin ali kot tečen otrok spraševati v nedogled, da bi razumel, kaj je to čudo, v katerem se je znašel, v katerega je bil vržen z rojstvom. Po drugi strani seveda ni potrebno posebej poudarjati sovisnosti med modrostjo in resnico. Težko si predstavljamo modrega človeka, pri katerem je vse, kar izreče, popolnoma »mimo«.

Filozofija se v svojem bistvu loči od vseh drugih oblik vedenja – pojem v sebi nosi *philein*, ljubezen, imeti rad. Ljubezen pa je vedno ljubezen do nečesa, kar nismo mi. Je izstop iz samega sebe, iz svoje samote. Je samožrtvovanje za doseganje nečesa drugega. Je smrt, da bi dosegli življenje. »Kdor bo zavrgel svoje življenje, ga bo našel,« pravijo evangeliji. Filozofija tako pomeni željo po preseganju lastnih udobnih miselnih okvirjev, da bi dosegli neko drugost – in to drugo je resnica. Radovednost brez ljubezni do resnice je zgolj cinizem. Modrost brez ljubezni do resnice pa je le propaganda.

Po osnovni filozofski terminologiji je lahko resničen zgolj stavek ali poved. Stavek $1 + 1 = 2$ je torej resničen, stavek $1 + 1 = 5$ pa je neresničen. V matematiki je seveda to lahko. Če bi bil svet tako jasen in enostaven, kot je matematika, filozofov v zgodovini ne bi bilo, bili bi samo matematiki. Vendar je matematika daleč od zapletenosti stvarstva in še dlje od neskončnega bogastva govora, človeške sposobnosti tvorjenja stavkov, povedi,

metafor, simbolov, opredelitev, definicij, pa tudi sodb – tako estetskih kot moralnih. Vsa ta zakladnica se je razvila v človeški želji po ubeseditvi resnice. To je prisotno pri vsakem človeku – pri nekaterih bolj, pri drugih manj –, ko želi z različnimi besedami in primeri čim boljše in ustreznejše sebi ali drugim pojasniti določen pojav ali problem. Temu pravimo tudi zdrava pamet. In ravno tu je tudi izvor in začetek filozofskega premišljevanja. Še več, če je zdrava pamet tista, ki si prizadeva skozi različne stavke, definicije in metafore intuitivno opredeliti resnico določenega pojava ali stvari, je filozofija zgolj želja razviti zdravo pamet do konca, do končne resnice, ki je za nas, smrtnike, za nas, omejena bitja, žal vedno izven dosega.

A vendar nas nedosegljivost končne, vrhovne resnice, ne odvezuje od njenega iskanja. Filozofija je potekajoči proces, kot življenje samo – in kot je konec koncev zbrati se v dobri družbi in piti vino. Za vse te stvari velja, da jih ne moremo delegirati, ne more jih opraviti nekdo drug namesto nas, če jih hočemo zares doživeti.

Kako postopamo v filozofiji vina?

Da bi uzrli fenomen vina, da bi stopili na filozofsko pot spoznavanja vina, moramo dopustiti, da nas vino docela nagovori. Vendar je vino, v nasprotju s pojmi, kot so svoboda, pravica ali stvarmi, kot so kamen ali rastlina, po svojem bistvu drugačno. Vino je pijača, ki šele nastane, in sicer skozi dolg in natančen proces, iz sadežev vinske trte. Zato pravimo, da je vino kultura, saj je bila za njegovo proizvodnjo potrebna visoka stopnja civilizacije. Vino pa je kultura tudi zato, ker se je sočasno z njegovim proizvajanjem rojeval tudi odnos do njegove konzumacije, tisto, čemur pravimo vinska kultura. Eno brez drugega ne gre. In ker je proizvodnja vina nekaj nepoljubnega, nekaj, kar nam vino samo sugerira, je tudi pitje vina nekaj specifičnega – nekaj, kar nam nalaga samo vino, če ga hočemo zares užiti in doživeti. Vino pa je drugačno tudi po načinu, kako ga zaznavamo. Do pojmov pridemo zgolj z razmišljanjem, do zunanjih stvari z vidom in tipom, vino pa moramo okušati z usti in ga vohati z nosom. Vonj zaznava vonjave, esenco nečesa. Esenca pa je latinska beseda za bistvo. Usta so človekovo najbolj prvotno orodje, s katerim se poveže z nečim zunanjim. Dojenček je povezan z materjo, ko sesa mleko. Kasneje stvari, ki jih hoče

Simpozij je bil prostor dialoga, s pomočjo katerega naj bi dosegli resnično spoznanje. Zato sta bila tudi doziranje in prava mera izredno pomembna, in olika je zahtevala, da se udeleženec pri pitju po eni strani ne zadržuje – takim so pravili, da so primerni za varuške in ne za simpozij – kot tudi, da se ne preveč napije in s tem moti potek pogovorov.

spoznati, vstavi v usta. Oči so abstraktne, z njimi ne moremo ničesar resničnega dognati o vinu. Usta so neposredna in le prek njih nas lahko vino najboljše nagovori.

Tradicijski o vinu

Miti niso pravljice za lahko noč. Z miti je stari človek, na nekoliko pisan način, hotel ubesediti resnico določenih stvari. Zato so med miti zelo pomembni izvorni miti. Ti miti ne govorijo o časovnem izvoru, o vzroku nečesa, temveč o metafizičnem izvoru, o bistvu nečesa.

O izvoru vina obstaja mnogo mitov. Že stari Egipčani, ki so bili znani pivopivci, so radi uživali dobro vino. Po tradiciji naj bi jim ga daroval Oziris, bog rodovitnosti, rastlinstva, poplavlja-jočega Nila in žita. Vino je bilo privilegij višjih slojev, ki so jim pripisovali božanski izvor, in svečnikov za potrebe obredja. Po grški tradiciji naj bi Dioniz, ki sicer ni bil pravi bog, daroval vino Grkom in od tega trenutka naj bi nastala grška kultura. Vino je bilo namreč znano tudi kot »nektar bogov«, saj naj bi se človek z njegovo pomočjo osvobodil vpetosti v svet in vstopil v nadzemno življenje, v družbo bogov. Dioniz je bil seveda tudi bog porajanja, življenja in rodovitnosti, vino pa je bilo izvir resnice in življenja. V človeku je obujal življenjsko energijo. V rimskem svetu je bilo vino posebej v bogu Bakhusu, ki je imel enake značilnosti kot Dioniz. Italijanska beseda za trto, *vite*, izhaja iz besede *vita*, življenje.

Po slovenski tradiciji naj bi nam Kurent po vesoljnem potopu v Proseku nad Trstom zasadil trto in žitni klas. Iz slednjega je narejen kruh, simbol civilizacije in življenja, iz prve pa vino, simbol kulture in nadzemnega. Ta zgodba je seveda prevzeta iz biblijskega mita. Po njem naj bi Noe po potopu zasadil vinsko trto in s tem vzpostavil za judovsko kulturo tako pomembno vinogradništvo. V slovenski ljudski tradiciji obstaja še en, meni zelo ljub mit. Ko je bil Adam pregnan iz raja, je na izhodu zagledal vinsko trto. Obšla ga je misel, da mora vsaj nekaj rešiti iz raja, da ga bo vsaj nekaj še spominjalo nanj.

Vse te zgodbe kažejo na določeno razumevanje bistva vina. Vino je prišlo do človeka prek božanskih ali božjih posredni-

kov. Vsi omenjeni liki so bodisi nižja božanstva bodisi, kot Noe, osebe, ki opravljajo od Boga naloženo delo, ali pa, kakor Adam, ljudje, ki prehajajo med višjo, nadzemno, in nižjo sfero. Bistvo vina je torej posredništvo med božanskim in človeškim, saj ima svoj izvor v božanskem, prideluje in uživa pa ga človek.

Toda kaj to pove nam, sodobnim ljudem? Božansko v vseh tradicijah pomeni (poleg marsičesa drugega) predvsem dve stvari. Najprej, kakor sem že prej omenil, *življenje*. Bogovi, v nasprotju z našim razdrobljenim, mimobežnim življenjem, polnim skrbi, živijo pravo življenje. Življenje, ki je onkraj vpetosti v čas, ravno zato, ker je polno življenje. Naše življenje je življenje skrbi za prihodnost, ker živimo v pomanjkanju v sedanosti. Njihovo življenje, ki je življenje brez skrbi, je lahko v polni sedanosti. In ker je vsak trenutek v polni sedanosti, je njihovo življenje vedno enako in zato večno. Da lahko človek vstopi v sfero božanskosti, v večnost, se mora izklopiti iz časnosti, iz vsakodnevnih skrbi.

Drugi ključni pomen božanskosti je *resnica*. Bog ali božanskost ne more biti v nasprotju z resnico, saj je z njo istoveten. Vino je medij dognanja resnice. Ali kot pravi latinski pregovor: *in vino veritas*. In to v prvi vrsti ne pomeni, kakor razumemo dandanašnji, da vino razodene človekovo resnično naravo. Daleč od tega. Za arhaičnega oziroma primitivnega človeka je vino dobesedno predstavljalo pot do spoznavanja resničnega.

Najboljši primer je seveda grški *symposion*, ki ga slovenimo kot simpozij, dobesedni prevod pa bi bil *skupaj piti* ali – *popivka*. Simpozij ni označeval zgolj družbe, ki se ga gre napit, temveč je imel specifična pravila in namen. V njem so se svobodni državljani združili v za to namenjenem prostoru, sobi za moške, imenovani *andron*, ki je poudarjala razliko med vsakodnevnim življenjem in simpozijem. Pili so iz skupne posode, v kateri so vinu dodali vodo. Skupna posoda je med drugim označevala, da vlada med njimi enakost. Pitje pa ni bilo namenjeno čenčam in opravljanju. Na simpoziju so se udeleženci posvečali pomembnim zadevam. Lahko so uživali ob plesu, ob glasbi, predvsem pa so razpravljali o politiki, pravu, umetnosti in filozofiji. Simpozij je bil prostor dialoga, s pomočjo katerega naj bi dosegli

resnično spoznanje. Zato sta bila tudi doziranje in prava mera izredno pomembna, in olika je zahtevala, da se udeleženec pri pitju po eni strani ne zadržuje – takim so pravili, da so primerni za varuške in ne za simpozij – kot tudi, da se ne preveč napije in s tem moti potek pogovorov. O tem je pisal tudi Platon v svojem znanem dialogu Simpozij. Tam se po dolgi razpravi o ljubezni vsi napijejo, razen Sokrata. Ta je v Platonovih dialogih označen kot babičar, ki pomaga ljudem k rojevanju resnice. Sokrat, kot mitološka figura prinašalca resnice, je najboljši pivec. Vino mu služi kot sredstvo za doseganje resnice, ne čuti pa nobenih slabih posledic pitja.

Ta zgodba nas pripelje do še enega vidika pitja vina, ki je prav tako izčrpno izpričan v mitih. Že prej sem omenil, da je po biblični tradiciji Noe zasadil prvo vinsko trto. Vendar zgodbe tu še ni konec. Ko je Noe prvič zaužil sad svojega dela, se je tako napil, da se je cel razgalil in spravil v sramoto svoje tri sinove. Vino ima poleg blagodejnih, zdravilnih in resnicoljubnih učinkov tudi svojo temno plat, ki je seveda nihče ne zanika. Res je, da je v vinu resnica, ni pa vino resnica. Vino je, kot pravi madžarski mislec Béla Hamvas, zgolj hieratična maska, maska sakralnosti, ni pa sakralnost sama. Prek vina lahko spoznamo Boga, ni pa vino sam Bog. Tako kot oljenka lahko ugasne, če ima premalo ali pa preveč olja, tako lahko tudi vino, ki je simbol življenja, človeka pokoplje. »Kdor bo iskal življenje, ta ga bo izgubil.« Vino je po eni strani pot do resnice, vendar če ga človek zaužije preveč, hitro začne blebetati in se ponavljati, in namesto, da bi ga dvignilo v višave, ga poniža, ga naredi prostaškega in napadalnega.

Stari človek je bil vedno nekoliko skeptičen do sveta okoli sebe. Ne toliko zato, ker naj bi čuti varali. Prej zato, ker nas stvari varajo, ker nas *sam svet* vedno nekoliko vara. Vedno nam ponuja nekaj kot odrešitev, čeprav nas takšne stvari ponavadi prej zaslužnijo kot osvobodijo. Po drugi strani pa je, v nasprotju s sodobnim človekom, vedel, da svet ni zgolj naključno takšen, kot je. Vedel je, da lahko prek sveta, ki ima božanski izvor, na pravi način pridemo do božanskega. Oziroma da lahko prek sveta pridemo ne le do zunanje, eksoterične in pozitivne znanstvene resnice, temveč tudi do notranje, inherentne, ezoterične ali metafizične resnice. Da bomo prek vseh svetnih pojavov, če jih postavimo v pravi red, če do njih pristopamo na pravi način – pa naj bo to krača, spolni odnos ali kozarec vina – prišli do tistega *hen panta einai*, vse je eno, tistega, ki vsebuje vse in po čemer vse je. Tisto resnico, po kateri vse je, ki zaobjema vse in je prisotna v vsaki stvari posebej.

Od tod tako velik poudarek, ki ga arhaični človek daje pravilnemu izvrševanju obredja (ki je, vsaj v doktrini, še danes prisotno v Katoliški cerkvi, pa tudi v pravoslavju, judovstvu, budizmu in hinduizmu). Pri obredju je pomembna želja oziroma namera, a hkrati tudi postopek, način, kako ga obhajamo. Le tako bomo znotraj stvarstva in skozi stvarstvo deležni absolutna oziroma resnice. Nasprotje takšnega religioznega dojemanja stvari so stari imenovali malikovanje. Slednje je danes prisotno pri tistih, ki vino pijejo zato, da bi se opili. Takšnim vino ne spregovori.

Krščanstvo

Nobena tradicija ni tako prepojena s kulturo vina kot ravno judovsko-krščanska. V Bibliji sta vino in vinska trta omenjena približno petstokrat. Dodajmo še, da sta bila vino in krščanstvo tudi v zgodovini zaveznika. S propadom Rimskega cesarstva in z vdorom pivopivskih barbarov, ki niso poznali vinske kulture, sta vino in vinska trta preživela prav zaradi vloge, ki sta ju imeli v krščanskih obredih.

Še ena zanimiva zgodbica obstaja. Ko se je leta 988 car Kijevske Rusije odločil spreobrniti iz poganstva, je k sebi povabil pravoslavnega, katoliškega in muslimanskega misijonarja, da bi se bolje odločil. Kar je pričal muslimanski misijonar, ga je sicer zelo pritegnilo, vendar mu ni ležala prepoved pitja alkoholnih pijač. Zato se je raje prekrstil v pravoslavje. Mnogi zgodovinarji menijo, da je ta odločitev pomembno vplivala na zgodovino Evrope, saj bi carjeva odločitev za islam zelo verjetno pomenila postopni konec krščanstva in z njim tudi vinske trte – kot se je zgodilo v velikem delu Bližnjega vzhoda, severne Afrike in na območjih z večinsko muslimanskim prebivalstvom v Bosni in Hercegovini ter Albaniji.

Toda vrnimo se k Bibliji. Noetovi zgodbi moramo dodati še zadnji detajl. Vinska trta in z njo vzpostavitev vinske kulture se zgodi takoj po vesoljnem potopu, ko Bog sklene zavezo s človekom in ostalimi živimi bitji. Zavezo in obljubo življenja za celo človeštvo. Znak te zaveze je mavrica.

Povezava med zavezo in vinom se seveda pojavlja skozi celotno Sveto pismo, še najbolj pa pride v ospredje v evangelijih. Jezusovo javno oznanjevanje se začne v Kani galilejski, ko na svatbi vodo spremeni v vino. Njegovo dejanje pospremi pomenljive besede enega od svatov: »Vsakdo postreže najprej z dobrim vinom in ko se ljudje napijejo, s slabšim, ti pa si dobro vino prihranil do zdaj«. Konča pa se z zadnjo večerjo in z besedami: »Pijte iz njega vsi. To je namreč moja kri zaveze, ki se

Pri obredju je pomembna želja oziroma namera, a hkrati tudi postopek, način, kako ga obhajamo. Le tako bomo znotraj stvarstva in skozi stvarstvo deležni absoluta oziroma resnice. Nasprotje takšnega religioznega dojetja stvari so stari imenovali malikovanje. Slednje je danes prisotno pri tistih, ki vino pijejo zato, da bi se opili. Takšnim vino ne spregovori.

preliva za mnoge v odpuščanje grehov. A povem vam: odslej ne bom več pil od tega sadu vinske trte do tistega dne, ko bom z vami pil novega v kraljestvu svojega Očeta.« Poleg omenjenih pa je v Novi zavezi še mnogo drugih aluzij na trto, npr. »Jaz sem vinska trta, vi mladike«. V krščanski teologiji je Jezus Bog in zato arché, podstat vsega bivajočega. In vendar ga ne moremo spoznati, če ga ne sprejmemo medse v ljubezni. Odnos med Bogom in človekom je vedno odnos med dvema osebamama. Odnos pa je vedno neka enovitost, ki omogoči, da se drug drugemu predajamo in da je drug deležen drugega.

Ta vidik posvetitve drugemu, ki ga zaznavamo tudi v vinu, je še najbolj izpričan v starozaveznem psalmu, ki ga poznamo kot Visoko pesem. Ta žmohtna pesem o ljubezni, zapeljevanju in mesenem spoznavanju dveh zaljubljenecv je znotraj tradicije vedno veljala kot prisposoda verskega spoznavanja. Tu vino spodbuja ljubezensko združenje med dvema zaljubljenecema, združenje, ki spominja na mistično ekstazo. Prvo veselo srečanje med njima se zgodi v vinskem hramu. Ta prostor so v takratni kulturi uporabljali tako za shranjevanje vina kot za začasno prebivališče v času trgatve, hkrati pa je služil za prirejanje velikih gostij, nenazadnje pa tudi kot svatbena dvorana, torej kot prostor združenja dveh oseb v eno meso pred Bogom. Tam, pravi mladenka, naj jo okreпча z rozinovimi kolački. Rozine so takrat veljale za afrodisiak. Kasneje ga ljubimka vabi v brajdo, kjer mu bo razdala ljubezen.

Tu imamo mnogo simbolov, ki jih moramo razumeti kot stvarna znamenja nečesa višjega. Po eni strani vino kot posvečevanje drugemu, kot pomagalo, ki pripelje do združitve, pa tudi potentnosti; po drugi strani trta kot zaveza in potrditev s strani Boga in hkrati kot rodovitnost.

Vino in dovršenost časa

Če povzamemo vse, kar smo povedali, se nam izkristalizira filozofija vina. Najprej v tem, da je način, pristop ali, če hočete, obred, pot, po kateri se moramo podati s celo osebnostjo. Pot, ki nam jo nalaga stvar sama, da bi se nam lahko razdala. Toda ta pot nima merljivega cilja, temveč zgolj vodilo. Kakor ne mo-

remo reči, da bo cilj dosežen, če preberemo petdeset knjig, tako ne moremo trditi, da bo dosežen, če popijemo deset vrčev vina. Tako mislijo zgolj obsesivneži in dijaki. Pot ni poljubna, toda če jo sprejmemo, če se trudimo in učimo hoditi po njej, se nam bo tisto, po čemur stremimo, brez naprežanja in voluntarizma dogodilo samo od sebe.

Vino nas napotuje k posvečevanju. In posvečenost ni nič drugega kot prostor posvetitve drugemu. V tem posvečanju se ukine vsakodnevni čas, razpet k prihodnosti, ukine se ekonomika vsakodnevnih občevanj in v tej posvetitvi doživimo polno sedanjost. Ta polni čas, ta *kairós*, ki zavlađa med posamezniki, ko posegajo po vinu – pa naj bo to družina prijateljev, zaljubljeni par ali ostareli mož, sam s svojim mestom, v katerem že dolga desetletja živi –, vse združi, vse se sesede v tu in zdaj. In vsak pogled, vsak pogovor, vsaka vonjava postane najpomembnejša, saj se v njej, kot žarek izza oblakov, zasveti absolut.

Zato je filozofija vina v bistvu filozofija filozofije. Filozofija nima za cilj, kakor pozitivna znanosti, da akumulira čim več znanja. Filozofija ne mara abstrakcij in samopotrditve. Ne, v filozofiji gre za to, da v tistem konkretnem pojavu ali problemu, s katerim se tako globoko ukvarjamo, ki ga glodamo in poskušamo razumeti, zmoremo videti več. In da se nam prek raziskovanja tega pojava ali problema naenkrat zasveti tisti *hen panta einai* – vse je eno.

Vendar ima vino še eno nauko za filozofijo. Treba jo je jemati v razumni meri in s pravo namero, sicer lahko kaj hitro zapademo, kakor v pijanosti, v blebetanje, ponavljanje, radikalizem ali fatalizem. •

**POVEŽITE SE Z
REVIJO
RAZPOTJA!**
www.razpotja.si
twitter: @Razpotja
facebook: razpotja

Revijo RAZPOTJA
prejema **500** naročnikov
v Sloveniji in tujini.
Letno brezplačno razdelimo
še **4000** izvodov.

TUKAJ
bi lahko bil
VAŠ OGLAS.

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si.

Nazaj na Betajново

Precej kot strela z jasnega je odjeknila novica, da se v že tako razrvano karantansko stvarnost vrača Gregorij Rožman, ki ga vsaj polovica slovenskega življa dojema kot slovensko različico Gargamela in Skeletorja v eni osebi. Seveda je jasno, da je namesto spoštljive vrnitve zemskih ostankov, kot se jim lepo reče v našem starejšem slovstvu, nekdanjega nadpastirja med njegove predhodnike in naslednike, za kar je civilizacijsko že zdavnaj napočil čas, na pomolu nova značilno betajnovska zgodba.

Ni se mogoče izogniti spraševanju, zakaj prenašati Rožmana prav sedaj in zakaj ga v trenutnih razmerah sploh prenesti iz Lemonta, kjer se njegovemu grobu priklanjajo skoraj kot grobu mučenca, v okolje, kjer ga za ključnega »negativca« sodobne zgodovine ne štejejo samo potomci revolucionarnih zmagovalcev, pač pa pod težo vsenavzoče povojne mitologije celo velik del pokončnih katoličanov, ki naj bi se poslej torej ustavljali ob njegovem novem zadnjem počivališču in mu prižigali svečke.

Mislím, da je jasno, kako podrejeno vlogo igra v vsem dogajanju pieteta do pokojnega (ki jo bo sicer zdaj marsikdo imel na ustih). Da njegovo mesto je v ljubljanski stolnici, na neki višji ravni nikakor ni sporno. Toda Rožman je doslej zagovornikom povojne politične mitologije in njihovim političnim predstavnikom prinesel več točk kot tako rekoč kdor koli ali kar koli vsaj od daleč povezan s tistimi nelahkimi časi. Nekdanji predsednik Kučan pač ni bil zastonj eden zgodnjih pobudnikov škofove vrnitve pod šentklavški zvon. Dobro mu je namreč znano, kako se je prav to neizrazito zgodovinsko osebnost, ki je po tem, kar o njej vemo, dala od sebe vse (in več), kar

je pač zmogla, vendar je bilo v konkretnem zgodovinskem položaju premalo celo za to, da bi postala vsaj neoporečen mučenec, posrečilo stilizirati v demonskega protiigralca pozitivni, revolucionarni in osvoboditeljski strani. Nič ne de, če je domoljubu in beguncu s Koroškega ta vloga pripadla skoraj povsem po naključju, ker je stal na vrhu hierarhije najpriročneje »sovražne« ustanove v slovenskem prostoru, kamor se je verjetno zavihtel v prepričanju, da se mu ne bo treba ukvarjati z ničimer od tega, kar se je dejansko zgrnilo nadenj. In ker so vse posvetne figure, ki bi prihajale v poštev, da bi namesto njega zasedli mesto slovenskega Gargamela, bodisi prehitro pomrle bodisi vojno pretolkle v tujini. V tej luči je zares osupljivo, kako še kar uspeva marginalizacija vseh dejanj, ki so pri kom drugem, posebej če izhaja iz tujine, ovrednotene kot manifestacija čistega humanizma, in po drugi strani prodajanje v veliki meri razumljivih spodrseljavev ali odločitev, pri katerih ni bilo veliko izbire, za dokaz v tej v bistvu simpatični osebi zbranega prvinskega zla. Kot rečeno, celo med široke plasti katoličanov samih je prodrlo tako stereotipno dojetanje, po vsem videzu odraz

neskončne želje po ohranjanju pravljíčne podobe sveta. Rožman v stolnici bo vsaj še nekaj desetletij stalni vir, pri katerem bo mogoče piti vero v takšno podobo.

Ampak vnovična poživitev vira s škofovo vrnitvijo na Betajново ne bo v prid samo zmagovalcem medvojne spopada in povojne prerivanja za njegovo interpretacijo na Slovenskem. V aktualnem trenutku koristi tudi voditeljem Katoliške cerkve pri nas in zlasti Rožmanovemu sedanjemu nasledniku, saj bo s pokončnostjo, ki jo je izkazal z izkazanimi častmi »spornemu« predniku, razgnal vsaj nekaj razmeroma gostih meglic nad svojo verodostojnostjo, nastalih kot posledica pred vsem ljudstvom razkritih zgrešenih gospodarskih in političnih odločitev ne le njega (in sploh ne v prvi vrsti njega) osebno, marveč skoraj celotne hierarhije zadnjih dvajsetih let.

In spet se bomo, namesto da bi se končno začeli spraševati o naravi teh odločitev, utopili v udobnem betajnovskem prepričanju, da je vse tam, kjer mora biti, da so Smrkci Smrkci in da je Gargamel Gargamel. Betajnovski veljaki pa bodo iz varnega lemontskega zavetja prenesenih zemskih ostankov spet skovali dovolj kapitala, ki ga bodo učinkovito naložili v nadaljevanje svojega veseljačenja. Brez Rožmana in brez običajnih prebivalcev Betajnovce. •

Rožman je doslej zagovornikom povojne politične mitologije in njihovim političnim predstavnikom prinesel več točk kot tako rekoč kdor koli.

Ladijski dnevnik popotnika Hamleta, vladarja nikogaršnje zemlje

Marco Bruno

Veni izmed svojih pesmi sem zapisal, da »sem par oči« in da bi »rad bil zgolj priča«. In tako sem pred nekaj dnevi znova pripeljal svoje oči na to oziroma na tisto stran Alp – odvisno od zornega kota –, v ta »svet čenč, v katerem sem rojen« (če parafraziram Eugenia Montaleja), torej v Italijo. Ko sem prečkal Avstrijo, me je obdajal jezik upanja, saj nisem razumel, kaj ljudje govorijo.

Nato pa mi je žal vse spet postalo še preveč jasno. V Mestrah sem izstopil iz vlaka z zelo težko prtljago. Zavedam se, da v njej vlečim s seboj Evropo in veliko jezikov ter veliko obrazov. Prtljaga mi sledi povsod, postaja vedno težja in obstaja nevarnost, da bo vse, kar nosim v njej, za vedno izginito, če nenadoma umrem. Na postaji v Mestrah je vse umazano, asfalt, tla, podhod, dvigal ni, prtljaga pa postaja vedno težja. Toda to ni umazanija nekoga, ki nima dovolj sredstev, temveč umazanija tistega, ki jih ima, ampak jih noče uporabiti. Vročina je neznošna, okrog mene hodijo sumljivi tipi, čeprav se ničesar ne bojim. Usmerim se k semaforju, ki je postal ultramoderen in ultrainteligenčen, nimam ne volje ne moči, da bi prepotoval veliko metrov, nočem več gledati, hočem pisati, čeprav je še ogromno stvari, ki jih še nisem videl; jaz pa pritisknem gumb za pešce, želim si samo prečkati to ozko cesto. Vstopim v bar, kjer sem veliko časa preživel s svojim očetom. Njega ni tam in bar je zdaj popolnoma drugačen. Za steklom se kot brezzobe prostitutke ponujajo odurne, nič kaj vabljive jedi. Krenem k mizici in natakark pride. Ko naročim poceni kavo, ga pogledam v oči. Izjemno hiter je, izjemno vljuden, izjemno učinkovit in medtem ko ga opazujem, se zavedam, da svet teče zelo hitro, jaz pa pišem prepočasi, in da me natakark ne prepozna, ne more me prepoznati, še sam se ne spomnim, če je takrat sploh delal tu. Če se ga torej jaz ne spominjam, ima tudi on pravico, da se me ne spomni, da mi prinese kavo z enako vljudnostjo kakor komurkoli drugemu, in tisti najin bliskoviti anonimni pogovor mi da razumeti, da je čas minil; jaz pa osebam in krajem pravzaprav ne odpuščam dejstva, da se spreminjajo, da se starajo, da umirajo, razumem stanje stvari, a ga ne sprejemam, ne vdam

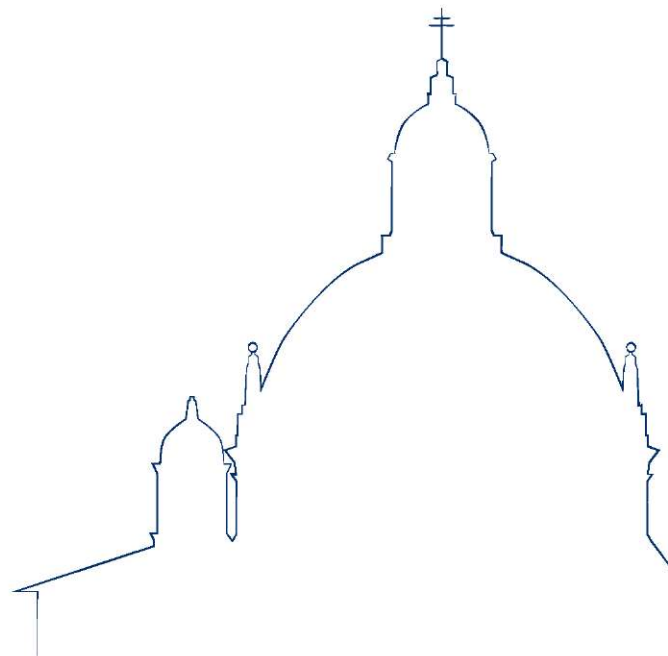
se, raje ga trpim. Če bi natakark ne bil hladen, profesionalen, če bi tudi njega izdala nostalgija, se ne bi počutil tako starega. Toda natakark je bliskovito hiter in jaz vidim bližajoči se konec, globoko me gane, obrnem se stran, da bi me ne opazili, utopim se v sopari, ostala je samo še ena stranka, ki se ne briga zame, poiščem zatočišče v knjigi, za nameček v takšni, ki je napisana v jeziku, v katerem običajno ne mislim; in počutim se bolje. Vstopim na vlak za Bologno. Komaj mi uspe pravočasno vstopiti vanj in že me napade sprevodnik, ki se vtika v zadeve drugih. »Vi, kje sedite?« me vpraša trikrat ali štirikrat. Neprišteven je. »Prtljago dajte tja,« ukaže. »Bi se lahko brigal zase? Prav na tem vagonu se je moral pojaviti?« pomislim, a nimam moči, da bi se mu uprl. Ljudje se premikajo sunkovito. Začne se neskončen in povsem nepotreben prepir med sprevodnikom – čigar transcendentalna oporna točka je računalniček z rezervacijami – in potnikom, ki noče zasesti rezerviranega – ali bolje rečeno, usojenega mu – mesta, in ki ga sprevodnik, četudi sta zasedeni le dve tretjini vlaka, nadleguje z: »Kje je vaš sedež? Kje je vaš sedež? Kje je vaš sedež? Kje je vaš sedež? Kje je vaš sedež?« Nato ga potnik pošlje tja, kjer sonce ne sveti, in se v ihti umakne s svojo prtljago.

Pred mano je matematik iz Rima, očiten ravnodušnež, ki hlina, da ga zanima mali incident, ki se je zgodil na hodniku, dela se, kot da bi hotel poseči vmes, toda ton njegovega glasu je napet, aroganten, skoraj napadalen. Vrne se k svojim analitičnim dejavnostim, ki so vsekakor bolj pomirjujoče. Bolje ne izgubljam časa s tem, kar se dogaja zunaj matematike. Boriti se je treba samo za lastno plačo, za lastno kariero, za lastno udobje, za lastne ugodnosti. Malce stran dve ameriški dekletki bereta knjige na prenosnem računalniku. Potniki ne komunicirajo med seboj, ne pogovarjajo se, govorijo samo v mobilni telefon, ne opazujejo, se ne smehljajo. Poskusim prebiti led z matematikom. Vsi poskusi padejo v vodo. »In zakaj me to preseneča,« pomislim, »saj je Italijan. Jaz sem tisti, ki je tujec.« Vlak je zelo moderen, toda ko je matematik poskusil položiti svoj kovček na nasprotno polico, se je na sedeže, ki so bili k sreči prazni, usula ploha neštetihih drobcev stekla. Spodnji del police je steklen in

ne plastičen, opazim tudi, da je spodnji del nasprotne police, zagotovo zaradi močnega udarca – v več smereh popolnoma razpokan, zadostoval bi le še en udarec in kosci bi leteli po potnikih, kar bi povzročilo rane, kaos, tožbe. Toda vsi mislijo: »Kaj me to briga? Dokler do tega ne pride, mi ni treba skrbeti. Itak izstopim v Rovigu«, »itak izstopim v Bologni«, »itak izstopim v Firencah«. Razjarjeni potnik – samo zato, ker ga je nekaj zmotilo osebno in ne na splošno – kriči in se pretvarja, da hoče biti uslišan: »Saj to je sramota, in za ta denar! Vagon bi morali zapreti.« Sodeč po trušču bi morale priti do zavzetja Bastilje, toda potnik ne stori drugega kot to, da med kletvicami zamenja mesto, jaz pa imam pod očmi Rilkeja; matematik se odzove s piskajočim glaskom, nato zatisne oči, še enkrat pogledam potence in kvadratne korene na drugi strani, zazrem se v čudovito pokrajino in pomislim, da bi se rad ustrelil.

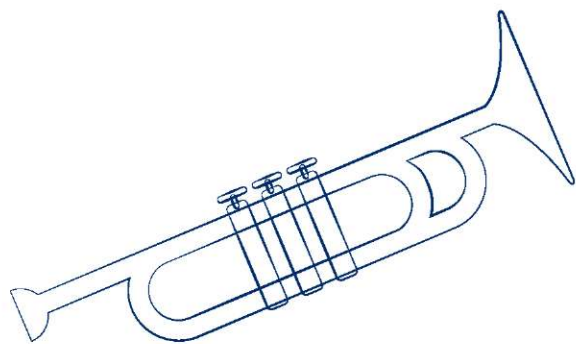
Rilke me reši. Berem *Rekvjem za prijateljico* in ostanem očaran nad takšno neznansko inteligenco. To mi dopušča, da živ prispem v Bologno. Nekaj upanja imam in nasmeh na ustnicah. Sveta se ne rešuje v literaturi, toda ni res, da je literatura zunaj sveta, tudi takrat ne, ko ne govori o politiki, nasilju in delavskem boju.

Navsezadnje Bologna le ni tako slaba. Na družbenem nivoju je bila tako odvrtna, da bi se le stežka lahko poslabšala. Kategorije so naslednje: policaji, visoki buržujji, ki se radi igrajo komuniste, sitneži, ki prosijo za denar za drogo, ki ji pravijo sendvič, z nasmehom, ki bi si zaslužil eno na gobec. Ta favna, ki je lahko ob raznih urah in na raznih krajih tudi zelo nevarna, je, če naj bomo iskreni, pravo nasprotje umetniškemu, zgodovinskemu, arhitektonskemu blišču tega mesta, ki je eno najlepših Italije. »Intelektualec je nesreča za leve volivce.« Zgodovina je resnična; sedanost je nepristna. Nič ni pristnega. Lutke poseljujejo ceste, trge, trgovine, bare, muzeje, koncerte, univerze. Niti ene osebe ni, ki bi ji namenil besedo, in tudi če bi ji jo nagovoril, mi ne bi odgovorila. Toda ko najamem taksi in prevzamem držo, ki mi ne pritiče, in se peljem skozi eno od številnih mest moje mladosti in se, medtem ko pada mrak, pomikam proti zgodovinskemu središču, me tople barve stavb prekrijejo, vabijo me, naj v njih utonem, sprašujem se, zakaj se nisem ustavil niti tu, in se zalotim, kako govorim s taksistom, ki se ves čas smehlja in ga pogovor z mano ne zanima, ne zanima ga moja preteklost, uporabljaj izmuzljivo govorico. Avtomobil drsi po tej podobi, ki se stopi kot nepojeden sladoleđ, in prispem do A-jeve hiše. Vstopim v stavbo, neresnično spokojno je – a kje je torej re-

sničnost? Kot bi bili na pokopališču brez solz, brez obupa, brez obiskovalcev. Prečkam dvorišče, zdi se, da ni človeštvo nikdar obstajalo, in otovorjen s prtljago pridem do železnih vratc. Mrežasta vratca potisnem naprej in opazim, da se bodo zaskočila ter zaprla. Bliskovito vtaknem nogo v špranjo, potisnem z vso silo, zadevo držim odprto, sledim svoji nogi, vstopim, rešen sem, smrt in razkroj preteklosti sta odložena. Vstopim v dvigalo in prispem v drugo nadstropje, na nov hodnik, tudi ta prazen. Skozi okna vstopa čudovita svetloba. Če bi bila tema, bi bilo vse bolj enostavno, toda namesto nje je čudovita svetloba. Pridem do vrat, potrkam, vstopim. A ima kot vedno za seboj gromozansko knjižnico, pred njim sedi B, v kotu se obupano vrti ventilator. Objamem in poljubim A-ja, star je, reče mi: »Postal si ... lep,« in odvrnem: »Postal sem bolj ... uglajen.« »Sedi na tisto zofo in bodi priden,« mi reče, jaz ubogam, v roki imam še vedno Rilkeja, ampak nočem ga več brati, ničesar več nočem početi, po desetih letih poznanstva z A-jem moj nasmeh ni zlagan, moja žalost ni teatralna, moja tišina je iskrena. Resen sem. Mogoče sem pa postal možki. Mogoče se temu lahko tako reče.

Sedim na A-jevi zofi, uresničil sem svoj načrt, končno. Toda vse obstaja. Obstaja in pika, skupaj z zavestjo – čisto mojo, osebno – da bi lahko, da bi mi lahko tudi ne obstajali. Ventilator se vrti. Okno je odprto. Zunaj je Bologna, je Italija, na katero sem velikokrat mislil. Stopim k oknu, da bom kadil, Italija je nekje daleč, je oddaljen pločnik, ozka, visoko speljana cesta z redkimi mimoidočimi, so električni drogovi in sončni zahod, ki mu ni konca. In je tišina. Sliši se le A-jeva in B-jeva globoka glasova. A reče: »Marco, bi rad poslušal malo Heideggerja?« »Z veseljem.« Sedita si nasproti, jaz pa molče sedem pravokotno na njiju, poskušam izginiti, pred mano je okno in pred očmi imam Rilkeja, z roko se ga čvrsto oprimem, kot bi predstavljal

vse tisto, česar ne morem zagrabiti. A me vpraša: »Kaj je to?« »Rilke.« Vzame ga, ga prelista. »Aha, v Baionijevem prevodu.« In mi ga vrne.

»Torej, kje sva ostala?« reče A B-ju. Slednji prebere nekaj ročno napisanih besed. Postopek je izredno počasen. Ugotovim, da B narekuje A-ju zapiske o Heideggerju, ki jih je pred tem A diktiral in B zapisal. Zdi se, da se je čas ustavil. Nikomur od njiju se ne mudi. B potihoma bere, A zapisuje besede, ki jih je sam sprva zasnoval, in vsake toliko doda kakšen komentar, šaljivo opazko. Razmišljanje postaja vse bolj vzvišeno, globlje, izvirnejše, bolj realistično, strašljivejše, z občudovanjem gledam ironičnega in strašnega A-ja, ki me v presledkih sprašuje: »Katera knjiga je ta?« »Rilkejeve poezije.« »Aha, v Baionijevem prevodu.« Noče me mučiti, muka je njegova, pravijo ji senilna demenca, jaz se samo sprašujem, ali je pravično, da se življenjsko delo, genij, človeškost in vsi spomini sveta končajo na tak način. Na eni strani sublimni Bachov koral, na drugi pa vprašanje, ki se zdi kot *hejnał*, melodija, ki jo vedno enako izvede trobentač s stolpa bazilike Kościół Mariacki na glavnem krakovskem trgu. Enkrat, dvakrat, trikrat še razumem, je zgodovina, je pomembnost spomina. Nikogar nočem užaliti, toda če prav razumem, bi se morala zgodovina, da se ne bi preobrazila v svojo lastno parodijo in v predmet posmeha, domisliti jezika, ki ni zgolj odmev, ponovitev, dementni, absurdni in nesmiselni zven, ki ne nagovarja nikogar, še najmanj pa generacijo v spreminjanju. Domisliti bi se morala jezika, ki bi priklical ne vulgarno, revizionistično, spreminjajočo se, neponovljivo, neoprijemljivo melodijo misli smrtnika, ki je še vedno živ in ki noče niti pozabiti preteklosti niti biti slep za sedanjost, in melodijo, ki združuje obe in ki želi njuno interpretacijo – interpretacijo njune bistvene lastnosti povezanosti – prepustiti prihodnosti, torej času, ki bo neizogibno obstajal, v katerem *hejnał* »Katera knjiga je ta? Aha, Rilke v Baionijevem prevodu« ne bo več zvenel – nikoli več, razen v spominu tistih, ki so šli čez trg, tudi sami obsojeni na izumrtje.

Bolj ko mineva čas, bolj se mi zdi, da smo A, B, knjižnica, odprto okno, ventilator, Rilkejeva knjiga in jaz ujeti v čarovniji, provizorično imenovani Heidegger. Tako – misel se sprosti, leti, se razredči, se razblini sama v sebi. Vsaj tako se zdi. Toda to ni Hegel. Svet se ne razreši v dialektiki, se ne organizira, se ne sistematizira. Jaz vem, da bom moral na vlak, B ve, da se bo moral vrniti k svojim antidepresivom, A se zaveda grozljivosti Heideggerjevih in grozljivosti lastnih besed, ki so postale nerazločljive od Heideggerjevih, v izvirnem, popolnem posnema-

nju, v katerem ni nič papagajskega; a se vseeno smeji. Sovraži deželo, iz katere ne bo nikdar odšel, kjer bo umrl, kot je zdaj verjetno že prepričan, in iz katere mogoče nikoli ni nameraval oditi. Od njega se naučim trpeti brez strahu pred čemerkoli. Rojeni smo, rojeni smo v Italiji, pri obeh dejstvih gre za eno in isto stvar, to je slučaj, ni naša krivda. Možnost imamo, da se naučimo tujih jezikov; A me ne bo nikoli imel za strahopetca, če bom odšel. Italija je tista, ki je izgubila, izgubila je vojno, izziv, stavo, življenje, in ne mi. Mogoče bo kdaj obstajal kakšen drugi svet; tega ne more nihče zagotoviti, nihče zanikati. Heidegger ni zunaj zgodovine. Zunaj zgodovine je Italija, od protireformacije dalje, od požiga Giordana Bruna, od obsodbe Galileja. Groza in absurdnost sta se od tedaj samo še množili, širili, zavzeli vse mogoče oblike, dokler nista postali vsakdanje življenje, ki ga nihče več ne opazi. Škandal je govoriti o škandalu. Za Italijana ni nič nikoli zares, hudo abnormalno. Nor je tisti, ki hoče rešiti Neapelj nakopičene nesnage.

In tako se v tej sobi v drugem nadstropju, kjer smo skriti, zabarikadirani, zdi, da smo v mestu Platona, Campanelle, Tomaža Mora. Ne sliši se hrušča mobilnih telefonov, vreščanja televizorjev, hrupa motorjev. Lahko bi bili v kateremkoli intelektualnem krogu tega ali onega sveta, vendar smo v Italiji, smo Italijani, tega ne pozabimo, sramujemo pa se marsikaterega našega sodržavljana. Tukaj ima trpljenje inteligence otipljiv obstoj, vidim ga pred sabo, tako kot Rilkejevo knjigo, kot ventilator; molči, lahko bi ga rezal z nožem.

B-ju ni uspelo. Ni vedel, kako se odzvati. Preveč dober je, preveč občutljiv, preveč spoštljiv, preveč strasten, preveč verjame določenim stvarim. In kje so zdaj njegova žena, njegovi otroci, njegova mladost, njegova dobra volja? Zaman jih iščem. Svoj molk je zaupal določenim psihiatrom, ki so v Italiji kot plevel, ki zlahka uspeva na zemlji, na katero nihče ne trosi semen besed, na zemlji, ki jo je poteptala množica naglih nog, ki ne gredo nikamor. Mislim sem, da me ne mara preveč, toda kot se mi je že večkrat zgodilo, ko sem se prepustil odporu do samega sebe (kot se zgodi tistim, ki se uriyo v športu občutka krivde, ki ne prinaša ničesar dobrega, razen če ga ne spremenimo v metafiziko, kakor je to storil Kafka, iz katere kot poslednje osnovno

sporočilo zasije prav sporočilo o dobroti in usmiljenju), sem se debelo motil. Odrekel sem se želji, da bi bil par oči, in postal bitje, ki ima rado, da se mu sodi, ker je tudi samo rado sodnik. V resnici nimam večjega vpliva kot knjiga, ventilator, miza. To je čudež, osupljivo dejstvo, da se naenkrat obrnem in vidim B-ja: ljubezen. B-jeva glava se premika, toda z nenavadno togostjo. Podoben je lutki. Telo je popolnoma nepremično, niti ukrivljeno niti togo, vrat je podoben lesenemu zatiču, ki glavi omogoča, da se vrti, da opiše krivine nenavadne oblike, da izpelje nenadne kretnje, kot da bi odgovarjala neki notranji logiki, ki bo zame za vedno neznanka, medtem ko iz tistega lesa prihajajo čudovite besede, A-jeve in Heideggerjeve besede, spletene, neločljive, zdi se, kot da bi na videz neživa materija govorila. Obrazni oval se kot planetarna orbita razporedi po vedno novih oseh, spreminja gibalno površino, širi in krči svojo krožnico, premeri nimajo nikoli ne dolžin ne fiksnih skrajnih točk. Kozmos je stalno, nepravilno gibanje. Toda nasmeh je tisti, ki pri tem ovalu najbolj zadane. Kozmos je na videz ploščat. Spremenijo se razdalje, osi, kartezijanske ravnine, toda vsakič, ko se kozmos ponovno sestavi, se zdi, da ne pozna tretje dimenzije. Zatič vratu ga je pripeljal na novo raven, na novo višino, toda te ravni se ne sporazumevajo med seboj, ne gradijo telesa, so površinske. V resnici pa je ta ploščat ocean, ki naj bi bil brez globine in povratka k sebi – kot so verjeli do konca srednjega veka –, naguban, razbrazdan in čezenj se včasih sprehodi nasmeh. Nasmeh sledi drugi notranji logiki. Kot strela z jasnega, kot električni streljaj, ki ga ni mogoče predvideti in kateremu nič ne sledi, nasmeh ne vznikne, ni pripravljen, temveč na B-jevem obrazu eksplozira, brez veselja, brez radosti, razkrije zobe, ki bi sicer ostali skriti, razklene zgornjo in spodnjo čeljust, poveže ušesa z lokom, s parabolo živčne napetosti, za katero se zdi, da bo razparala, zabodla s kovinskim čopičem platno slikarja, ki noče več slikati, ki ne verjame več v slikanje, v življenje, ki se izraža z nemimi kriki, ki ustvarja sliko z negacijo slike. In tisti vbodi, tista neurja, tisti sunki ne poniknejo postopoma, temveč izginejo tako nenadno in nepredvidljivo kot so se pojavili, kakor da bi si želeli, da bi jih slučajni opazovalec takoj pozabil, kakor da bi v njem hoteli zbuditi sum, da to so in so tudi bile iluzije, da sta iluziji njihov nehoteni avtor in sam opazovalec. V Italiji smo, bolečina je prisotna, toda če se izrazi, se izrazi skozi masko, predvsem pa nihče ne verjame v njen obstoj niti v svojega. Trpljenje je razkošje, pravica, ki jo lahko vsakdo postavi pod vprašaj, ali pa predmet želje po spektaklu, kjer mora biti trpljenje funkcionalno, nikakor ne nerazložljiv pojav brez

zunanjega smotra, videti ga morajo bodisi vsi bodisi nihče, pri njem mora vtis resničnosti prevladati nad resnico, tako da jo uniči, tako da sam subjekt začne dvomiti v lastno trpljenje. Tukaj, v tej sobi v drugem nadstropju stanovanjske hiše v središču Bologne, je občinstva bolj malo in B si maske verjetno ne postavlja niti samemu sebi. Čutim njegovo veliko dlan, kako stisne mojo suho laket in mi z nizkim, tihim, naravnim in mirnim glasom zamrmra: »Dragi ... prav vesel sem, da te vidim.« To ni vljudnostni stavek, prispel je z zamudo, spontano, kot bi bil zadušen, brez strahu, nabit z ljubeznijo išče ljubezen, dospe nepričakovano. Počutim se ljubljenega, dojamem, da lahko še živim, da sem se zgolj predajal strahu. Zaradi tega moškega, ki se ne zna več smejeti, tako kot Hugojev *Človek, ki se smeji*, začutim pravo spoštovanje in pravo ljubezen. To so stvari, ki se mi redko zgodijo v Italiji. Tu je ljubezen rokovnjaška gesta.

Mislím, po mnogo letih izkušenj in potovanj, po letih, med katerimi sem doumel par stvari, in nisem rasist, toda verjamem v razlike med kulturami, verjamem, da so realne, čeprav se večkrat trudim razlikovati med mojo domišljijo in dejanskim stanjem stvari, mislim, da so konec koncev Italijani – posamezniki, ne narod, saj ta obstaja samo kot način obnašanja in zgodovinsko-jezikovna zapuščina, kot skupek arhetipov in instinktov – preveč pomembni samim sebi, da bi se menili še za kaj drugega, razen če imajo te stvari vrednost v širšem ekonomskem smislu. Za drugo in drugačno se ne menijo, razen če to ne spada pod psevdotolerantno, psevdostropno, psevdosvetovljansko, psevdokulturno propagando leve. Toda kar najbolj opredeljuje Italijane, je to, da besedam ne pripisujejo nikakršne vrednosti, da jih nikoli ne jemljejo resno in sumijo – ali vedo –, da pomenijo ravno nasprotno od tega, kar se zdi. Družba, ki ne verjame lastnemu jeziku, ne more verjeti sami sebi. Družba, ki ne verjame sami sebi, ne more investirati v prihodnost. Družba, ki ne investira v prihodnost, ki misli, da je njena sedanost neskončna, in živi na račun preteklosti, razteguje čas, v katerem se je slučajno znašla in tako kot ribič z vlačilnimi mrežami iz njega pograbi vse ribe, tudi tiste najmanjše, tiste najbolj mikroskopske, ki bi, če bi dobile možnost za daljše življenje, obrodile večje sadove. Italijanski človek, kot sem ga spoznal jaz, se nikoli ne razodeva skozi besedni jezik. Napisana beseda, ki je kot taka še bolj preiščljiva, še bolj obrabljena s strani literarne tradicije, še večji instrument dvoumnosti, ima še toliko manj nanašalnic v materialnem svetu, v svetu ljubezni, dejanj, odnosov; v manjši ali večji meri je protinanašalna, zaprta kot

čisti semiotični sistem: kot taka je ne samo neresnična, kot je pravil Pasolini, temveč je po mojem mnenju – pozor, ne pravim protirealistična – še hujša: je protiresnična. To je ta težava, to je ta iznakaženost, ta tumor: ta jezik predstavlja bistvo in vrednost, toda v sami osnovi ju zanika, zasmehuje, tako kot to počnejo rimski vojaki s Kristusom pred, med in po križanju, vse dokler ne umre.

Nikoli nisem *a priori* zanikal Italije. Ljubil sem jo, občudoval, sanjal o njej, naredil sem to napako, da sem zaradi nje trpel, skrbel, skoraj sem si jo želel spremeniti; predvsem sem jo želel izraziti, jo doživeti, se najti v njej, v enem od njenih krajev. Boj je zaman. Lepa dežela, kako lepa dežela, joj, kako lep otrok, dajmo mu dudo, ropotuljico, telefonček, četudi ima samo šest mesecev. Upajmo, da ne bo nikoli zrasel, pravijo njegovi starši, kupili mu bomo vse, samo da ne bo zrasel.

Nočem pisati hvalnic drugim deželam, to me ne briga. *Drugje* ne obstaja, saj je vsak *drugje* za nekoga drugega *tu*, tudi *tu* ne obstaja, saj je vsak *tu* za koga *drugje*. Druga dežela, če naj to predstavlja boljši svet in ne počitniške destinacije, je tista, ki nam jo vsekakor uspe ustvariti tako, da se v njej bolje počutimo, toda predvsem tista, ki jo ustvarimo znotraj nas, z našimi rokami, za nas same in za ljubljene osebe, za enega, za dva; in ni izključeno, da jo v enem od možnih svetov ustvarimo za vse. Orodij je nešteto; umetnost, filozofija, delo, ni na meni, da določim, kaj vse obstaja, kaj je najboljše. Prav ničesar nočem idealizirati, toda na žalost sem rojen v deželi, kjer njeni prebivalci že stoletja trdijo, da je ves svet ena sama vas in da boljši svet, pa naj meri le deset kvadratnih metrov, ne obstaja, da je to zgolj utopija idealistov, norcev, nezrelih oseb, zgub, sanjačev, otročaje, ki si zaslužijo sarkastičen nasmešek. No, to je po mojem mnenju enako, kot če bi rekli, da se Italijani obnašajo, kot da bi živeli v edinstvenem, najboljšem, čarobnem svetu, ki pa je najmanj čaroben od vseh. Italija je, za Italijane, ne glede na njihovo govoričenje, svet, kraj, ki je najbolj popoln, ki najbolje od vseh izpopolni realnost. *Drugje* ni nujno poezija, norost, idealizem, lažna strast do politike, mučeništvo: *drugje* je življenje, življenje, ki ni drugje, kot pravi Kundera, temveč blizu, potrebno ga je doseči brez prevelikih praznin in ambicij. Ne smemo misliti, da je življenje vedno tam, kjer nas ni, ali da je čisti užitek ali čisti ideal, kot nas hočejo prepričati ciniki. Življenje je plod dela, učenja, odprtih oči, sveta, ki nam ga niso odtujila mamila, je plod intelektualne iskrenosti, spoštovanja. Vse to so za Italijane – ne samo zanje, toda zanje to velja v največji

meri – samo besede. Za Italijane besede niso nič. V Italiji si na besedah zgradijo poklic ravno tisti, ki najmanj verjamejo vanje.

Več svežine in pristnosti čutim v besedah poetov, ki nimajo tako stare tradicije, kakršna je naša oziroma latinska na splošno, francoska, anglosaška itd.: na misel mi pride Danec Nordbrandt, Čeh Seifert, Turek Hikmet, veliko Rusov iz začetka ali iz prve polovice 20. stoletja. Tudi oni so se morali spoprijemati z iztrošenim jezikom (pomislimo na tradicijo perzijske poezije v turščini), toda v njih čutim poezijo, ki je bližja stvarjem, predmetom, slišim spev, ki prihaja iz sveta in iz vztrajnega občudovanja sveta, sposobnost najti preproste, a ne banalne podobe, in vizionarstvo, ki nas presune zaradi svoje stvarnosti, ki se zdi skoraj kot neotesanost, svojega leopardijevskega prezira, brezbriznosti. Zdi se, da pišejo o stvareh, da smo jih brali že velikokrat, pa vendar vsakič, ko jih znova beremo, odkrivamo nov svet, vidimo mesta, podeželje, naravo, sobe, trenutke, ljubezni, odnose v njihovih najbolj običajnih in vsakodnevnih gibih, a vendar je v njih nekaj čarobnega, kot če bi pisatelji sprostili njihovo bistvo, kot če bi nam nekdo, ki se nima za preroka, razkril skrivnost in veličino stvari, ne da bi jo razodel. Pomislim še na Mendalštama, na Cvetajeva, na Majakovskega, na osupljivega in hermetičnega Člebnikovega, na to, kako zelo se razlikujejo od sodobne poljske poezije, ki je danes med vsemi slovanskimi morda najbolj »zahodnjaška«. Puristi, akademiki in slavisti bodo mogoče zdaj vihali nos: toda zdaj ne govorim kot slavist in tudi ne na znanstven način, temveč govorim kot bralec. Ne govorim Hikmetove turščine ne danščine ne številnih drugih jezikov: sem pa pozoren bralec brez predsodkov. Prepričan sem, da imajo te književnosti, ki se nam zdijo »druge«, določeno sposobnost, ki smo jo sami izgubili zaradi cinizma, tudi lingvističnega, in da lahko ustvarijo bolj vitalno in poživljajočo poezijo, bolj hrabrečo, saj besede zanje niso varljive, hinavske, hipnotične, prazne ponovitve kakor krakovski *hejnał*, temveč so izgradnja sveta, ki mora še priti, sveta, ki je morda nemogoč, ki pa obstaja v besedah, takšnih, ki se ne bojijo podob in povezav, ki jih ustvarijo, saj oboje skupaj z besedami pogumno plane iz stvari samih, in ne iz drugih besed. To so besede, ki govorijo o skrivnosti, in ne o stvarnosti, ki ne preseneča več svojih prebivalcev, denimo Italijanov.

Vrnimo se k problemu oči in priče. V francoskem romanopisju 19. stoletja, kakor tudi v drugih evropskih romaneskih pojavih, najdemo teorijo literarne objektivnosti. Priznam, da je nisem nikoli razumel ali pa me ni nikoli preveč zanimala. Tu je

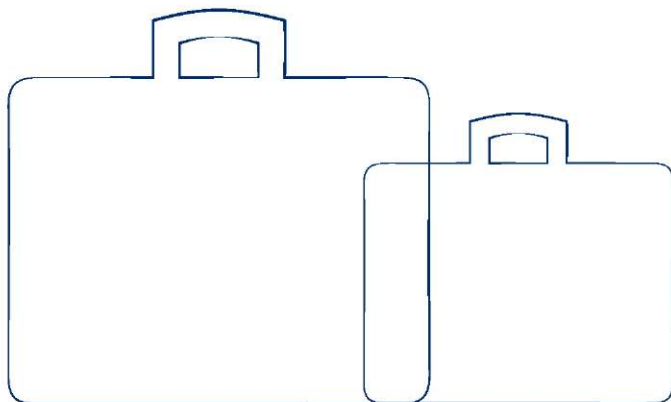
še ruski realizem in Lukácseva kritika, ki je zavrnila Prousta, Musila in Kafko – v imenu česa? V imenu *a priori* ideologije, ki se je kot taka postavila pred literarni akt in s katero je kot z grozečo palico opletal nekdo, ki se konec koncev ni preizkusil v umetniškem ustvarjanju. V mladosti sem imel veliko raje Hugojeve kot Flaubertove romane, ljubil sem Dickensa in sovražil Jane Austen, rad sem imel Thomasa Hardyja, in ko sem bral nesmrtna Tolstoja in Dostojevskega, mi ni prišlo na misel, da bi ju postavljala enega nasproti drugemu, niti nisem občudoval njenih realističnih vidikov. Zola je bil zame veliko prej izreden pisatelj kot pa socialni ali socialistični fenomenolog, Joyce je bil kozmos, ki ga ne moreš nehati občudovati.

Vse, kar ni povsem realistično, marksisti radi stigmatizirajo kot »buržujsko«, »estetizirajoče«, »dekadentno«: kot obžalovanja vredni zaton civilizacije. Jaz mislim, da so obžalovanja vredni marksisti, ki so povrgli zgodnico o postmodernizmu, ki je indukcijsko in ne dedukcijsko postala stvarnost. To je zaton civilizacije, nikakor pa ne Proust, Svevo, Mann. Vedno sem se počutil krivega zaradi svojega psihocentrizma. Toda človek ni estetski problem, prav tako ni nobene potrebe, da ga dojemamo prek izredne Zolajeve metode, ki konec koncev ni bil samo realist, temveč tudi »dekadent«. Flaubert je svojo kariero, ki je sicer ostala nedovršena, sklenil z *Bouvard et Pécuchet*, in ne z *Madame Bovary*. Zanj je bila etika besede, literarne besede, pomembnejša od nadgradnje. Sicer pa mi je domnevna neosebna tehnika vedno nekoliko smrdela po še večjem postavljaštvu, po še večji hinavščini. Literarni akt ne obstaja pred svojim udejanjenjem. Vse drugo je zgolj dodatek. Ne moremo reči, da je Flaubert s svojo propagando objektivnosti manj estetizirajoč od Prousta ali da je *Tristram Shandy* manj moderen od *Wertherja*. Zato si želim alternativno, nezanihujočo estetiko, umetnost in filozofijo, ki bi se hranile iz življenja, a se mu ne bi pustile požreti; estetske vizije življenja prepuščam tistim, ki jim opo-

rekajo. Zame ta razkol preprosto ne obstaja, ker verjamem v *poiesis* in v življenje, ki ju družijo isti posrednik: zavest.

Jaz, ki pišem subjektivno, a ne subjektivistično, navsezadnje nisem hotel narediti nič drugega kot odpreti okno v svet, pokazati na mikroskopski, a metaforični delež časa in prostora, v katerem sem se slučajno znašel. Tisti, ki mislijo, da lahko zaprejo celoto ali njeno negacijo v eno besedo, se mi ne zdijo bolj živi ali manj mrtvi od mene.

Ko sem tisti večer zapustil A-jevo hišo, sem odšel na bolonjsko postajo. Ni bila več takšna kot v časih moje mladosti. Kmalu po deveti zvečer so se blagajne za prodajo vozovnic že zaprle – škandal – in ubogi, skoraj sramežljivi policaji so opravljali vlogo železniških informatorjev. Vse naokrog avtomati za prodajo vozovnic in množica ljudi, ki jih niso znali uporabljati. Čudno vzdušje nerodnosti, nemoči, zastoja, klečeplaznega spoštovanja ukazov je zamrznilo dvorano, ki je bila sicer obljudena in v gibanju. Sam sem bil miren, prišel sem točno, celo veliko prej, skoraj dolgčas mi je bilo, prižgal sem si cigareto, sedel na kovčke na prvem peronu, čakal sem na svoj vlak in opazoval celotno dogajanje, vedoč, da mu ne pripadam več. Dvignil sem se, da bi si pretegnil noge, in nenadoma se je izza hodnika pojavila lepo rejena, majhna, rdečelična ženska petdesetih let z dekletcem, verjetno hčerko; Sicilijanki, po naglasu sodeč. Bili sta preprosti, spodobni, prijazni, res sta dajali vtis, da sta pošteni. Zdeli sta se prestrašeni, a kot da bi se hkrati ne bali ničesar, kot da bi bili preprosto besni. Dekletce skorajda ni spregovorilo. Domnevna mati se je obrnila k meni, prav k meni. »Oprostite, a mi lahko prosim pomagate? Kje odpelje vlak za ... Tu ni nikogar, nikogar, da bi ga lahko vprašali za informacije, to je absurdno, nič ni jasno.« Njeno ogorčenje in obup sta bila dostojanstvena, a velika. Razprl sem roke. »Draga gospa, žal mi je, toda ne morem vam pomagati, ničesar ne vem.« Gospa me je pogledala naravnost v oči, verjela je moji iskrenosti in solidarnosti ter rekla s trdim, donečim glasom: »No prav, je že v redu. Tako pač je. Se bova že znašli sami. Lep večer.« Stisnil sem ji roko, ko sta mi že pokazali hrbet, da bi odkorakali stran, pa sem v pretirani vnemi, zaradi sramu in v opravičilo, dodal: »Stvar je v tem, da ne živim več v Italiji.« Gospa se je ponovno obrnila proti meni, brez brezbrižnosti, in vzkliknila ali, bolje rečeno, bruhnila: »Lahko ste veseli!« Nenadoma sem se počutil oproščenega, pa ne svojega pomanjkljivega znanja, temveč svojega življenja v znamenju protesta proti lastni deželi. Potrditev o njegovi upravičenosti ni prišla s strani kakega tujca, temveč

osebe, za katero se mi je zdelo, da ne bi mogla biti bolj zakoreninjena v italijanski stvarnosti. Gospa, ki se je oddaljila brez zavisti, spoštljivo, milo; njena čista želja, da bi dala duška svojemu ogorčenju, je sprožila srečanje z mano in me izročila moji nedolžnosti, celo moji brezmadežnosti, kar mi je dalo neverjeten občutek blaženosti. Gospa ni poznala mojega gmotnega stanja, običajno ne izgledam kot milijarder. Bil sem preprosto tam, kjer nje ni bilo, in to je bilo dovolj za mojo odrešitev. Zdela se je kot mati, ki je izgubila sina, a je hkrati zadovoljna, da je končno dosegel svoj mir.

V italijanščini, kot verjetno v večini drugih jezikov (morda v vseh), obstaja rek, ki ga tukajšnji domorodci častijo kot totem: »Ves svet je ena sama vas« (ki lahko pomeni tudi »Ves svet je ista dežela«, op. prev.). Težava je v tem, da je za sodobnega Italijana »dežela« iz tega vražjega pregovora vedno Italija. Italija, ki ni nikoli obstajala kot politična sila, je Evropo – in ne le Evropo – dolga stoletja učila umetnost, literaturo, arhitekturo, politično znanost, filozofijo, religijo, glasbo, oblačenje, kuho, film, estetiko, občudovali so jo in ji zavidali prav vsi, zato je svojo samostojnost dosegla šele v drugi polovici 19. stoletja. Danes nas lahko Neitalijani občudujejo ter nam zavidajo samo, če se obnašamo drugače od povprečnega Italijana in če »tujec« čuti nostalgичno spoštovanje do Italije, ki ne obstaja več, ali če o njej v resnici ne pozna drugega kot stereotipov, ki so nam na srečo še vedno naklonjeni. To je dežela, ki v bistvu živi od rente, v vseh vidikih. Toda pogubni srd Evropske centralne banke, velika – milo rečeno – koncentracija priseljencev na Polotoku ter konkreten, materialen, objektiven obup, ki je vsakodnevna izkušnja v v deželi »ekonomskega čudeža« (ki je to vedno bila le za določen del družbe), so zdaj že nespregledljiva dejstva in hkrati napovedovalci spremembe. Ne vem, kaj še bo, možno je tudi, da se bo vse spremenilo tako, da se na koncu v resnici nič ne bo spremenilo, kot v *Gepardu*. Toda če se bo tudi tokrat nadaljeval gepardski duh, bodo Italijani tisti, ki se bodo spremenili, in to kmalu, zelo kmalu. In oblike te spremembe so že vidne in nevidne in neskončne.

Moje življenje »v negotovosti« (po definiciji, ki jo o sebi ponuja Angelo Maria Ripellino), življenje tistega, ki »je lahko tu samo nekje drugje«, ni življenje tistega, ki se ne zna ali noče odločiti, temveč tistega, ki globoko v sebi (in vem, da še zdaleč nisem edini, vem, da tudi Italijani niso edini, in seveda je Italija kot naključni izvor in itaški privid zgolj metafora, tako kot je meta-

fora tudi vsaka druga stvar v tej realnosti, v katero smo se slučajno rodili: kajti človeški um je zemljevid in labirint zunanje objektivnosti) ve, da se ne more odločiti, saj bi v nasprotnem primeru izgubil lucidnost in življenje. Pogled mora biti Janusov, toda obrazi morajo biti vsi tisti, ki so možni glede na okoliščine, ki se sproti pokažejo, in ki jih te okoliščine zahtevajo čisto praktično, a tako, da se hkrati ne okoristimo na tuj račun, temveč da gledamo brez premora, navznoter in navzven, dokler bodo obstajale oči, s katerimi gledamo in ki so opazovane tudi same, dokler bodo obstajale stvari za gledati, ki so videne in gledljive vedno in samo iz bednega in torej veličastnega (veličastnega, ker so del plemenite bede) človeškega vidika.

In A mi je rekel: »Marco, za teboj je kup. Poglej, katera številka je na vrhni strani?« In jaz: »834«. In A B-ju: »Na to, ki je bila napisana danes, napiši 835.« In jaz vzem sem to zadnjo stran ter jo nežno položil na vrh kupa. A me je odslovil. Vedel sem, da ne bo več dolgo živel in da ne verjame v nesmrtnost duše, toda pisal je delo o Heideggerju, ki je bilo dolgo skoraj tisoč strani, ročno, v svetu, kjer se vsak posameznik, od otroka, ki dela žoge na Kitajskem, pa do predsednika Združenih držav Amerike, počuti odvečnega zaradi drugih smrtnikov, ki so kot on sam. In A je bil Italijan. Tista kupa papirja, ki smo jima pravili dvojčka, sta bila veliko višja od teh 835 strani, pa vendar sta pogorela do tal. Toda teh 835 strani ni bilo mogoče porušiti niti s pomočjo najboljših teroristov, saj niso bile materija. ●

Krakov, 16. februar 2012

© Marco Bruno, 2012

Marco Bruno (Bari, 1980) je italijanski pesnik, esejist, prevajalec in literarni kritik. V Italiji je pri različnih založbah objavil tri pesniške zbirke (Solo altrove riesco a essere qui, Memorie senza passato; Nadmiar rzecziwystości — Eccesso di realtà). Objavljal je tudi na Portugalskem in bil prvi italijanski pesnik, ki so ga kot gosta povabili na mednarodni festival poezije Oeiras v Lizboni. Zadnjih nekaj let živi in dela v Krakovu, kjer za različne literarne revije objavlja v poljskem jeziku. Je član Društva poljskih pisateljev. Pričujoči esej je napisal posebej za revijo Razpotja.

Prevod: Ivana Kavčič

»Jaz sem *non stop* v krizi in *non stop* razmišljam.«

— Nejc Gazvoda,
režiser in pisatelj

Gregor Vuga

V slovenskem prostoru si poznan kot mlad pisatelj, pa tudi filmar. Se ti zdi, da je v današnji dobi specializacije področje kulture še vedno bolj dovzetno za takšno multidisciplinarnost?

No, saj nisem edini ... In zadnje čase sem bolj filmar, ker mi to vzame res veliko časa. Ne vidim pa v tem problema. Oboje imam rad, ne razmišljam preveč o tem.

Ulično vrenje v Sloveniji se zdi precej tesno povezano z različnimi kulturnimi dejavnostmi: *Protestival* je v celoti zasnovan na tej ideji, na vstajah je veliko je glasbe itd.. Po drugi strani ostaja kultura nekako na obrobju, paralelno z resničnim dogajanjem: tak vtis je recimo dajala tribuna DSP, ki je govorila mimo dejanskih pro-

testnikov. Kje vidiš mesto slovenske kulture v trenutni situaciji?

Zadnje mesece sem se zelo oddaljil od vsega, tudi od dajanja intervjujev, ravno zato, ker težko komentiram te stvari. Res se slabo počutim kot del črede, tudi tiste, ki naj bi mukala in blejala z angel-skimi glasovi. Slovenska kultura ni uredila najbolj osnovnega vprašanja, ki bi si ga moral zastaviti vsak posameznik sam: kaj lahko vsebinsko ponudimo ljudem? Ne kako jim lahko ugajamo ali kako se lahko prodamo, ampak o čem naj govorimo. Na eni strani se ukvarjamo sami s sabo, na drugi smo na silo politično aktualni, družba pa se počasi sesuva v prah in na tisoče tem je, ki se jih nihče ne dotakne. Slovenci smo osamljeni, otožni ljudje, ki smo nenadoma izgubili še ti-

►►

Nejc Gazvoda se je rodil junija 1985 v Novem mestu, kjer je tudi končal gimnazijo. Diplomiral je iz filmske režije na AGRFT v Ljubljani. Že od osnovne šole piše prozo, do sedaj je izdal že tri romane in dve zbirki kratkih zgodb. Diplomiral je s filmom *Skrbnik*, kot soscenarist je sodeloval pri *Osebnih prtljagi* Janeza Lapajneteta. Leta 2011 je predstavil svoj prvi celovečerec *Izlet*, ki je bil izbran za slovenskega kandidata za tujejezičnega Oskarja. Trenutno pripravlja svoj novi film, *Dvojina Dual*.

»Slovenska kultura ni uredila najbolj osnovnega vprašanja, ki bi si ga moral zastaviti vsak posameznik sam: kaj lahko vsebinsko ponudimo ljudem? Ne kako jim lahko ugajamo ali kako se lahko prodamo, ampak o čem naj govorimo. Na eni strani se ukvajamo sami s sabo, na drugi smo na silo politično aktualni, družba pa se počasi sesuva v prah in na tisoče tem je, ki se jih nihče ne dotakne.«

sto malo identitete in ponosa, ki je morda prišla s samostojno državo, če malo banaliziram. Kar pa večinoma slišim, so floskule starejših, ki po javnih tribunah vlečejo svoje zamere iz razuzdanih osemdesetih, ker se ne zavedajo, da smo del večje in mnogo bolj boleče zgodbe, ki bo še posebej tepla nas mlade Evropejce, porinjene v kot, ki jim je bil obljubljen cel svet s figo v žepu. In res, res, res si ne želim biti del tega ... Edino skozi lastno delo lahko reflektiram stvari. In to delam. Morda za koga preveč subtilno, morda za koga neuspešno, ampak to me ne zanima. Zanima me, kaj lahko povem.

V zadnjih letih si se posvetil predvsem filmu. Si se od literature distanciral ali samo ni pravi čas zanjo?

Saj ni nikoli pravega časa za umetnost. In napačnega tudi ne. Ošpice dobim, ko mi kdo bluzi o kreativni blokadi in križi in o tem, da »razmišlja«. Jaz sem *non stop* v krizi. In *non stop* razmišljam. Ampak na koncu se vedno vržem na delo. Literaturo pa imam v mislih, upam, da še to leto.

Stanje slovenskega filma (predvsem kar se tiče njegovega financiranja ter ciljnega občinstva) je že od nekdanj predmet bolj ali manj utemeljenih debat. Z imenovanjem novega direktorja Viba filma se je ta debata

ponovno odprla, a zdi se, da javnost nima nekega pravega vpogleda v to, kar se dogaja. Kaj meniš o tem problemu?

Zdi se mi, da smo ena redkih držav, kjer so filmskim ustvarjalcem glavna vprašanja vedno le sistemska ureditev in financiranje filma, ne pa filmska vsebina in umetnost oziroma medij. Zdi se mi, da so moji kolegi o prvem povedali že dosti, o drugem pa niti ne toliko ... Žal.

Tvoj zadnji film, Izlet, je bil zelo dobro sprejet tako doma kot v tujini. Eden od razlogov je, da film tako z liki kot z glasbo in načinom snemanja govori jezik neke generacije, ki se morda do sedaj ni preveč oglašala. Kako se počutiš v vlogi »glasnika generacije«, ki so ti jo nadeli?

To so naredili že pred časom, ko sem izdal prvo knjigo, zbirko kratkih zgodb *Vericam nič ne uide*, tako da sem zdaj za nekatere že star prdec. Ne vem ... ne zdi se mi, da bi bil kak »kult«. Tudi tak tip nisem. Spoznal pa sem precej mladincev in mladink, ki jim je dogajal tako *Izlet* kot tudi tisto, kar sem napisal. In to me veseli. Všeč mi je bilo, da se je glasba *New Wave Syrie* vsaj malo razpihnila, da so igralci iz *Izleta* dobili določeno mero publicitete. Mi, ki smo zrasli nekje sredi osemdesetih, smo hecni. Tisti malo starejši so srečno zamudili val brezpo-

selnosti in so še malo jezdili na sanjah svojih staršev, tisti malo mlajši od nas pa so zrasli v obrambne mehanizme internetnega eskapizma in govorice ter neke čisto druge komunikacije. Čigav glasnik torej sem oziroma naj bi bil? Težko rečem, da imam kaj povedati generaciji, ki tripa na serije tipa *Skins* in *Girls*, meni se je skoraj zmešalo od groze, ko sem poskušal gledati te ode problemov prvega sveta. Sicer konstantno sledim temu, kar zdaj odmeva v umetnosti, ampak težko rečem, da sem trendovski, saj me zanimajo stvari, ki bolijo, in to ima vedno manjši krog občinstva. To nima nobene veze z generacijo. Pred časom je krožil po internetu nek citat še iz časov starih Grkov, ki so jamrali o tem, kako njihove mladine nič ne zanima in da je mlajša generacija obsojena na propad. Pa smo še vedno tu. In še vedno nekatere zanima kaj več: recimo, kaj je za obzorjem, ali zakaj je lepo, da na steno votline nasloniš dlan, vanjo pihneš prah in tako pustiš odtis. In vtis ... Ampak vsakdo odrašča v nekem okolju in času in iz tudi sam iz tega črparam, seveda. Je bil pa to, vsaj na začetku, tudi neke vrste upor proti temu, da so mladinske knjige, ki so mi prišle pod roke, pisali stari strici, ki o tem niso imeli pojma. Desa Muck nas je takrat štekala, ker se ni trudila biti kul. In tudi jaz nisem kul. Samo vem, kaj me zanima, in to napolnim z liki in tegobami, ki jih poznam. In najbolj poznam to, v čemer sem odraščal. Drugače pa se na splošno počutim kar dobro. Edino potoval bi rad več.

Trenutno pripravljáš svoj novi film, Dvojina. Katere lekcije iz Izleta si obdržal in kaj si se odločil narediti drugače?

Raziskoval sem tisto, kar me zanima –

daljše sekvence, še vedno uporabljam kamero iz roke, trudim se ujeti situacijo in je ne preveč togo postavljati ... čeprav s tem seveda določene stvari tvegaš. Strukturno sem šel v nenavadno smer, pred motivacijo likov vidiš situacije in šele na koncu sestaviš celotno sliko. *Dvojina* je bolj vinjeten film, bolj poetičen, mestoma počasen, krhek, občutljiv. Pravi recept za slovensko kino uspešnico, kaj ne? Imel sem tudi več časa, več lokacij, produkcijsko je bil film precej močnejši in vzel sem si čas, da sem našel prave lokacije, raziskal, kaj me vizualno zanima.

Gre pravzaprav za mednarodni projekt; kako je potekalo to sodelovanje? Kakšna je razlika med filmskim delom doma in v tujini?

Trenutno odgovarjam na ta intervju iz stanovanja v Kopenhagenu, kjer stanujem, ker delam na postprodukciji *Dvojine*. Kako poteka snemanje filmov v tujini, nimam pojma, saj tega nisem izkusil. Postprodukcija (torej obdelava tona in slike) poteka podobno kot doma; razlika je le, da imajo tu več izkušenj in bolj utečen sistem, tako da zadeve morda funkcionirajo bolje, ampak ne zato, ker Slovenci ne bi imeli pojma. Danska je pač nekoč v preteklosti sprejela odločitve, da bo skrbela za svoj film. In uspeh je prišel. Ne čez noč, ampak čez leta in leta, ko so počasi vzgojili generacijo, ki je nato naredila *boom* z *Dogmo* in podobnimi stvarmi. Zdaj na veliko izvažajo svoje igralce in režiserje v tujino. Delajo dobre filme in služijo z njimi. Ampak v Sloveniji in s filmom je tako, kot bi poskusil sestaviti dobro košarkaško moštvo, nato pa jih poslal trenirati v kamnolom, žogo zamenjal z lubenico in jim za trenerja dal človeka, ki v življenju še ni zadel koša in

igre niti ne mara, ampak ga bolj zanima, zakaj parket v dvoranah ni dobro položen. Toda v tem trenutku je res neumno izgubljati kakršnokoli besedo več o tem. Film se v dvajsetih letih sistemsko ni uredil. Zdaj, ko je država bosa in suha, pa zagotovo ne bo v parlamentu junaka, ki bo ob vsem dogajanju za svojo prioriteto postavil ureditev slovenskega filma, saj si najbrž nihče ne želi, da bi ga folk slekel iz kože sred' Prešerca. Če bomo hoteli kaj narediti, bo treba najti poti v tujini, delati manjše filme in tvegati. In v tujini tudi težko pridejo do financiranja, še posebej mladi. Razlika je v tem, da ko ti enkrat uspe, greš lahko še kam naprej, v Sloveniji pa si vedno znova na isti točki. To je najbolj boleče. In tu je bistvena razlika.

Umberto Eco je pred časom dejal, da gre pri evropski študentski izmenjavi Erasmus pravzaprav za seksualno revolucijo, ki ustvarja prvo pravo generacijo Evropejcev. Je na *Dvojino* mogoče gledati skozi to optiko?

Seksualna revolucija na plečih davkoplačevalcev. In to taka, ki proizvaja otroke vseh barv in narodnosti. To pa je nekaj, kar ogreje srce vsakega tradicionalista, zagotovo. Zanimiva teorija. Koliko bo na ta način bolj odprta Evropa tlakovala pot bolj strpni prihodnosti, bo pokazal čas. Trenutno nam z vzponom nacizma v Grčiji in hrepenenjem po Hitlerju v Avstriji, evroskeptično Veliko Britanijo, vse bolj zaprto Švico, prelaganjem šengena, ekonomskim terorjem Nemčije, ignoriranjem ljudskih pobud, obetajočo se privatizacijo naravnih virov in vse večjo brezposelnostjo ne kaže najbolje, se mi zdi. Rad bi verjel, da lahko preveč sangrije in počen kondom med Norvežanom in Španko ustvari prvega pravega Evropejca, ampak Erasmus je le ena izmed zača-

snih sanj, eskapizem, saj se ti vsaka sprememba načina življenja za nekaj časa zdi razburljiva. Meni je zdajle v Kopenhagenu fenomenalno, pa čeprav sem čisto prehlajen in plačujem osem evrov za pivo in mi leden veter vsako jutro na glavo obrne vse notranje organe. V Ljubljani bi bil že precej tečen. In ti Erasmus ljudje se nato vrnejo v svoje domove ali pa si naredijo domove nekje drugje v Evropi. In nato mine čas. In se navadiš. Utečeš. In pridejo težave, ki so povsod enake. Kajti ljudje se vedno bojimo zase in za svoje bližnje. Kaj bomo jedli, obleki, kdo nas bo pozdravil, ko bomo bolni, kdo nas bo branil, če bomo v nevarnosti. In migracije sem in tja te probleme omilijo, ker ko vsak večer spoznavаш nove ljudi in se sprehajaš po novih ulicah, določene težave odrineš stran. Sicer lahko to počneš celo življenje, ampak večina ljudi ni takih. Zmanjka denarja. Zmanjka poguma. Zaželiš si varnost doma, zaupanje partnerja. Postaraš se. Postaneš umirjen, svobodomiseln osebek, razmišljujoč posameznik, ki skrbi zase in za druge, razume različne nazore in se trudi, da je svet boljši. Če je družba okoli tebe vsaj približno urejena, seveda. Če pa si ogrožen, pa zanižiš, ko mimo tebe na morišče peljejo tiste, zaradi katerih naj bi ti bilo slabo. In čeprav ne verjameš, nimaš poguma. Takih ljudi je velika večina. In zgodovina se ponavlja. Rad bi verjel, da se rojeva generacija Evropejcev, ki bo določene stvari spoznala in jih obrnila na glavo. Ampak če bodo ogrožene bazične stvari, se bomo zatekli k starim metodam. Pa če bomo še tako pisani. Dvojino je morda malo mogoče tudi gledati skozi to optiko. Ampak zelo subtilno, kot je v moji navadi. Upam pa, da vseeno dovolj očitno. Vsaj za tiste, ki so ali si želijo biti pogumni. ●

Kriza ustvarjalnosti v sodobnih slovenskih muzejskih praksah

Teja Močnik

Ni prav vsak dan »ta veseli dan«, ko bi se na Slovenskem odprla vrata novega kulturnega hrama. Še posebej ne takšnih razsežnosti, s kakršnimi se lahko pohvali Gorenjski muzej, katerega nova stalna razstava *Prelepa Gorenjska* se razprostira na 1500 kvadratnih metrih prenovljenega dvorca Khiselstein v starem mestnem jedru Kranja. Kot je v katalogu razstave poudarila njegova direktorica Marija Ogrin, ima Gorenjski muzej sicer številne razstave, razpršene po Gorenjskih krajih, vendar nobena ne združuje vsega gorenjskega življa. Oziroma z njenimi besedami: »*Kljub atraktivnosti ostalih razstav obstaja vrzel, saj celotna Gorenjska ni bila nikjer predstavljena na enem mestu.*«

Avtorji razstave so konceptualni navdih za postavitev črpali predvsem iz zapuščine dveh velikih Gorenjcev, glasbenika Slavka Avsenika – po njegovi pesmi je razstava tudi dobila ime – ter pesnika Franceta Prešerna, od katerega so si izposodili znane verze za posamične sklope razstave (npr. *Bliža se železna cesta, Žive naj vsi narodi, Ko brez miru okrog divjam, prjatli prašajo me kam*). Kjer je zmanjkalo prešernovske niti, koncept sledi ljudskim pesmim (npr. *Bod moja, bod moja, ti bom lešnikov dal!*).

Zbirateljstvo ali interpretacija?

Razstava je razdeljena na dvanajst sob oziroma vsebinskih sklopov, ki si sledijo v zgodovinskem nizu od prvih poselitev do obdobja 20. stoletja. Zajeti poskuša različne socialne sloje, od kmetovalcev, graščakov, meščanov in delavstva, s tem pa tudi različne življenjske pogoje, sloge ter obdobja, ki so vplivala na razvoj gorenjskih krajev (obdelovanje zemlje, razvoj železarstva, življenje na gradovih, sejmarstvo, življenje meščanov, industrializacija). Pomemben del razstave je namenjen predstavitvi prometa (tovorjenje, prevoz z živalmi, gradnja železnice) ter bujenju narodne zavesti. Predstavi nam tudi cerkveno umetnost in ljudsko umetnost 19. stoletja ter obdobje novejših zgodovine, ki se zaključijo s koncem 20. stoletja.

Kot so zapisali avtorji v spletni predstavitvi razstave, je »*Prelepa Gorenjska poklon deželi in ljudem. Je pa tudi klic k srčnosti, da skrbno ohranjamo, kar smo prejeli od prednikov.*« In zd se, da se prav v tem stavku skriva največja zagata nove stalne razstave, torej pretiran poudarek h konceptu ohranjanja, malo prostora pa dopušča za družbeno refleksijo.

Sodoben muzej naj bi bil prostor dialoga med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Prostor, ki odpira polje za diskusijo.

Prostor, v katerem se s pomočjo zgodb iz preteklosti pričnemo zavedati izzivov današnje družbe. S tem nikakor ne zanikamo tistega poslanstva muzeja, ki je utemeljeno na ohranjanju predmetne dediščine, kljub temu pa mora biti ta funkcija smiselno ovrednotena v kontekstu razstave. Razstava ni prostor zbirateljstva (z zbiranjem, analiziranjem in hranjenjem predmetov se ukvarja kustodiat), temveč prostor interpretacije. Predmet je tam zaradi zgodbe, metafore, sporočila, in ne obratno.

Prelepa Gorenjska k temu vprašanju dokaj posrečeno pristopi z zgodbo pesnice Josipine Turnograjske, ki nas preko osebne izpovedi popelje v življenje meščanstva in hkrati odpre problematiko ženskega vprašanja. Toda kakor pri drugih sklopih tudi tu subtilno sporočilo potone pod težo materialnih dokazov, bogatega, a življenjsko dokaj neprepričljivega prikaza meščanske sobe. Podobno kot v kmečki izbi se tudi na tem mestu ni mogoče znebiti občutka, da je v imenu estetskega poslanstva želel muzej za vsako ceno strpati na eno mesto vse najlepše kose meščanskega oziroma kmečkega pohištva iz svoje zbirke. Ravno s tem pa razstava zadiši po že videnem (podobnosti so očitne z drugimi razstavami Gorenjskega muzeja, kot so »Ljudska umetnost na Gorenjskem«, »Železna nit«, »Prešernova spominska soba«).

Skozi razstavo nas spremljajo številni zvočni in video posnetki, zanemarljen pa je prav tisti čut, ki bi moral najbolj prosperirati vpricho predmetne prezence, torej tip. Obiskovalec je zgolj opazovalec in poslušalec, ne pa tudi aktivni udeleženec v razstavi, raziskovalec. Še posebej za najbolj množičnega obiskovalca slovenskih muzejev – učenca, šolarja – je interaktivne izkušnje zagotovo premalo, pa čeprav bi bilo za njegovo intrinzično motivacijo potrebno zelo malo. Na primeru šolstva se kar sama

od sebe ponuja primerjava tablic, ki so jih v šolah uporabljali nekoč, s tabličnimi računalniki, ki jih v nekaterih slovenskih šolah že uporabljajo kot učne pripomočke. Tehnološka rešitev v nasprotju s konvencionalnim prikazom ponuja številne inovativne možnosti, razstava pa bi se s tem približala bolj interaktivnemu doživetju ter na ta način poskušala preseči dokaj rigidno podobo, ki jo ima institucija muzeja na Slovenskem nasploh.

Udeleženi obiskovalec

Kot primer dobre prakse lahko na tem mestu navedemo interaktivno doživetje v muzeju Lipikum v Lipici. Tehnološko in oblikovno dokaj dovršena razstava nas na multimedijški način popelje skozi zgodbo o avtohtonem slovenskem konju. Z močjo zvočnih, vizualnih in tipnih efektov – povzpemo se lahko celo na skulpturo konja v naravni velikosti – ustvarja doživetje nekakšnega potovanja; z aktivno vključenostjo ima obiskovalec občutek, da je sam postal del zgodbe. Pomemben element razstave je tudi njena prilagojenost najmlajšim obiskovalcem, saj je mnogo eksponatov postavljenih v njihovi višini ter predstavljenih njihovemu razumevanju primerno. S tem muzej v Lipici dejansko dosega kar najširši krog populacije.

Konvencionalni pogled skozi faktografsko nizanje predmetov na linearni časovnici lahko razstavo v njenem ustvarjalnem bistvu zelo omejuje, s tem pa še dodatno utrjuje stereotipno podobo muzeja kot okostenele institucije, v kateri mnogi vidijo le shrambo starih omar, skrinj, prtičev, svitkov, konjskih vpreg in vozov, posodja, starega denarja in nakita. Preglednost, ki jo takšno faktografsko nizanje vzpostavlja, drži obiskovalca na distanci, manjka osebni aspekt, ki bi na obiskovalca apeliral čustveno, ga afektiral, vabil k dotiku, razmišljanju, sklenitvi pakta. Brez tega je lahko muzejsko doživetje nadvse površinsko. Muzeji se po svoji formi in namenu razlikujejo. Od nacionalnih, regionalnih, tematskih, do tistih, ki nastanejo iz posamičnih družbenih akcij (primer zagrebškega Muzeja prekinjenih razmerij ali beograjskega Muzeja nasilja); od muzejev, ki imajo na voljo visoka proračunska sredstva, do tistih, ki se financirajo sami. Ti dejavniki pa še ne zagotavljajo uspeha posameznega muzeja, ki je odvisen predvsem od mere ustvarjalnosti, s katero muzej prezentira svojo vsebino, bodisi skozi razstave, muzejske in spletne trgovine, obmuzejske programe, kavarne ... Proračunska sredstva so lahko pogosto celo potuha za zaspanost, na kateri določene javne institucije jadrajo skozi čas, saj se jim za svoj obstanek ni potrebno pretirano truditi. V mestu muze-

Proračunska sredstva so lahko pogosto celo potuha za zaspanost, na kateri določene javne institucije jadrajo skozi čas, saj se jim za svoj obstanek ni potrebno pretirano truditi.

jev, Berlinu, tako obstaja mnogo različnih konceptov. Na eni strani srečamo komercialne muzeje, ki tržijo zgodovino skozi populistični princip ter predstavljajo pomemben prispevek k turistični filozofiji in ekonomiji mesta (npr. muzej NDR, muzej berlinske klobase »Currywurst« in podobni), na drugi strani pa imamo velike, družbeno odgovorne muzeje z zaledjem, kot je denimo nacionalni in celo svetovni ravni pomemben Judovski muzej. Skupne so jim privlačne, zanimive in interaktivne razstave – ter vrsta za karte.

A preden zaključimo, pretresimo še en pojem. In sicer pojem stalne razstave. Kaj to pravzaprav pomeni v času hitrih družbeno tehnoloških sprememb? Kako hitro lahko neka razstava zastara, kako hitro lahko postane zgolj ideološki produkt neke ere? In navsezadnje, ima koncept stalne razstave sploh še prihodnost? Dobra umetnina je brezčasna, o tem ne dvomimo. In tudi odlična razstava je ustvarjalno delo, v katerem se lahko povsem kredibilno približa umetnini. Vrnimo se k že omenjenemu Judovskemu muzeju: gre za veličasten muzej, tudi arhitekturno nadvse domišljen. Pravzaprav je spomenik in muzej obenem. Ko se sprehajamo po njegovih monumentalnih prostorih, je vse polno preigravanja s črno barvo in sivino betona, ki v obiskovalcu vzbuja asociacije na temno judovsko zgodovino. Na nekem mestu vstopimo v nekakšen betonski silos. Po celotni površini tal ležijo železne skulpture, ki spominjajo na glave, na mnogo, premnogo glav. Celoten muzej nenehno odpira izhodišča, a pušča širne možnosti interpretacij. Ponuja vprašanja, odpira prostor za razpravo. In v tem je njegov največji čar, njegova nadčasnost, s katero se razstava o judovski zgodovini in kulturi približuje umetniškimi ciljem.

V tem smislu pojem stalne razstave zagotovo ima prihodnost, vprašanje pa je, če lahko takšno svetlo prihodnost doseže tudi na Slovenskem. Morda. A najbrž le s korenitimi spremembami notranje organiziranosti javnih muzejev, ki bi omogočile večji ustvarjalni pretok ter večjo mero fleksibilnosti. Razpisi dajejo možnost novim idejam. Tega se v Berlinu že dolgo zavedajo. Razstave, ki so smetana muzeja, oblikujejo tisti, ki znajo iz njih iztisniti največ, zato se ideje iščejo na trgu. ●

Mirt Komel: DISKURZ IN NASILJE

Društvo za teoretsko psihoanalizo,
zbirka Analecta, 2012;
312 str.

Pričnimo in medias res, brez ovinkov in uvodov – potrebno je strogo mišljenje, ki naj bo približno v enaki meri obarvano tako filozofsko kot politično. Kljub točno definirani tematiki je to utemeljitvena gesta ali vodilo, ki drži skupaj knjigo Diskurz in nasilje izpod peresa Mirta Komela. Brez te specifik bi ostali z golim faktičnim nizanjem primerov, ki bi bralca verjetno hitro izčrpalo. Osnovno vprašanje, okoli katerega avtor zariše svoje delovno polje, je, sledeč naslovu, zelo jasno: kako misliti razmerje med diskurzom in nasiljem oziroma natančneje, kaj je nasilnega v diskurzu in kaj je diskurzivnega v nasilju. Če je to tematiko avtor že nakazal v svoji prejšnji knjigi, Poskusu nekega dotika, pa v tem delu bralca popelje neposredno k napetosti med obema členoma. Pojemovni par, ki se ga običajno moralistično zoperstavlja kot klasičen primer čistih opozicij – bodisi se potopimo v rezoniranje in njegovo diskurzivno manifestacijo bodisi k obsojanju vrednemu neposrednemu izražanju sile – postavi pod vprašaj ali, drugače rečeno, »preizpraša sam način zastavljanja vprašanja« (str. 8). Zvest temu premisleku se avtor ogne izbiri ali-ali in skeptični držiti-niti ter vztraja na radikalni napetosti in-in, kjer je razmerje diskurza in nasilja obravnavano v smislu neposredne enotnosti. Eno brez drugega ne gre, »diskurz brez nasilja je le prazna beseda, nasilje brez diskurza pa le kos železa.« (str. 46) Pri tem Komel ne varčuje s primeri o tem neobičajnem pojmovnem

križanju ter nas popelje skozi zgodovinsko, konceptualno in ideološko genezo obeh pojmov.

Avtorjeva izbira Homerja kot prvega pisca razkola med nasiljem in diskurzom nas ne sme presenetiti, saj sta, strogo rečeno, epa Iliade in Odiseje kot podobni masivnega nasilja političnega realizma na eni strani ter spekulativne omike ter besedičenja na drugi idealni izbiri za predstavitev temeljnih pojmov, povezanih z razmerjem med diskurzom in nasiljem. S pomočjo analize grške književnosti ter minuciozne etimološke eksplikacije, ki prežema celotno delo, avtor pokaže na ključna mesta, kjer vstopi v ospredje moč govornice besede, ki v istem zamahu posreduje sporočilno vrednost in deluje kot sredstvo prisile, ki ima zmožnost »premakniti« ljudi. Paralelno z udejanjanjem principov prepričevanja in nasilja vzniknejo tudi različne oblike vladanja – razmerja med vladanimi in vladajočimi, kjer se odloči, kaj je prvo po nastanku in vladanju, medtem ko so »tisti, ki ne štejejo nič, izključeni« (str. 18). V tem že lahko za-

znamo kal ideje družbene pogodbe, ki je pridobila resnični zagon šele v rokah srednjeveških teologov (Akvinskega in Avgušтина) ter kasneje kontraktualistov. Kljub vztrajnem sprevačanju pričakovanj in pretenziji po vseobsežnosti pa bodo bralci presenetljivo zaman čakali na bolj privatne ekscese v razmerju nasilja in diskurza, o katerem priča predvsem Antigona in Medeja, ki v svoji radikalnosti pokažeta na notranji ustroj univerzalnosti.

Komel v nadaljevanju pokaže na strukturni premik v diskusijah o bistvu človeških odnosov: prehod od naravnega, z nasiljem in nujo pogojenega stanja v družbeno, s soglasjem in pogodbo proklamirano svobodno življenje. Tisto, kar ostane od nasilja, je njegova konstitutivna narava, ki postane razvidna ob ustanovitvi skupnosti, dejanju, ki obenem tvori politični predpogoj obstoja politike per se. Razvidno postane, zakaj je ravno ustanovitev skupnosti postala osrednja tema t. i. teoretikov družbene pogodbe, ki so iz različnih zornih kotov skušali razvozlati izvor oblasti ter eksplicirati z njo povezano mitološko-herojsko-božanski diskurz. Distinkcijam navkljub so stično točko našli v paradoksnih naravi človeškega združevanja, ki je svobodno, vendar hkrati zahteva podreditev. V primerjavi z antično Grčijo je bistven popravek doživela predvsem sfera političnega, ki je izgubila obstoj, neodvisen od družbenosti, s čimer je bila homerskemu subjektu odvzeta pravica do nasilja, saj je bila pogodba kot taka koncipirana izključno kot diskurziven sporazum. Posledično je vprašanje legitimnega nosilca moči in s tem pogojenih represivnih aparatov, ki je potekalo v kontekstu boja med papeštvom in cesarstvom, s seboj naplavilo

tudi anahronizem: ljudstvo s pripadajočim vprašanjem ljudske suverenosti in z njo povezane pravice do upora. Lahko bi dobili vtis, da je bila revolucija za vokalom, a je ideja upora sprva zahtevala konceptualizacijo paradoksnega statusa družbenega telesa. Ključ njegove razrešitve postane idiom »življenje, svoboda in lastnina«.

Ti elementi so tvorili ideološke gradnike, ki so služili vsem mislecem družbene pogodbe pri apologetskem ohranjanju status quo. V tem oziru so to obdobje zaznamovali majhni premiki v obravnavi danes samoumevnih predispozicij politične stvarnosti. Za utemeljitev obstoječega stanja se je tako vsak izmed klasikov osredotočil na enega izmed zgoraj omenjenih elementov, ki so nato tvorili naturalizirano podstat družbene nadstavbe znotraj sistema: da bi se izognil vojni vseh proti vsem, Hobbes izbere ohranitev »življenja« v (absolutni) pravno regulirani družbi, Locke se odpove strogi distinkciji med naravnim in družbenim stanjem v prid ene kontraktualne družbe (one society), kjer skupnost jamči za ohranitev imetja oziroma »lastnine«, kamor uvršča tudi življenje. Rousseau nato stvari zopet obrne na glavo, saj se paradoksnost postavi v bran naravni »svobodi«, ki je človeku dostopna samo skozi nasilje diskurzivnega momenta družbene pogodbe. S prehodi iz ene teoretske argumentacije v drugo se ne spremeni samo poudarek, ampak se reartikulira tudi temeljni antagonizem, ki preneha prečiti naravo in družbo ter se premesti na relacijo družba-država.

Vpeljava razsvetljskega vprašanja po revoluciji pri Komelu malce razrahlja njegovo rigorozno distanco do predstavljene vsebine, saj prične z afiniteto od-

pirati področja, ki se zdijo celo preveč aktualna. Pri tem se pokaže, kako knjiga nikakor ni *unzeitgemäß*, v neskladju z duhom časa, temveč tako kot že prejšnja dela *unheimlich zeitgemäß*, celo preveč v skladu s časom. Izid knjige se je namreč zgodil v času, ko so po Sloveniji dobile zagon vstaje, s čimer so protestniki hote ali nehote dobili v roke konceptualna orodja za vsakdanjo rabo. Kljub priročnosti bralcu ni samo v oporo, saj mu ne nudi vnaprej pripravljenih formul, temveč ga prisili k vedno vnovičnem preizpraševanju prehojene poti. Najprej, noben upor ni revolucionaren, a vsaka revolucija je nujno že uporniška, kar izvrstno prikazuje komičen dialog med francoskim kraljem in vojvodo: »C'est une révolte!« vzklikne prvi, vendar ga vojvoda hitro popravi: »Non, Sire, c'est une révolution!«. Za pojasnitev te razlike poseže Komel po treh paradigmatskih revolucijah: na družbeni pogodbi sloneči, s kompromisi in restavratorji obeleženi angleški, z javno srečo prežeti konstitucionalni ameriški in z nasiljem in krvjo namočeni, vendar ljudski francoski, ki je vendarle še danes primer revolucije v pravem pomenu besede. Za vsako velja specifična raba zveze diskurza in nasilja, vendar zgolj zadnja pokaže na njuno neločljivo spetost, ki postavi vlogo države v drugačno luč. Vse te revolucionarne momente bere Komel skozi tri ključne revolucionarne mislece: realista Machiavellija, ki v nasprotju s splošno recepcijo stavi vsa razpoložljiva sredstva za postavljanje ter ohranjanje države in ne v prid vladarjevemu položaju, Montesquieuja, ki s kontigentnostjo zakonov pokaže na arbitrarnost oblik vladavine, ter hegeljanca Marxa, ki na prikazu zvičajnosti uma, ki ustvarja dogodke skozi pona-

vljajoče spodletele intence akterjev, utemelji revolucionarno prakso, usmerjeno v prihodnost. Komel tu poudari, kako je v tem kontekstu treba brati idejo komunizma kot dejansko gibanje, ki odpravlja trenutno stanje, in ne kot ideal. Pri vseh revolucionarnih piscih se znova pokaže pomen razmerja med vladajočimi in vladanimi (lastniki produkcijskih sredstev ter razlaščenimi masami), osnovanega na temeljnem antagonizmu, zaradi česar posamezna socialna vprašanja (revščina) v državi niso politične narave, ampak vprašanja organiziranosti same družbe. To je poudarek, ki bi moral odmevati na javnih tribunah, skupaj z Lacanovim opozorilom, da ima »revolucionarna težnja samo eno možnost, namreč da se vedno izteče v diskurz gospodarja [...] Kot revolucionarji hrepenite po gospodarju. Dobili ga boste.« Na vprašanje, čemu potemtakem služi revolucija, Komel ne odgovori, vendar pusti bralcu dovolj domišljije in namigov za razvijanje lastnih sklepov. To vprašanje je zlasti relevantno v okviru moderne kapitalistične države, ki jo namesto fantazmatske podobe družbene listine urejajo pravna razmerja. Slednji predstavljajo za Komela enega osrednjih vzvodov za reprodukcijo obstoječih pogojev, pri čemer ne delujejo več zgolj z represivnimi in ideološkimi aparati, temveč vse bolj z učinkovito in vseobsežno regulacijo in zavezo normi, ki preči tako javni kot zasebni prostor. Gre za tip oblasti, ki ne temelji več na zapovedi moraš, temveč na spodbudi zmores, torej najintimnejšemu pristanku s strani subjekta, s čimer je v končni instanci »subjekt zreduciran na apolitično delovno zmožnost« (str. 136). Če predstavlja normalizacija eno plat oblastnih mehanizmov, po-

tem je izključevanje subjektov – tistih, ki strukturno niso všteti v sistem in so v skrajnem primeru reducirani na golo življenje – druga. V obeh primerih sta nasilje in diskurz zvezana skupaj kot enoten fenomen, kar prikaže avtor na primeru materialnosti ideologije. Slednja ni samo idejni produkt, saj sama po sebi ni nič. Za delovanje potrebuje oporo v materialnosti institucij, norm in tradicij ter vložek s strani subjekta. Četudi Komel ponudi izčrpno analizo fenomenov diskurza in nasilja, pa se ustavi tik pred soočenjem z njunima pojmovnima sopotnikoma, molkom in ničnostjo, čeprav nastopata kot subverzivna momenta, saj predstavljata nasilje do oblastne strukture same, ki zahteva minimalni angažma, četudi v obliki kritike ali dialoga. Lahko domnevamo, da ju je bil avtor spričo tematske unarne poteze knjige primoran izključiti kot tekstualni preostanek.

Ker nas izkušnje učijo, da je slabo branje že po naravi popularno, smo se ob enem primorani ustaviti in premisliti, kaj pomenijo izkušnje dobrega branja, kar ta knjiga vsekakor je. Dobrega branja ne smemo reducirati na preprosto predajo štafetne vednosti ali kreacijo instantnih praks, temveč moramo videti v njem določeno naravnost. Če nas pojmi pri branju te knjige suvajo pod rebra, to še ne pomeni klika k praktičnemu udejstvovanju, saj smo pri tem nujno prepozni, temveč gre za spodbudo k tisti dejavnosti, ki nam je danes večinom mučna in odveč – h kontemplaciji. Komelova knjiga Diskurz in nasilje v tem ne razočara, saj je s svojim prihodom ujela duh časa in predstavlja odličen doprinos k razumevanju današnjih družbenih izzivov.

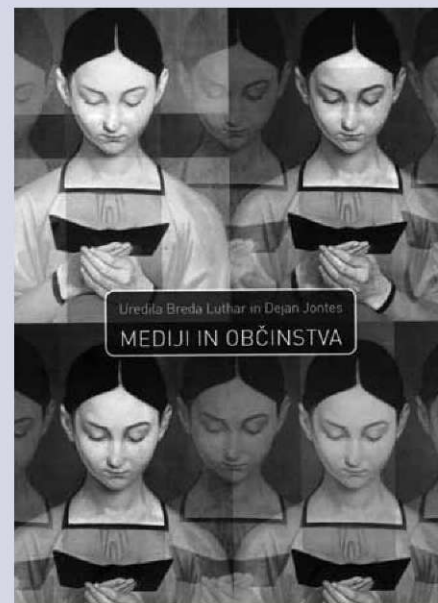
Goran Vranešević

MEDIJI IN OBČINSTVA

Breda Luthar in Dejan Jontes (ur.);
prevod: Sašo Brlek Slaček et al.;
Založba FDV, 2012;
550 str.

Založba FDV nam je postregla z obsežnim zbornikom s področja preučevanja uporabe medijev in njihovih učinkov na občinstva, s katerim zapolnjuje vrzel na področju medijskih in komunikoloških študij, ki je leta obstajala v slovenskem prostoru. Vsebinsko sicer zbornik ne prinaša novih dognanj, ga pa zato odlikuje njegova struktura in tako predstavlja dobrodošlo novost predvsem na področju študijske literature v slovenščini.

Začne se, kot se za zbornik spodobi, s preglednim uvodnikom urednikov, ki po eni strani ponudi zelo grob zgodovinski pregled razvoja vede (zbrani so le tisti najrelevantnejši in konstitutivni teksti v zgodovini vede, ki predstavljajo njene največje mejnike), po drugi strani pa razkrije strukturo samega zbornika, ki poskuša tej grobi zgodovini tudi slediti. Uvodni strukturni zemljevid zbornika omogoča bralcu tudi lažje sledenje ali preskakovanje nadaljnjih poglavij, ki sestojijo iz obsežnega avtorskega ozioroma originalnega branja v prevodu. To je sicer razdeljeno na štiri zaključene in kronološko povezane sklope, ki bralca popeljejo preko klasičnih tekstov in najrelevantnejših teorij s področja medijev in občinstev do bolj interdisciplinarnih pristopov (teksti iz etnografije vsakdanjega življenja, literarne teorije, sociologije kulture, kulturnih študij in nove kulturne zgodovine). Tako zbornik celovito predstavi »glavne pristope in paradigmatške prelome v študijah občinstev«. Bralec se sprva seznanja s predstavitev dveh najosnovnejših pogledov na preučevanje medijev in občinstev, pri katerem se ena zgodovinska tradicija sprašuje, »kaj mediji

počnejo z občinstvom«, druga pa »kaj občinstvo počne z mediji«, kar sta tudi osrednji raziskovalni vprašanji medijskega vpliva in medijske uporabe.

Prvi sklop, Od raziskovanja medijske agende do kritike teorij učinkov, obravnava »empirične modele raziskovanja medijskega vpliva, ki so nastajali nekje od poznih tridesetih let dvajsetega stoletja« in predstavljajo »prevladujoče komunikološko pozitivistično raziskovanje občinstva, ki se z besedilom ukvarja zgolj opisno kot s sporočilom, ki ga je mogoče kvantificirati«. Zbornik tako predstavi tri (po mnenju urednikov) najpomembnejše paradigme preučevanja medijev in občinstev: teorije okvirjanja oziroma prednostnega tematiziranja (agenda setting; Maxwell E. McCombs in Donald E. Shaw, 1972), teorije uporab in zadovoljitev (uses and gratification; Hertha Herzog, konec 30. let 20. stol.) in teorije kultivacije (cultivation processes; George Gerbner, konec 60. let 20. stol.). Kljub temu urednika omenita tudi pionirske, a preživete poskuse obravnavanja medijskih učinkov (npr. teorije hipodermične igle), tako da bralca ne iztrgata povsem iz zgodovine

vine razvoja komunikološke vede. Ob koncu tega elementarnega sklopa velja izpostaviti še kritiko teoretskih in metodoloških pomanjkljivosti, ki jih »enodimenzionalne« medijske študije ne uvidijo, s čimer se med drugim problematizira tudi sama epistemologija medijskega raziskovanja.

V drugem sklopu, Kulturna potrošnja, razredne distinkcije in kulturna hegemonija, se zbornik loti teme bolj interdisciplinarno, s čimer se dotakne medijev in občinstev iz zornih kotov, ki so sicer navadno prezrti v klasičnih komunikološko-medijskih učbenikih, saj ponuja prijeme, ki so prvotno doma v drugih sorodnih vedah, a zato nič manj uporabni in aplikativni v medijskem okolju. Ti pristopi se ne osredotočajo toliko na medijske učinke ali potrebe, temveč na subkulture znotraj občinstva in njihova diferencirana dekodiranja sporočil in s tem potrošnje medijev, ter tako ugotavljajo, kako kulturna potrošnja pomaga vzpostavljati družbene razlike. Pomemben prispevek teh študij je zato – poleg očitne kritike individualizma, češ da potrebe oziroma okusi izhajajo iz posameznikove psihologije in niso kulturno konstruirani – tudi uvažanje heterogenosti oziroma subkultur občinstva, ki so ga prejšnje študije večinoma tolmačile kot homogeno celoto ali pa so ga v najboljšem primeru diferencirali po najobčajnejših spremenljivkah v kvantitativnem raziskovanju, to je spolu, starosti ipd.

Izhodiščno delo v tej smeri raziskovanja medijev je epohalno delo francoskega sociologa kulture Pierra Bourdieuja Distinkcije: družbena kritika razsojanja o okusu, katerega uvod je preveden v zborniku in ki se osredotoča na družbeno distribucijo kulturnega okusa. Medijska potrošnja je s tem dobila širši kontekst v okviru drugih kulturnih praks in ni bila le odraz osebnega okusa ali osebne interpretacije teksta. Drugi sklop se tako ne ukvarja toliko z mediji samimi,

temveč s kulturo, katere del mediji so, s čimer bralec dobi širše razumevanje delovanja medijev v okviru družbeno-kulturnega konteksta, kjer je družbenost kulture povezana s stratifikacijo, močjo in regulacijo, s tem pa pripoznana družbenost vseh kriterijev kulture in dekonstruirana naturalizacija hierarhije okusov.

V tretjem sklopu, Spreminjanje paradigem: študije recepcije, se zbornik posveti »študijam recepcije, tradiciji, ki je verjetno najbolj zaznamovala zadnja tri desetletja proučevanja občinstva« in ki medijskega recipienta oziroma bralca ne vidi kot racionalnega potrošnika, ki bi zadovoljeval individualne psihološke potrebe, temveč kot aktivnega, družbeno umeščenega bralca. Tu ne moremo mimo teksta začetnika teorije aktivnega občinstva Stuarta Halla, ki se je s svojim modelom kodiranja in dekodiranja televizijskega diskurza (1980) uvrstil med klasike tako medijskih kot (britanskih) kulturoloških študij. Hall je namreč kritiziral empiricizem behaviorističnega razumevanja vpliva in transmissijski linearni model komuniciranja, pri čemer ga je »zanimalo, kako različni družbeni konteksti in ozadja vplivajo na posameznikove interpretacije medijskih tekstov«.

V tej smeri je relevantna tudi kritika ob koncu sklopa, ki problematizira institucionalni pogled na občinstvo, ob čemer kritizira predvsem telemetrijo in anketno raziskovanje, češ da nam razen statističnih podatkov ne razkrije konteksta njihovega gledanja in pomena, ki ga gledalci izluščijo. Današnje stanje pa je težko povsem razumeti brez poznavanja zgodovinskega ozadja občinstva, ki ga osvetljuje četrti sklop zbornika, Sociologija branja, zgodovina branja. Tu bralec zavzame kritično distanco do vsega prej prebranega tako, da naučeno postavi v precej širši zgodovinski kontekst, ki bralcu razširi obzorja in pokaže, da množič-

nih medijev ne smemo tolmačiti le v okviru njihovega razumevanja v 20. stoletju, saj se je takrat temeljito preoblikovala le njihova (tehnična) forma, ne pa nujno tudi vsebina oziroma bistvo sporočanja. Zgodovinske študije tiskanih tekstov in pisane besede nasploh nam tako razgrnejo kontinuiteto, ki je potrebna za globlje razumevanje človeške percepcije tekstov v njihovi najširši obliki – in prikladna za lažje analitično ločevanje študij občinstva od študij medijev. Po besedah urednikov se namreč občinstvo formira »v trenutku, ko se specializirajo in ločijo funkcije občinstva od tistih, ki predstavo uprizarjajo«. Sem torej spadajo tudi neposredna občinstva javnih praznovanj, usmrtitev, gledališč ali koncertov. Drugi pomemben mejnik, ki zaplete razumevanje občinstva, pa je razvoj tiska oziroma nastanek knjige, ki omogoči posredno komunikacijo in »hkrati institucionalizira ločitev med tistim, ki uprizarja ali producira, in tistim, ki konzumira«.

Zbrani prispevki t. i. nove kulturne zgodovine (Robert Darnton, Natalie Zemon-Davis) tako prevpričujejo nekatere prakse občinstev, ki se danes zdijo samoumevne, čeprav so v resnici plod epohalnih kulturnih transformacij, ki jih je prinesel razvoj oziroma spremembe praks branja in ki so posledično tudi same sprožile nadaljnje kulturne spremembe v Evropi. Hkrati s tem dobijo tehnološko deterministične razlage medijskih revolucij alternativne razlage, ki bralcu pomagajo vzpostaviti kritičen odnos tudi do drugih tehnološko orientiranih postavk o medijih v 20. stoletju.

S prevodom odmevnega prispevka Richarda Hoggarta, enega od začetnikov britanskih kulturnih študij in prvega direktorja znamenitega Centra za sodobne kulturne študije pri birminghamski univerzi, ki se ukvarja z branjem med britanskim delavskim razredom sredi 20. stoletja in tako z obravnavo

»kulture v kontekstu vsakdanjega življenja odpira vrata antropološkemu pojmovanju kulture«, pa dobi četrti sklop – v skladu z zgodovinskim duhom poglavja – tudi navidezno kronološko linijo.

Ob vseh navedenih sklopih in zbranih avtorjih bo bralec, ki že pozna glavne pristope in figure medijskih študij, morda pogrešal besedila s področja »teorije medija« (npr. Marshall McLuhan), toda, kot utemeljmeta izbor urednika, se ta »praviloma ne obravnava kot del zgodovine raziskovanja občinstva«. Po tej teoriji je namreč pomembna forma medija in ne njegova vsebina oziroma kako je slednja »v določenem zgodovinskem obdobju tehnološko posredovana«. »The medium is the message, medij je sporočilo«, torej.

Pomankljivost, ki jo gre zborniku očitati, pa je predvsem v zamolčanju institucionalnih začetkov študij medijev in občinstev iz leta 1917, ko ameriški predsednik Woodrow Wilson ustanovi Komite za javno informiranje (Committee on Public Information), katerega cilj je bil manipuliranje ameriškega javnega mnenja v zvezi z vpletenostjo ZDA v prvi svetovni vojni in v katerem sta delovala tudi Walter Lipmann (v slovenščino imamo prevedeno njegovo znamenito delo Javno mnenje) in Edward L. Bernays (nečak Sigmunda Freuda ter avtor dela Propaganda in "oče" koncepta odnosi z javnostmi). Poznavanje malce bolj "temačnih" izvorov komunikologije (celo Goebbels je črpal iz Bernaysove Propagande) je namreč nujno potrebno za celostno razumevanje ideje potrebe po analizi občinstva, sicer gre le za reproduciranje popačenega zgodovinskega spomina, ki izhaja iz sramu. Kljub temu pa je zbornik dobrodošel in celovit pripomoček za razumevanje konzumiranja informacij preko medijev v najširši obliki.

Alan Kelher

PO NOVEM LAHKO
REVIJO RAZPOTJA
PODPRETE TUDI TAKO,
DA DRUŠTVU HUMANISTOV
GORIŠKE NAMENITE
0,5 % DOHODNINE.

OBRAZEC NAJDETE NA:
www.razpotja.si/donirajte

Izdajatelj revije **RAZPOTJA** in društvo v javnem interesu:

Društvo humanistov Goriške,

XXX. divizije 13a, 5000 Nova Gorica

Davčna številka: 93277628

POZIV K PISANJU ZA NASLEDNJO ŠTEVILKO REVİJE RAZPOTJA

KULTURNI BOJ(I)

Kulturni boj danes razumemo kot stanje visoke družbene in politične konfliktnosti ter brezobzirnega boja za kulturno hegemonijo med različnimi kulturnimi identitetami. Pojem izvira iz bismarckovske Nemčije, kjer je *Kulturkampf* veljal za geslo oblasti v njenem boju proti katolicizmu. Danes se pojem uporablja za vse pojave, kjer dejanske ali namišljene kulturne identitete igrajo ključno vlogo pri definiciji polja političnega spopada. Ameriška sintagma *Culture Wars*, dobesedni prevod nemškega *Kulturkampf*, se danes uporablja tudi kot nevtralni opis spopada različnih »kulturnih vrednot«. Takšna raba spregleda družbeno konstruiranost teh vrednot ter dejstvo, da je opis političnega spopada v teh terminih že sam del določene strategije boja. Kljub temu pa nakazuje na dejanski pojav, ko v določenih zgodovinskih trenutkih vprašanja, ki so formulirana v kulturnem in identitetnem kodu, postanejo osrednje polje političnega spopada.

Številne teme, ki jih pri nas označujemo kot »ideološke«, bi lahko bolje razumeli skozi prizmo kulturnega boja. Današnji politični spopadi so pogosto prikazani kot nadaljevanje sporov, ki segajo v 19. stoletje, bodisi kot poskusi vzvratne preslikave določene homogene identitete bodisi kot način diskreditacije političnega nasprotnika. Kulturni boj se torej kaže predvsem kot politična strategija, ki vsiljuje teme, skozi katere potrjuje lastno naracijo, ki sloni na kulturni definiciji političnih razlik. Številne izrazito sodobne dileme so tako prikazane kot del epohalnega spopada med »nami« in »njimi«. Izhajajoč iz te perspektive bi kulturne boje lahko širše definirali kot spopade za definicijo politične razlike na kulturnem polju.

V tokratni številki iščemo prispevke, ki bi kritično obdelali pojave kulturnega boja, analizirali njihovo zgodovinsko genezo, postavili pod vprašaj distinkcije, ki so hkrati predpostavka in rezultanta teh bojev, problematizirali strategije kulturnih identitet ipd. Sprejemamo tudi prispevke o zgodovini pojma samega, ter članke, ki bi iz distancirane, kritične perspektive obdelali določene kulturne teme, ki so postale polje političnega spopada. Poleg tega iščemo prispevke, ki bi opisali in analizirali dinamiko kulturnih bojev v različnih okoljih, državah in zgodovinskih obdobjih.

Seveda smo odprti tudi problematizaciji naše pozicije in bomo z veseljem sprejeli prispevke, ki bodo postavili pod vprašaj predpostavke, na katerih sloni ta poziv za prispevke.

Celotno besedilo poziva za prispevke, kot tudi ostale informacije, najdete

na spletni strani revije www.razpotja.si.

ROK ZA ODDAJO PRISPEVKOV JE 15. JUNIJ 2013.

Prihodnost je vedno negotova, nikoli ni znano, kakšna bo, čeprav o njej vedno gojimo določena nejasna pričakovanja. Če je preteklost tisto, kar imamo, kar posedujemo, je prihodnost v bistvu vedno izmuzljiva, vedno izven našega dosega.

Evropska civilizacija ve, da so njena načela v krizi, v razkroju, in zato dvomi sama vase. Toda nobena civilizacija še ni umrla zaradi napadov dvoma. Prej obratno: civilizacije so vedno propadle iz nasprotnega razloga – zaradi okostenelosti in neprožnosti svojih prepričanj.

Dosegli smo trenutek, ko nimamo druge rešitve, kot da izumljamo. Treba je izumljati. Najslajša vseh nalog! Zatorej, mladeniči in mladenke, lotite se je!

—José Ortega y Gasset
(Evropa in ideja nacije, 1960)